

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

พระที่นั่งวชิราวุธวิทยาลัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พุทธศักราช ๒๔๕๐

ทอพระสมุทวชิรญาณสำหรับพระนคร

อภิมหาการ

สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์

เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จประพาสยุโรป ครบ ๑๐๐ ปี

พุทธศักราช ๒๕๔๐

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

พิมพ์ครั้งแรก ๕,๐๐๐ เล่ม พุทธศักราช ๒๕๕๓

๐๒๗.๕๕๕๓ กรมศิลปากร.

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร. ราชบุรี : กรมศิลปากร, ๒๕๕๓. ๑๖๐ หน้า.

๑. หอสมุดแห่งชาติ_ประวัติ. I ชื่อเรื่อง

ISBN 974-417-466-8

ที่ปรึกษา

นาวาอากาศเอก อารุธ เงินชุกลีน

นางกนกพร อรรถราภรณ์

นายอาร์กซ์ สังหิตกุล

นายวิระ ไรจน์พจนรัตน์

อธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

คณะผู้จัดทำ

ศาสตราจารย์ คุณหญิงแมนมาลี ชวลิต

นางสาวคนธ์ ศิริวงศ์รววัฒน์

นางสมศรี เอี่ยมธรรม

นางสาววันศิริ เลิศภิรมย์ลักษณ์

นางสาวลำตวน เทียรมนิธิกุล

พลตรี หม่อมราชวงศ์ คุภวัฑย์ เกษมศรี

นางเย็นฤดี สัจฉกร

นางสาววิณา ไรจน์ราธา

นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม

นางสาวรัชณี ทรัพย์วิจิตร

ถ่ายภาพ

นางจันทร์ฉาย ประพันธ์พจน์

นายบุญศักดิ์ ปัญจสุนทร

นางสาวคนธรรส โชติช่วงสถาพร

ออกแบบปก

นางสาวศุภรางค์ ดวงแก้ว

จัดพิมพ์ข้อมูล

นางลำอางค์ ขุนศรี

คำปรารภ

ปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ เป็นมงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครบ ๑๐๐ ปี การเสด็จพระราชดำเนินไปครั้งนั้นเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่ชาติตะวันตกเข้ามาแผ่อิทธิพลในภูมิภาคเอเชีย ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่า หากไม่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนโยบายของประเทศให้มีความทันสมัย จะเป็นอันตรายต่อเอกราชของชาติ

พระองค์มีพระราชดำริว่า การนำประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ ต้องดำเนินการทั้งภายในและภายนอกประเทศ พร้อมๆ กัน จึงทรงเปิดสัมพันธภาพทางการทูตกับประเทศต่างๆ อย่างกว้างขวาง ทรงรับวิทยาการและแนวความคิดใหม่ๆ จากตะวันตก มาปรับใช้ในการพัฒนาประเทศให้เกิดความเจริญก้าวหน้า ทรงเริ่มต้นด้วยการแก้ไขขนบธรรมเนียมในราชสำนัก ทรงส่งเสริมการศึกษาของพระราชโอรส พระบรมวงศานุวงศ์และประชาชน เพื่อให้เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง ทรงริเริ่มก่อสร้างระบบสาธารณูปโภคแบบตะวันตก เช่น ตัดถนน สร้างสะพาน เริ่มกิจการรถไฟ การประปา เริ่มการศึกษาระบบโรงเรียน และอื่นๆ อีกมาก

ภายหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดการปกครองบ้านเมืองแบบใหม่ โปรดให้ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อจัดการบริหารงบประมาณแผ่นดินโดยรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่พระมหากษัตริย์ ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครอง โดยตั้งกระทรวง ๑๒ กระทรวง ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๕ แบ่งหน้าที่รับผิดชอบราชการแต่ละด้าน ทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษายังทวีปยุโรป ซึ่งเป็นแหล่งศิลปวิทยาก้าวหน้า โดยมีพระราชประสงค์ดังความในพระราชดำรัส พระราชทานแก่นักเรียนไทยในกรุงลอนดอนเมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ความว่า “...คออเวนเมนต์ไทยไม่ได้ให้มาเล่าเรียนเพื่อให้เสียเงินเปล่า ตั้งใจจะให้เล่าเรียนรอบรู้กลับไปทำการในบ้านเมืองเราให้เจริญดียิ่งขึ้น...”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสายพระเนตรอันยาวไกล ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะเสด็จเยือนทวีปยุโรป เสมอมา แม้ว่าจะได้เสด็จประพาสประเทศสิงคโปร์ ชวา มลายู อินเดีย และพม่า หลายครั้ง ด้วยมีพระราชดำริว่า “แม้เมืองเหล่านั้นเป็นแต่เมืองขึ้นของมหาประเทศซึ่งอยู่ในประเทศยุโรปก็ยังไม่เป็นเหตุให้เกิดการเจริญรุ่งเรืองแก่พระราชอาณาจักรได้เป็นอันมาก ถ้าเสด็จได้ถึงมหาประเทศเหล่านี้เอง ประโยชน์ย่อมจะมีทวีขึ้นอีกหลายเท่า ทั้งที่จะได้ทรงตรวจตราแบบแผนราชการบ้านเมือง และจะได้วิสาสะคุ้นเคยกับพระมหากษัตริย์รัฐบาลแห่งนานาประเทศใหญ่ๆ ในประเทศยุโรป เจริญทางพระราชไมตรีซึ่งมีต่อกรุงสยามให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนด้วย”

ต่อมา เกิดเหตุการณ์ตึงเครียดทางการเมืองระหว่างประเทศ อันเนื่องมาจากการแข่งอำนาจระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ในการแผ่อิทธิพลเข้าสู่ทวีปเอเชีย จนเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.๑๑๒ (พุทธศักราช ๒๔๓๖) เป็นเหตุให้ไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส ทำให้ทรงมั่นพระราชหฤทัยว่า การที่ประเทศไทยจะใช้กำลังเพื่อยุติการขยายตัวของมหาอำนาจตะวันตกนั้นเป็นไปได้ยาก จำเป็นต้องใช้วิถีทางการทูตแสดงพระบรมเดชานุภาพให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวต่างประเทศ

ด้วยการเสด็จประพาสเพื่อผูกมิตรกับมหาอำนาจชาติต่างๆ โดยเสมอภาคกัน ไม่เปิดโอกาสให้แก่ชาติหนึ่งใดโดยเฉพาะ

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ จึงเป็นเหตุการณ์สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ไทยได้เสด็จพระราชดำเนินไปเยือนนานาประเทศในทวีปยุโรปอย่างเป็นทางการ พระองค์เสด็จออกจากประเทศไทยเมื่อวันที่ ๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๔๐ เสด็จประพาสประเทศอิตาลี ออสเตรีย สวิตเซอร์แลนด์ ฝรั่งเศส เบลเยียม ฮอลแลนด์ อังกฤษ เยอรมนี รัสเซีย สวีเดน เดนมาร์ก สเปน และโปรตุเกส เสด็จกลับถึงกรุงเทพมหานครในวันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๔๐ ทุกประเทศได้จัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ นับเป็นพระราชภารกิจที่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง อีกทั้งภายหลังจากเสด็จประพาสยุโรปแล้ว พระเจ้าแผ่นดินและผู้แทนของประเทศต่างๆ เช่น รัสเซีย เยอรมนี อิตาลี ได้เสด็จและมาเยี่ยมเยือนประเทศไทยเป็นการตอบแทน และกระชับสัมพันธ์ไมตรีให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นสืบต่อมา

รัฐบาลสำนักในพระมหากษัตริย์คุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป โดยมีนายกรัชมุนตรีเป็นประธานกรรมการ ในการนี้ ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการฯ ๕ คณะ คือ คณะกรรมการฝ่ายวิชาการ คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติ คณะกรรมการฝ่ายแลกเปลี่ยนเอกสารกับต่างประเทศ คณะกรรมการฝ่ายสร้างสิ่งอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ และคณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในการจัดงานฉลองฯ อาทิ การจัดนิทรรศการ จัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติ จัดทำเหรียญพระบรมรูป จัดตั้งหอสมุดและพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติ เพื่อน้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะ และเพื่อประกาศพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้แผ่ไพศาล ซึ่งคณะกรรมการฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าการจัดงานฉลองครั้งนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ประชาชนให้ได้ศึกษาและทราบถึงพระปรีชาสามารถ พระราชกรณียกิจ และพระวิริยอุตสาหะ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพัฒนามา ความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้ามาสู่ประเทศไทย เพื่อความผาสุกร่มเย็นของอาณาประชาราษฎร์ ควรที่ชาวไทยทุกยุคทุกสมัย จะสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณและเทิดทูนไว้เหนือเกล้าเหนือกระหม่อมตลอดกาล

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัชมุนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป

คำนำ

เนื่องในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ครบ ๑๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ คณะรัฐมนตรีจึงมีมติเห็นชอบให้จัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป โดยมี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการ ในการนี้ ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ๕ คณะ รวมทั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งรับผิดชอบดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติ คณะกรรมการดังกล่าวได้อนุมัติให้ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือ ๒ เรื่อง คือ เรื่อง “การทหารของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ผู้รับผิดชอบ คือ กรมยุทธการทหารบก กระทรวงกลาโหม และเรื่อง “หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร” กรมศิลปากร เป็นผู้รับผิดชอบ เพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ต่อหอสสมุดแห่งชาติ หลังจากที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกิจการหอสมุดแห่งชาติอังกฤษและหอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศส ปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ และเมื่อเสด็จนิวัตพระนคร ปีพุทธศักราช ๒๔๔๘ ทรงมีพระบรมราชโองการตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาแก่ประชาชน รายละเอียดของหนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมเอกสารจดหมายเหตุ พระราชบัญญัติ คำประกาศ ข้อเขียน พระราชกฤษฎีกาต่างๆ ที่เกี่ยวกับหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนกระทั่งในปัจจุบันคือหอสมุดแห่งชาติ

กรมศิลปากร ขอขอบคุณบุคคลที่มีส่วนร่วมในการจัดทำข้อมูลรายละเอียดหนังสือ มา ณ โอกาสนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ คุณหญิงแมนมาล ชวลิต ประธานคณะทำงาน พลตรี หม่อมราชวงศ์ คุ้มวัฒน์ เกษมศรี และข้าราชการหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ที่ได้ช่วยกันจัดทำหนังสือเล่มนี้ให้สำเร็จเรียบร้อย

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารฉบับนี้จะอำนวยประโยชน์ และเป็นคู่มือศึกษาพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อหอสมุดแห่งชาติ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาต่อประชาชนได้อย่างสมบูรณ์

นาวาอากาศเอก

(อาวุธ เงินชูกลิ่น)

อธิบดีกรมศิลปากร

พระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ฯ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระราชสมภพ เมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๙๖ มีพระชนนีชญาและพระอนุชาร่วมสมเด็จพระบรมราชชนนี ๓ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑลโสภณคดี กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์
๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ต้นราชสกุล จักรพันธุ์
๓. จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ต้นราชสกุล ภาณุพันธุ์

เมื่อยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงศึกษาในสำนักพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าบุตรี กรมหลวงวรเสถรสุนดา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นขัตติยราชนาถิ ผู้ทรงรอบรู้ด้านอักษรศาสตร์ และโบราณราชประเพณีอย่างยิ่ง นอกจากนั้นทรงศึกษาภาษาหมกกับพระยาปริยัติธรรมธาดา (เนียม) เมื่อเป็นหลวงราชาภิรมย์ กรมราชบัณฑิต ทรงศึกษาวิชาการยิงปืนไฟจากสำนักพระยาภักยครเพ็ง (ศรี) วิชาชกกรรมกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ และวิชาการอื่นๆ อันสมควรแก่บรมราชกุมาร ส่วนภาษาอังกฤษ ทรงศึกษาจากชาวต่างประเทศโดยตรง คือ นางแอนนา เลียวโนเวนส์ หมอจันดเล และนายแบตเตอร์สัน จนกระทั่งมีพระราชกิจมากขึ้นไม่อาจศึกษากับพระอาจารย์ได้ ก็ได้ทรงพระอุตสาหะศึกษาด้วยพระองค์เอง จนทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษอย่างแตกฉาน ส่วนในด้านวิชาการรัฐศาสตร์ราชประเพณีและโบราณคดีนั้น สมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นผู้พระราชทานการฝึกสอนตลอดมา

ปีพุทธศักราช ๒๔๐๔ ทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ แล้วทรงผนวชเป็นสามเณร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๙ หลังจากลาผนวชแล้ว ประทับ ณ พระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง ระหว่างนี้สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงกวาดขันดูแลในเรื่องราชการแผ่นดินมากขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้เฝ้าปฏิบัติประจำพระองค์นอกเหนือจากเวลาเฝ้าตามปรกติ เพื่อทรงรับฟังพระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบาย ในเรื่องราชการและราชประเพณีต่างๆ อยู่เสมอ ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๔๑๐ เมื่อเสด็จพระอิสริยยศเป็นกรมขุน และเปลี่ยนพระนามกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิณพิดประชานาดแล้ว ทรงรับหน้าที่ในการบังคับบัญชากรมมหาดเล็ก กรมทหารบกวังหน้า กรมล้อมพระราชวัง และกรมพระคลังมหาสมบัติ

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑ ที่ประชุมเสนาบดีและพระบรมวงศานุวงศ์พร้อมใจกันอัญเชิญ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ฯ ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๑๑ แต่เนื่องจากขณะนั้นพระองค์ยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงรับหน้าที่เป็นผู้สำเร็จ

* ข้อมูลจากกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระพระราชกำหนดกฎหมาย ตลอดจนการตราประมวลกฎหมายขึ้นใหม่ ใน พุทธศักราช ๒๔๕๑ มีการประกาศใช้กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.๑๒๗ เป็นฉบับแรก ทรงสถาปนาโรงเรียนกฎหมาย และทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชากฎหมายในทวีปยุโรป เพื่อกลับมาพัฒนาปรับปรุงระบบการศาล และระบบกฎหมายไทยต่อมา

ด้านการต่างประเทศ

ในรัชสมัยของพระองค์ เป็นช่วงเวลาที่สำคัญจักรวรรดินิยมตะวันตกกำลังแผ่อิทธิพลครอบงำประเทศในภูมิภาคเอเชีย พระองค์จำเป็นต้องใช้วิเทโศบายในการทำสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกด้วยการยอมเสียดินแดนบางส่วนเพื่อแลกกับเอกราชดังเช่น เหตุการณ์ ร.ศ.๑๑๒ เมื่อไทยเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส นอกจากนี้ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการเจริญพระราชไมตรีกับนานาประเทศทั่วโลก มีการส่งอัครราชทูตไปประจำต่างประเทศเป็นครั้งแรกในพุทธศักราช ๒๔๒๔ ยิ่งไปกว่านั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศต่างๆ โดยเฉพาะการเสด็จพระราชดำเนินทวีปยุโรปถึง ๒ ครั้ง ในพุทธศักราช ๒๔๔๐ และพุทธศักราช ๒๔๕๐ ซึ่งนอกจากจะได้รับประโยชน์ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแล้ว ยังทรงนำความเจริญต่างๆ มาปรับปรุงบ้านเมืองให้พัฒนาก้าวหน้า ทรงเลือกแบบอย่างที่ดีเหล่านั้นมาเป็นแนวทางในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงกิจการหลายอย่างเช่น การศึกษา การปกครอง การคมนาคม การเศรษฐกิจ ทำให้ประเทศไทยเริ่มเจริญทัดเทียมอารยประเทศในหลายๆ ด้าน

ด้านการทหาร และการป้องกันประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะอันตรายจากภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก พระองค์จึงต้องดำเนินพระบรมราโชบายด้วยพระปรีชาญาณอันสูงส่งด้วยพระปรีชาญาณอันสูงส่งด้วยพระปรีชาญาณอันสูงส่งด้วยพระปรีชาญาณอันสูงส่ง ด้วยการปรับปรุงประเทศเป็นแบบสมัยใหม่ หลังเสด็จกลับจากสิงคโปร์และปัตตาเวียในปีพุทธศักราช ๒๔๑๕ ทรงนำแบบอย่างการทหารที่ชาวยุโรปวางรูปแบบไว้ในประเทศเหล่านั้น มาแก้ไขปรับปรุงให้เหมาะสมใช้กับประเทศไทย เช่น การจัดแบ่งหน่วยทหารในกองทัพเป็น ทหารบก และทหารเรือ ปรับปรุงอาวุธยุทโธปกรณ์ในกองทัพ ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้รวมการบังคับบัญชาทหารบก ทหารเรือเป็นกรมยุทธนาธิการ ซึ่งต่อมาคือ กระทรวงกลาโหม นอกจากนั้นยังโปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารขึ้นใน พุทธศักราช ๒๔๔๘ มีการจัดตั้งกรมเสนาธิการทหารบกเป็นครั้งแรก พระราชทานกำเนิดโรงเรียนนายร้อยทหารบกและโรงเรียนนายเรือ การจัดซื้อและสร้างเรือรบ ตลอดจนทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาวิชาทหาร ณ ทวีปยุโรป

ด้านสังคม

การศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ให้พลนิกรทั้งปวงมีความรู้ในสรรพวิชาการ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาตนเองและบ้านเมือง นอกจากนี้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๑๔ แล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้ขยายการศึกษาออกสู่ประชาชน โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรเป็นแห่งแรกที่วัดมเหยงคณ์พารามในพุทธศักราช ๒๔๒๗ และตลอดรัชสมัยของพระองค์ มีโรงเรียนเกิดขึ้นจำนวนมากทั้งโรงเรียนหลวง โรงเรียนราษฎร รวมทั้งโรงเรียนสำหรับสตรี และโรงเรียนฝึกหัดครู อันแสดงถึงน้ำพระราชหฤทัยที่มีพระราชวิริยอุตสาหะต่อการศึกษาของชาติ โดยทรงเพ่งเล็งถึงความต้องการของประเทศเป็นสำคัญ นับได้ว่าเป็นการจัดระบบการศึกษาครั้งแรกของประเทศ มีกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการปัจจุบัน) ทำหน้าที่จัดการศึกษาของชาติ นอกจากนี้ยังทรงริเริ่มการจัดตั้งหอพระสมุด พิพิธภัณฑ์สถานและโบราณคดีสโมสรด้วย

การศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาูปถัมภ์แก่ทุกศาสนา ในส่วนศาสนาพุทธนั้น ทรงยึดมั่นและเลื่อมใสอย่างลึกซึ้ง ปีพุทธศักราช ๒๔๓๑ โปรดเกล้าฯ ให้มีการสังคายนาและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเป็นครั้งแรก แล้วให้แจกจ่ายไปตามพระอารามและห้องสมุดต่างๆ ปีพุทธศักราช ๒๔๔๕ โปรดเกล้าฯ ให้ตรา

ชุดคลองขึ้นใหม่และชุดลอกคลองเก่าเพื่อสะดวกในการสัญจรและการขนส่ง รวมทั้งประโยชน์ในด้านเกษตรกรรมและการคมนาคม เช่น คลองรังสิต คลองทวีวัฒนา คลองเปรมประชากร คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ เป็นต้น

ปีพุทธศักราช ๒๔๑๒ โปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างและดำเนินการโทรเลขขึ้น โทรเลขสายแรกในประเทศไทย คือ สายกรุงเทพฯ - สมุทรปราการ ถึงปีพุทธศักราช ๒๔๔๑ จัดตั้งกรมไปรษณีย์โทรเลข ซึ่งเป็นการรวมกรมโทรเลขและการไปรษณีย์เข้าด้วยกัน

การสาธารณสุขโรคและสาธารณสุข พระองค์มีพระราชดำริที่จะปรับปรุงการสาธารณสุขโรคและสาธารณสุข เพื่อให้ราษฎรมีสุขภาพอนามัยที่ดี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชกำหนดสุขาภิบาล เมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ เรียกว่าพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ร.ศ.๑๑๖ และต่อมาเกิดสุขาภิบาลหัวเมืองเป็นแห่งแรกที่ตำบลท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากนี้ยังทรงตราพระราชบัญญัติและกฎหมายอื่นๆ อีกหลายฉบับ เพื่อสุขภาพอนามัยที่ดีของประชาชน เช่น พระราชบัญญัติสำหรับตรวจป้องกันโรคสัตว์-พาหนะ ร.ศ.๑๑๙ พระราชบัญญัติป้องกันสัญจรโรค ร.ศ.๑๒๗ ฯลฯ

นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนกิจการโรงพยาบาล ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๑ กำเนิดโรงพยาบาลศิริราช ปีพุทธศักราช ๒๔๓๒ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์แผนใหม่ที่ศิริราชพยาบาล ปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ ตั้งโรงเรียนราชแพทยาลัย อึ้งในปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.๑๑๒ มีการสู้รบระหว่างไทยและฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง มีทหารไทยบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก โดยไม่มีการรักษาพยาบาลเท่าที่ควร จึงทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ จัดตั้งสภาอุณาโลมแดง ปัจจุบันคือสภากาชาดไทยตามความริเริ่มของท่านผู้หญิงเปลี่ยนภาสกรวงศ์ โดยสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีทรงเป็นสภานิติ และพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระราชเทวี (พระอริยยศในขณะนั้น) ทรงเป็นสภานายิกา

ด้านวรรณกรรมและศิลปกรรม

วรรณกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชี่ยวชาญในทางอักษรศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง บทพระราชนิพนธ์มีเป็นจำนวนมากทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง รวมทั้งจดหมายเหตุรายวัน พระราชหัตถเลขา พระบรมราชาธิบาย และพระราชวิจารณ์ต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีคุณค่าทางอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งใหม่ๆ เป็นตึกขึ้นหลายองค์ แทนพระที่นั่งเดิมซึ่งทำด้วยไม้และเริ่มผุพัง ที่สำคัญที่สุดคือพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่แปลกและงดงามมาก ตอนปลายรัชกาลโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิต พร้อมทั้งสร้างถนนติดต่อระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต พระราชทานนามว่า ถนนราชดำเนิน นอกจากนี้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นตึกหินอ่อนขนาดใหญ่ พระที่นั่งองค์นี้แล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การเสด็จประพาสต้น

เป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง จัดเป็นพระราชกรณียกิจเฉพาะพระองค์ เนื่องจากมีพระราชประสงค์ที่จะสอดส่องดูแลทุกข์สุขของราษฎรอย่างใกล้ชิด โปรดเกล้าฯ ให้จัดการเสด็จพระราชดำเนินเป็นการลับ ทรงแต่งพระองค์อย่างสามัญชน เสด็จพระราชดำเนินด้วยรถไฟบ้าง เรือมาดแก่่ง ๔ แจวบ้าง เรือประทุน ๔ แจวบ้าง เพื่อทอดพระเนตรชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร และการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระองค์ทรงเป็นที่รักและเทิดทูนอย่างยิ่งของพลนิกรทั้งปวง ซึ่งพร้อมใจกันถวายพระสมัญญานามว่า “พระปิยมหาราช” และร่วมกันออกทุนทรัพย์สร้างพระบรมรูปทรงม้าไว้ที่ลานพระราชวังดุสิต เพื่อเป็นที่เคารพสักการะอยู่ชั่ววันรันดร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรด้วยโรคพระวักกะพิการ สวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา เสด็จอยู่ในสิริราชสมบัติ ๔๒ ปี

สารบัญ

	หน้า
คำปรารภ	๓
คำนำ	๕
พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๖
ประกาศพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๙
บทนำ	๒๐
นโยบายและการบริหารงานของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๒๑
การจัดหาหนังสือเข้าหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๒๒
การจัดระบบหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๗๘
การจัดพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๘๔
การให้บริการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร (พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๗๖)	๘๙
งานราชการของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๙๔
สรุป	๙๖
ภาคผนวก	
กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๙๙
ประวัติการจัดพิมพ์หนังสือ	๑๐๗
โบราณคดีสโมสร	๑๑๐
วรรณคดีสโมสร	๑๒๑
พระรूपสถานายกหอพระสมุดวชิรญาณ	๑๒๒
วชิรญาณ และวชิรญาณพิเศษ	๑๓๖
เหรียญวชิรญาณ	๑๔๐
ตู้หนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๑๔๖
บรรณานุกรม	๑๕๕

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

เสด็จ เยี่ยมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๑๐

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

เสด็จ เยี่ยมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๑๐

นายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากรและศาสตราจารย์ คุณหญิงแมนมาส ชาลิต ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ ในขณะที่นำเสด็จฯ เยี่ยมชมห้องต่างๆ ในหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๑๐

บทนำ

แม้ประเทศไทยจะเป็นชาติที่เจริญมานานแล้วก็ตาม หากแต่ในอดีตกาลก็ยังไม่เคยปรากฏว่ามีหอสมุดสำหรับชาติเหมือนเช่นนานาอารยประเทศในโลกตะวันตกมาก่อน คือ เป็นหอสมุดที่เปิดให้บริการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง และให้ยืมหนังสือไปอ่านได้ ส่วนใหญ่เป็นเพียงหอสมุดเล็กๆ แยกกันอยู่หลายแห่ง เช่น หอหลวง หอศาสตราคม หอพระมณฑิยธรรม หอพุทธสาสนสังคหะ และหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งหอเหล่านี้ล้วนเป็นหอสมุดของหลวง และมักจะตั้งอยู่ในเขตหวงห้ามจำกัดผู้เข้าค้นหาทั้งสิ้น ยกเว้นหอพระสมุดวชิรญาณที่จัดตั้งขึ้นจากความร่วมมือของพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะเฉลิมพระเกียรติพระบรมชนกนาถ และให้บริการเฉพาะสมาชิกเท่านั้น

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การตั้งหอสมุดนับเป็นเรื่องใหญ่ มิได้จัดตั้งกันขึ้นโดยง่าย อีกทั้งประชาชนยังมีแหล่งศึกษาหาความรู้น้อย หากเมื่อตั้งได้สำเร็จแล้วก็เป็นครื่องเซ็ดหน้าซู้ตาแก่บ้านเมือง ทั้งนี้เพราะประเทศที่เจริญมักจะมีคำว่า “ชาติใดไม่มีหนังสือ ไม่มีตำนาน นับว่าเป็นเหมือนคนป่า”^๑

ด้วยเหตุนี้ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๔๔๐ แล้ว จึงทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดวชิรญาณที่ทรงร่วมกันจัดตั้งขึ้นนั้น แม้จะก่อให้เกิดประโยชน์ในทางวิชาความรู้แก่สมาชิกเป็นอันมากอยู่แล้วก็ตาม หากขยายกิจการหอสมุดออกไปให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เพื่อพลกนิกรจะได้แสวงหาประโยชน์ต่างๆ ที่จะได้จากการอ่านหนังสือ คงจะเป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้นตามพระราชประสงค์ที่จะทรงเฉลิมพระเกียรติยศสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกประการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๘

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาบรรดากการซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงพระราชดำริไว้และยังค้างอยู่ให้สำเร็จ งานหอพระสมุดวชิรญาณนี้เป็นกิจอันหนึ่งที่ทรงก่อตั้งไว้เป็นปฐมทรงมีพระราชปรารภที่จะขยายกิจการของหอพระสมุดฯ ออกไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกถาวรวัตถุให้เป็นสถานที่ตั้งของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๙

หอพระสมุดฯ เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นเป็น ราชบัณฑิตยสภา ให้มีหน้าที่จัดการหอพระสมุด พิพิธภัณฑสถาน และงานอื่นๆ งานหอพระสมุดจึงรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชบัณฑิตยสภาแต่นั้นมา

ครั้งถึง พ.ศ.๒๔๘๑ สถานะหอพระสมุดเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อรัฐบาลได้ปรับปรุงส่วนราชการกระทรวงธรรมการใหม่ ยกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครให้เป็นแผนกหนึ่งขึ้นอยู่ในกองวรรณคดี กรมศิลปากร จนถึง พ.ศ.๒๕๐๔ จึงมีพระราชกฤษฎีกายกหอสมุดแห่งชาติขึ้นเป็นกองหนึ่ง ของกรมศิลปากร และได้ปรับปรุงกิจการหอสมุดแห่งชาติให้พัฒนาขึ้นโดยลำดับนับแต่การสร้างอาคารใหม่ที่ท่าวาสุกรี ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ก็ได้เริ่มนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ อีกทั้งได้ขยายการบริการออกไปทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค จัดตั้งเป็นหอสมุดแห่งชาติสาขา หอสมุดแห่งชาติ จึงเป็นแหล่งบริการทางวิทยาการแห่งหนึ่งของชาติที่สำคัญและมีชื่อเสียงโดดเด่น ติดต่อกันมานานกว่าศตวรรษ

^๑ พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพิธีเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนคร วันที่ ๖ มกราคม ๒๔๕๙

นโยบายและการบริหารงานของหอพระสมุดวชิรญาณ

สำหรับพระนคร

หอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อแรกตั้งเป็นหอสมุดสำหรับราชตระกูล เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระดำริของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยานาถพินธุวงศ์วรเดช พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทั้ง ๓ พระองค์ทรงปรึกษาและแนะนำ ตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในตำนานหอพระสมุดว่า

“...ตั้งแต่เจ้านายได้รับพระราชทานหนังสือกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ ที่ตึกนำวัดประยุรวงษ์ แลได้รับพระราชทานเงินส่วนแบ่ง ความรู้สึกได้ในบรรดาพระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่แรก ว่าผลประโยชน์ที่ได้รับพระราชทานในเรื่องตึกนำวัดประยุรวงษ์รายนี้ ได้ด้วยพระมหากรุณาในสมเด็จพระบรมชนกนาถ แลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ปกครองตระกูลวงศ์สนองพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมา เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว เป็นผลประโยชน์อันก่อปรด้วยศิริมงคล จะเอาไปใช้สอยในอาณาประโยชน์ส่วนพระองค์ให้หมดสิ้นสูญไปเปล่าหาควรไม่ ควรจะรวมเงินผลประโยชน์นั้นประกอบการ ซึ่งเป็นคุณเป็นประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ยังหาได้ทรงพระดำริห์จะทำการอย่างใดไม่ จนถึงปีโรงโทศก พ.ศ.๒๔๒๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานาถพินธุวงศ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทั้ง ๓ พระองค์นี้ ทรงปรึกษากันทำจดหมายประทานบรรดาเจ้านายเจ้าของตึกนำวัดประยุรวงษ์ ทรงแนะนำว่า ซึ่งเจ้านายมีประสงค์จะทรงจ่ายใช้เงินค่าเช่าในการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งกอบด้วยประโยชน์อันสมควรนั้น ทรงพระดำริห์เห็นว่า ควรจะเข้าทูลกัน จัดตั้งหอสมุดสำหรับราชตระกูลขึ้น เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ ทรงกระทำการที่จะจัดหอสมุดมาปลูกษาเป็นเนื้อความดังนี้

๑. จะจัดตั้งหอสมุดขึ้นที่พระราชวังสราญรมย์ ด้วยเวลานั้นวังบูรพาภิรมย์ยังไม่แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานาถพินธุวงศ์วรเดชประทับอยู่ที่พระราชวังสราญรมย์ จะทรงจัดห้องให้ตั้งหอสมุด แลจะทรงรับเป็นพระธุระดูแลรักษา
๒. บรรดาพระราชโอรสธิดา แลพระราชนัดดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้เข้าทูลตั้งหอสมุดนี้ เป็นสมาชิกเจ้าของหอสมุดด้วยกัน เงินทุนที่จะลงนั้น จะประทานค่าเช่าตึกนำวัดประยุรวงษ์ทั้งหมด ฤๅเท่าใดก็ได้ แต่กำหนดไม่ต่ำกว่าปีละ ๘ บาท
๓. พนักงานที่จะอำนวยการหอสมุดนั้น สมาชิกฝ่ายนาควรเลือกกันเป็นสภานายก ๑ อุปนายก ๑ เลขานุการ ๑ กรมล้อมปาติก ๔ มีกำหนดเปลี่ยนทุกๆ ปี ส่วนพนักงานประจำจะหาจ้างเสมียนพนักงานสำหรับหอสมุด ให้มีพลมควร
๔. หนังสือซึ่งจะรวบรวมสะสมในหอสมุดนั้น จะซื้อหนังสือไทยที่พิมพ์แล้วอย่าง ๑ หนังสือเรื่องใดที่ยังไม่ได้พิมพ์ จะหาผลอกัดไว้ในหอสมุด ส่วนหนังสือต่างประเทศนั้น จะคิดซื้อหาบรรดาหนังสือซึ่งเป็นประโยชน์ทางความรู้ที่ต้องการในเมืองไทย แลที่สุดจะให้หนังสือพิมพ์ของหอสมุดออก ๗ วันครั้ง ๑
๕. หนังสือในหอสมุด ยอมให้สมาชิกยืมไปอ่าน แต่ผู้ใดมิได้เป็นสมาชิกจะยืมหนังสือไปอ่านก็ดี ฤๅจะเข้ามาอ่านหนังสือในหอสมุดก็ดี ต้องให้เสียค่าธรรมเนียมตามสมควร...”

ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๓ กลางเดือน ๑๑ ปีโรงโทศก ในงานบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเจ้านายมาประชุมร่วมกันได้ปรึกษาเห็นชอบ ตามที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานาถพินธุวงศ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร และสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงแนะนำ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามหอสมุดว่า “หอพระสมุดวชิรญาณ” ตามพระสมณนามาภิไธยใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งทรงรับจะพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ด้วยพระบรมราชานุญาตในการตั้งปวง

ในขณะเตรียมสถานที่ตั้งหอพระสมุดฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร และ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทั้ง ๓ พระองค์ทรงพระดำริว่า ควรเลือกคณะกรรมการบริหารเสียก่อนจะได้เตรียมการ ให้ทันกับสถานที่จัดตั้งหอพระสมุดฯ ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๔ กลางเดือน ๑๑ ปีมะเส็ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมาชิก ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน คัดเลือกคณะกรรมการบริหาร ที่เรียกว่า **กรรมสัมปาทิก** ชุดแรกดังนี้

สถานายก	สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
อุปนายก	กรมหลวงพิชิตปรีชากร
เลขาธิการ	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
กรรมสัมปาทิก	กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์
กรรมสัมปาทิก	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
กรรมสัมปาทิก	พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
กรรมสัมปาทิก	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

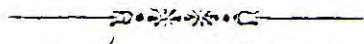
เมื่อสมาชิกเลือกกรรมการแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน **สัญญาบัตรตั้งกรรมการ ทั้ง ๗** และทรงตั้งเป็นประเพณีต่อมาทุกปี ตามเอกสารจดหมายเหตุเกี่ยวกับนโยบายและการ บริหารของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอทูลถวายสักการะแด่ พระนางเธอ
 แลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระบรมราชินีนาถ แลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าทีปังกรรัศมีโชติ มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
 พระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้มีพระกรุณา
 ให้นำเงินช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งเป็นพระบรมราชชนก พระราชทานในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติต่าง ๆ ได้ทรงทราบ ด้วยข้าพเจ้า
 ทั้ง ๓ ได้ทูลถวายความชื่นชมยินดีในสิ่งซึ่งระดัง ไต่บารมี คือ ทูลถวายความ
 ทนทานทุก ๆ นาน ซึ่งจะได้เป็นพระเกี้ยวกับในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งเป็นพระบรมราชชนก พระราชชนนีนั้น ข้าพเจ้าทั้ง ๓ ได้มีความ
 เสนอขึ้นถวายบังคมทูลพระกรุณา แลพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งได้ทรงบำรุงรักษาพระราชโอรส แลพระราชธิดา ในพระบาท
 สมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริห์จัดการเรื่องเงินค่าเช่า
 ที่มาให้ไว้แก่ข้าพเจ้า พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชหฤทัย
 ในความดีความชอบนี้ จึงได้พระราชทานนามทูลสมมุติ สำหรับพระบรมราช
 ทุเรศคุณนี้ ว่า ทูลสมมุติคุณคุณนั้นแล้ว แลข้าพเจ้าทั้ง ๓ ได้พร้อมกัน

ทางคหามาขุดสมเด็จพระนางเจ้า พระนางเธอ แลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 พระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ สมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งได้มีส่วนนี้ ความแรงอยู่ในหนังสือของข้าพเจ้า
 ทั้ง ๓ ซึ่งได้ลงวัน ฤกษ์วัน ฤกษ์คืน ฤกษ์เช้า ฤกษ์บ่าย ฤกษ์เย็น ฤกษ์ค่ำ ฤกษ์รุ่งโรจน์
 ฤกษ์ศกวัน ๑๒๔๒ นั้นแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าพระนางเธอ
 แลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ
 พระเจ้าน้องนางเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ก็ได้พร้อมพระไทยกิน
 ยืนในความศกวันนั้น บางพระองค์ก็ได้ประทานเงินส่วนรื้อรามาไว้แล้ว
 ก็มีมาก แรงอยู่ในบาญชีนั้นแล้ว ลงในหนังสือฉบับนั้นได้ถูกแจ้งว่า
 ภายแลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุ
 พันธุรวงษวรเดช เสกขไปอยู่วังใหม่แล้ว จะได้รักที่วังสราญรมย์เป็นหอ
 คุมต แลได้รักการทักไป แลการนั้นได้เรียนมาหม่าจอนับญะรอบครบปี
 หนึ่งเช้าวันหนึ่ง ก็ดูเหมือนความศกวันนั้นเป็นการเหลวไหลสูญสูญหายไป เป็นแต่
 เกลยรวบรวมเงินมาแต่หนึ่งไว้กัน ความเสียทั้งปวงนี้ข้าพเจ้าทั้ง ๓ ต้อง
 ยอมรับผิดชอบ ขอรับประทานโทษ ที่ไม่ได้มีหนังสือแจ้งแรงทูลถวายในความเห็น
 ซึ่งตกลงใหม่ แลไม่ได้รักการในระหว่างปีที่ล่วงแล้วมานี้ ครั้นถึงวันผู้เสวย
 ฤกษ์คืน ฤกษ์ค่ำ ฤกษ์รุ่งโรจน์ ฤกษ์เช้า ฤกษ์บ่าย ฤกษ์เย็น ฤกษ์ค่ำ ฤกษ์รุ่งโรจน์ ซึ่งเป็นของควรคิด
 ควรระกุดถึงการซึ่งได้ทักค้างท้อมานี้ ข้าพเจ้าทั้ง ๓ ก็มีความเสียใจอยู่
 จึงได้ทำหนังสือขอทูลชี้แจงความเห็น ซึ่งได้ตกลงใหม่แล้วนั้นทุกประการ
 คือ ได้ปฤกษาพร้อมกันเห็นว่าที่วังสราญรมย์นั้น ถึงจะเป็นที่สำคัญควร
 ระกุดถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระบรมราชชนก

เวลานั้นแล้วก็ ๓ ข้าพเจ้าทั้ง ๓ เหวว่า ที่นั้นเป็นที่ใกล้กรุงราชคฤห์
 ฐียรไปมาเพราะเป็นที่ลัดดี หาเป็นประโยชน์แก่พวกมณเฑียร แลพระบรม
 รจนาขุนงอ ข้าพเจ้าทั้ง ๓ ไปมาได้ง่ายโดยสะดวกไม่ เพราะพวกมณเฑียร
 ซึ่งเป็นที่นั่นนั้น ก็คืออยู่ในพระราชโอรส แลพระราชนิกายองค์หญิง
 องค์ชาย ในพระบาทสมเด็จพระบรมเชลยเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น พระราชโอรสพระราช
 บุตรีแลพระราชนิกาย ซึ่งพระองค์ชายนั้น ก็ยังมีพระโอรสพร้อมเพรียง
 กันเจ้ามารัชชาตราบ แลของพระเชษฐภคินีพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ในพระบรมมหาราชวังด้วยด้วยวิเศษมาก นี้ของกันก็ขอเวลาที่จะให้มีเวลาไป ใน
 ที่อื่น ๆ ส่วนนั้นในพระราชบุตรพระองค์หญิงนั้น ก็ล้วนแต่เสด็จอยู่ใน
 พระบรมมหาราชวัง การที่จะใช้ผู้คนออกไปไกลพระราชวังนั้น ก็เป็นการ
 ลำบาก ภาระหนึ่งที่จะรับทราบด้วยนี้ ในเวลาราชการเริ่มมาเช่นต้น
 มีเจ้าทั้งประเทศผู้ใหญ่เข้ามาประชุมกัน ก็ต้องรับที่รับทราบด้วยโดย
 นื่อง ๆ ถ้าจะถึงยศมุก ไชยวดี ก็เห็นว่าระบือรักต้องเรียกเป็นครั้ง ๆ
 ตราบ ๆ เช่นการลำบากอยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าทั้ง ๓ ซึ่งเห็นพร้อม
 กันว่า ควรจะจัดหาที่สำหรับยศมุก ซึ่งไปเกิดอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จึงจะ
 ควรแก่ประโยชน์นั้น ๆ

เมื่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
 ให้รับรองของโอรสพิคา แลถึงกับตัวพระบรมวงศานุวงศ์ทั้ง
 จะไต่ถามใหม่เป็นก็ดอย่างฝรั่ง ข้าพเจ้าทั้ง ๓ ได้พร้อมกันกราบบัง
 คมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานห้องแห่งหนึ่งในจังหวัดแกลงนั้น ให้เป็น
 ที่สำหรับเสวยพระบรมราชทานครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ให้

พระราชาตามพระบรมราชานุญาตแล้ว ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า เป็นช่วงรัชสมัย
สมทรวงแล้ว จึงได้คิดจะตั้งหอสมุดนี้ในพระบรมมหาราชวังก็ถึงคราวแล้ว
ควรกีดแคว้นซึ่งจะตำรวใจในข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึง ๓ คิดว่า ในฉนวนคือ
สิบเขว ขึ้นสิบห้าห้า ปีเมื่อรัชกาลศก คงจะได้ใช้หอสมุดนี้เป็นอันแน่ เพราะ
ฉนวนกว่าที่ระจิกการกำไระคู่เคื้อรแค้นชอง แลตั้งหนังสือหาหนังสือในจำนวน
ปีนี้ให้เสร็จให้ทันการที่จะใช้ในปีนั้น ข้าพเจ้าจึง ๓ ขอทูลหา
การคิดใหม่ในหอ ๗ พระองค์ สุกมอตัวตำรวไปก็ หมอว่าทรงพระดำริที่
เม่นชอบพวไ้มกั้น แลแล้วข้าพเจ้าขอทูลว่าถึงความเดิมในหนังสือฉบับก่อน
ในดามรียรายลงเงินนั้น ในอันจะโปรดประทานลงส่วนเพียงใดเท่าใด ตาม
ความประสงค์ของข้าพเจ้าทั้ง ๓ ในหนังสือฉบับก่อนทุกประการ

อนึ่ง ถ้าจะตั้งหอจัดการหอสมุดนี้แล้ว จะต้องมีคนที่ระเถยบรม
บวญชี่ แลจักหาหนังสือแลตั้งชอง สิ่งหนังสือมีชองนอต่าง ๆ ควร
จะตั้งไว้กเถิดตำแหน่งยศ ที่ระได้เป็นธุระจัดการเถื่อ หัดจะเถื่อเถื่อ จะได้
เป็นธุระจัดการอันนี้กเถื่อไป จนถึเถื่อเถื่อหอสมุดขึ้นขึ้นเื่ออีกขึ้นขึ้น
เถื่อถึงบ่มแนวบวญชก ก็จะได้ไว้กเถื่อตำแหน่งยศเถื่อใหม่เื่อเถื่อหนึ่ง
เถื่อเถื่อเถื่อไปทุก ๆ ปีจนศก ตามในพระราชาโอรส พระราชพิศลา
ซึ่งเป้นพระองค์ชวย ในหอ บวญชกเถื่อพระบรมเจ้าอยู่หัวขึ้น กำหนัด
ชติในหอสมุดคือ เปรีเสกเถื่อพระองค์ ๑ ต้องเป้นชุงระจิกการเสกชุงในหอ
สมุดนั้น แลมีอำนาจกับกับบวญชกเถื่อการ ในกาเวซึ่งเป้นที่เถื่อชอง
ในหอสมุด บังกับบวญชกเถื่อคนใช้ในหอสมุดชุงชุงในเปรีเสกเถื่อ
ตั้งขึ้น ไว้สเปรีเสกเถื่อพระองค์ ๑ คือเป้นที่ ๒ ของเปรีเสกเถื่อ ถ้าเวจา

เปรสิเคนท์ไม่ได้มาตรวจการในหอสมุด ไวเปรสิเคนท์ซึ่งมีอำนาจเหมือนเปเรอ
 เคนท์เหมือนกัน ถ้าเปรสิเคนท์จะประชุมญาติๆจะอย่างไรอย่างหนึ่ง ต้องมอบ
 การในใจเปรสิเคนท์ทั้งสิ้น แลเป็นธุระที่ระหาคู่ปลุกยถาวรแลเปรสิเคนท์จะให้
 หอสมุดเจริญขึ้นทุกประการ เช่นเซอร์คาร์พเพอร์ส ๑ คือเป็นธุระในการหาญาติ
 ทั้งปวง แต่ทั้งองหาหนังสือแลสิ่งของไร้ที่หอสมุดอย่าง ถ้าเป็นเหตุการใน
 เรื่องหนังสือแลของเซอร์คาร์พเพอร์ส คั้งนี้ลวามลึก แลเป็นธุระที่ระตั้งหนังสือใน
 เมืองต่าง ๆ ที่รัสเชีย แลได้ยังมีเรียบราย้อนก็ลวามหนังสือ แลหนังสือ
 ทั้งปวง แลเซอร์คาร์พเพอร์สก็ยังมีเงิน การเงินของเปรสิเคนท์หอสมุดนี้ เซอร์คาร์พ
 เพอร์สเป็นธุระทั่วทั้งสิ้น ลวามลึก ๔ พระองค์ คั้งเป็นธุระที่ระตั้งลากรว
 การในหอสมุดปลูกเปลี่ยนกันทั้ง ๔ คนเสมอ ๑ วัน ๒ วันที่ ๓ สุดแต่
 อย่านี่ให้มีเหตุขึ้นได้ ถ้ามีเหตุลวามลึกที่ซึ่งนำความ แจ้งกับเปรสิเคนท์แลไวส
 เปรสิเคนท์ แลเป็นธุระแทนที่เปรสิเคนท์ก็ไวสเปรสิเคนท์ทุกอย่าง แลลวามลึก
 ทั้ง ๔ นี้ คั้งเป็นธุระที่ระดูแลทุกอง คือบาญชีหนังสือทั้งปวง แล
 เกี่ยวกับสวนหาหนังสือที่ปลุกแลหาขาดนี้ ลวามแจ้งความกับเปรสิเคนท์แล
 ไวสเปรสิเคนท์: เซอร์คาร์พเพอร์ส จะให้จ้ชื้อหนังสือแลรายหนังสือ ที่ใดหนังสือ
 นำมานั้นทุกประการ ทำหนังสือทั้ง ๗ คนนี้ คั้งประชุมปลุกยถาวร
 กันที่ระให้การหอสมุดเจริญขึ้นเสมอ นอกนั้นก็ไว้กับท่านหนึ่ง เป็นนม
 เบนทั้งสิ้น การค้ำคนน่ยศนี้ คั้งถือว่าเปนฟรี คือเสมอกันไม่เด็ดว่า
 พระองๆใดจะมอบเงินสูงกว่ากันไม่ได้ มีนักที่เปนพระราชโอรส พระ
 วรชบุตรี พระราชชนิกา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คั้งถือ
 ว่าเสมอกันควรเป็นกันทั้งสิ้น เพราะได้สืบสายพระโลหิตอันเดียวกันน่คนนั้น

เมื่อผู้ใดได้รับตำแหน่งที่แล้ว ก็ต้องจัดการความที่ว่ามาแล้วนี้ทุกประการ
 เวลาที่ประชุมกรรมการหอสมุดนี้แล้ว ก็ต้องเป็นธุระดูแลความหนังสือที่หอสมุด
 และข้อบังคับนี้ ๆ แลการนี้จึงมีทั้ง ๓ ต้องจะดูที่ข้อพระภิกษุให้ทรง
 วิต ตามที่ไว้ทรงจักเห็นจริง แลเห็นว่าจะเป็นอุปเป็นบารโหยชน์ก็ควรจะ
 หอสมุดนี้ให้เจริญได้ทุกประการ ไม่ที่อื่นวางยสภกรงหน้าผู้ใดเลย เพราะ
 กับแห่งเหล่านี้ ไม่ผิดปกตกับพระภิกษุของพระองค์ใด ผู้ที่พระใดของ
 ระเทศนี้เห็นแก่หมก เหมือนกันจนทำให้ผู้ซึ่งจัดการอย่างนี้เห็น ข้าพเจ้า
 ทั้ง ๓ ได้ถวายหนังสือใบวิต ในพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อดิศักดิ์
 พระนามลงตามตำแหน่งที่นั้นเกิด เมื่อพระองค์ใดมีพระนามลงแล้วก็ให้
 พระองค์นี้รับตำแหน่งจัดการ ตั้งแต่บัดนี้ไป วิธีที่หอสมุดนี้จะมีอยู่ใน
 วิธีฉบับที่ฉบับนี้แล้ว การระหวาระประการใด สุดแล้วแต่ระหวาระจนควร
 ทุกประการ หุบลมาณวันเสาร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะเส็งตรีศก ๑๒๔๓

ใบโรครักษาแห่งที่หอสมุดหอพระรัตน

- ประสภคน
- โอสถประสภคน
- เสนาบดี
- ฉะบับ
- ฉะบับ
- ฉะบับ
- ฉะบับ
- ฉะบับ

โอสถประสภคน เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะเส็งตรีศก ๑๒๔๓

คุณพิริยภรณ์

ผู้เป็นพระภคินีของ นายพระบาทสมเด็จพระประเมณฑกรม
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลเป็นผู้บำรุงทอดมการชีวิตใน โภคส่วน
 แฝงพระกล แลภทตพแห่งพระที่แม่ผู้
 ขอเสด็จมายังเมืองบับนี้ ให้เป็นที่หมายของทางที่
 ทกลงกัน เพื่อระรึกการทอดมการชีวิต ให้หญิงผู้ แลคัก
 คอยไปดงไปประใจผู้ผู้

ที่ปเมืองบับนี้ ๑๑๑ ค่ำมีแห่งที่วัด สักกข ๑๒๔๓
 ไม่มเบอรของทอดมการชีวิตพร้อมกันเสีย สม่โทพระที่บับนี้
 เจอที่ทักทณบับนี้ กกรมทณบับนี้ กกรมทณบับนี้
 สม่คาระเป็นทักที่แม่เปริชโกนถ ในทอดมการชีวิต ข่าพที่
 ใต้ที่บับนี้ ในทอดมการชีวิตของแม่บอบบับนี้ สม่ที่บับนี้
 บับนี้ ไปที่คักผู้แก่สม่โทพระที่บับนี้ เจอที่ทักทณบับนี้
 กกรมทณบับนี้ กกรมทณบับนี้ เพื่อระรึกให้สม่โทพระที่บับนี้
 กกรมทณบับนี้ กกรมทณบับนี้ บับนี้ที่แม่เปริชโกนถ
 ในทอดมการชีวิต แลที่บับนี้ไปบับนี้บับนี้

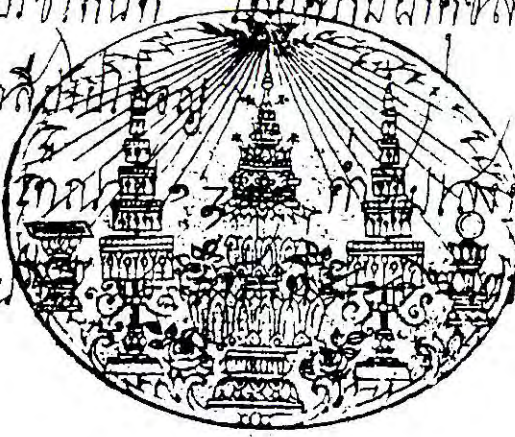

ขอให้สมเด็จพระรัตนนฤณยุพราชเจ้าทิพธำมรงค์

กรมหลวงภานุพงศ์ขจรเกษร ผู้เป็นที่ประจักษ์ในคุณงามความดี
จากกรมหลวงภานุพงศ์ขจรเกษร ผู้เป็นที่ประจักษ์ในคุณงามความดี
โดยเสด็จพระกรุณาธิคุณ ในพระบรมมหาราชวัง
ซึ่งไปเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถที่ทรงพระประชวร
ด้วยพระอาการประชวรหนักที่เมืองพิษณุโลก

กรมหลวงภานุพงศ์ขจรเกษร ขอให้ได้
รับทราบถึงพระกรุณาธิคุณ โดยเสด็จพระกรุณาธิคุณ
โดยเสด็จพระกรุณาธิคุณ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ค.ศ. ๑๒๔๓

ในระหว่างนี้มีเหตุขัดข้องเปิดหอพระสมุทตามที่กำหนดไว้ไม่ได้ เนื่องจากตึกสร้างใหม่ที่หน้าประตูพินมาไชยศรีซึ่งเป็นสถานที่ที่จะพระราชทานให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุทฯ ยังสร้างไม่เสร็จ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ห้องชั้นต่ำด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นที่ทำการชั่วคราว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดในวันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑ ค่ำ ปีมะแม จ.ศ.๑๒๔๕ ยังเป็นเบญจศก ตรงกับวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ.๒๔๒๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ (องค์ต้นราชสกุลเกษมศรี) ขณะทรงดำรงพระยศพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค ทรงเป็นผู้แทนสมานายกอ่านคำกราบบังคมทูลใจความว่า

“ข้าพระพุทธเจ้ากรมสัมปาทิก ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยข้าพระพุทธเจ้ากรมสัมปาทิกสภาทั้งปวง ได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งโดยทรงพระราชดำริ จะทรงบำรุงรักษาหอพระสมุทวชิรญาณให้เจริญรุ่งเรืองสำหรับประโยชน์แก่การเล่าเรียน แลเจริญวิชาการทั้งปวง แลเปนส่วนควรบำเพ็ญพระราชกุศล ฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้สมกับพระราชอัธยาไครยของสมเด็จพระบรมชนกนารณนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึกใหญ่ ณที่โรงทอง พระราชทานให้เป็นหอพระสมุทวชิรญาณ แลทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ทุนบำรุงการให้เจริญยืนยาวนานสืบไป แลสมเด็จพระนางเจ้า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระนางเธอ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ แลพระเจ้าน้องนางเธอ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระราชธิดา และพระราชนัดดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก็พร้อมพระไทยกันโดยกระแสรบมาราชดำริ ทรงยินดีประทานเงินค่าเช่าตึกหน้าวัดประยุรวงศาวาส มาจำหน่ายสร้างตู้โต๊ะ เครื่องใช้ แลสร้างหนังสือสรรพวิทยาต่างๆ ทั้งภาษาสยามแลภาษาอังกฤษรวบรวมไว้ได้บ้างแล้ว แต่ยังหาบริบูรณ์ไม่ แต่เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าถ่วงจะเปิดการได้ ข้าพระพุทธเจ้ากรมสัมปาทิกสภาจึงพร้อมใจกัน เชิญเสด็จพระบรมวงษานุวงษ์มาประชุมรื้อกันณห้องพักการหอพระสมุทวชิรญาณ เพื่อจะได้แสดงความบำรุงหอพระสมุทวชิรญาณ โดยส่วนแห่งพระบรมราชานุภาพ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แลเป็นที่หมายของการที่ทุนบำรุงต่อมามีอายุยืนขึ้น แลดำรงอยู่มั่นคง เปนประโยชน์สืบไป ภายหน้าควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบดังนี้ “ฉันมีความยินดีที่ได้เห็นแลได้ฟังว่า หอพระสมุทวชิรญาณ เปนอันได้เปิดกลางในเวลาดีเพราะการได้ค้างมาหลายปีแล้ว ไม่สำเร็จตลอดไปได้ แต่จะดีโทษเจ้าพนักงานแต่ก่อนทีเดียวก็ไม่ได้ เพราะได้เปนผู้แรกคิดการทั้งปวงนี้ ต้องถือว่าเปนการกลบกลบกัน แลการก็วุ่นต่างๆ ยังไม่พอที่จะสำเร็จได้จริงอยู่บ้าง บัดนี้ฉันมีความยินดีที่จะได้สั่ง แลได้สั่งในบัดนี้ว่าให้หอพระสมุทวชิรญาณเปิดเป็นที่ประชุม แลเป็นที่เรียนรู้ของम्मเบอทั้งปวง ตั้งแต่นี้ไปเป็นต้นไปแลเชื่อว่าการหอพระสมุทวชิรญาณนี้จะเปนที่แนะนำชักจูงปัญญาความรู้ของम्मเบอทั้งปวงให้ปลอดโปร่งขึ้น แลจะเป็นเครื่องชักจูงให้เกิดสามัคคี ในพี่น้องขึ้นกว่าแต่ก่อนเพราะเหตุที่ได้พบปะพูดจากันในที่แห่งเดียวดังนี้ เพราะฉะนั้นฉันจึงขออำนาจพรให้หอสมุทนี้ตั้งมั่นถาวรยืนยาว แลให้พี่น้องทั้งปวงมีความรักใคร่เป็นสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ซึ่งเป็นเครื่องอุดหนุนชักนำของความเจริญทั้งปวงทุกประการสืบไป”

นับเป็นการเปิดหอพระสมุทวชิรญาณเป็นครั้งแรก ต่อมา พ.ศ.๒๔๒๙ กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป ทรงรับเป็นสมานายก และได้แก้ไขข้อบังคับหอพระสมุทฯ ในเรื่องเลือกกรรมการสมาชิกฝ่ายหน้า เลือก สมานายก สมาชิกฝ่ายใน เลือก **ขุนายก** สมานายก เลือก เลขานุการและกรมสัมปาทิก ส่วนสมาชิกให้คณะกรรมการเป็นผู้เลือก

ครั้น พ.ศ.๒๔๓๒ ภายหลังจากย้ายหอพระสมุทวชิรญาณไปตั้ง ณ ตึกสร้างใหม่แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งสมานายก แทนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ ทรงพระราชดำริว่า “...ตั้งแต่จัดหอพระสมุทนี้ขึ้นยังมีได้มีพิธีการเปิดหอ ควรจะมีการพิธีในเดือนหกขึ้นสืบห้าค่ำปีฉลูเอกศก ซึ่งเป็นดิถีคล้ายกับวันบรมราชาภิเษก ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่จะมีนั้นควรจะมีสวดมนต์เลี้ยงพระ แลมีการประชุมสมาชิกของหอพระสมุททั้งสิ้นให้พร้อมกันในวันนั้น แต่เครื่องจะให้เป็นการรื่นเริงประชุมกันได้อยู่ยาวนานๆ นั้น ควรจะมี

การอะไร...” แล้วทรงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า “...ควรจะมีการแสดงวิชชาลัยยกรองดอกไม้สด ด้วยเป็นฤดูดอกไม้สดชุก และจะได้เป็นการเกื้อกูลวิชาดอกไม้สดด้วย” เริ่มงานฉลองตั้งแต่วันที่ ๑๔ ถึงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๓๒ รวม ๓ วัน ณ บริเวณสนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท มีผู้เข้าร่วมงานตลอดจนการแสดงละคร ออกเวียน เป็นที่สนุกสนานรื่นเริง เป็นอันมาก

ในปี พ.ศ.๒๔๓๕ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ย้ายหอพระสมุดฯ ไปอยู่ที่ตึกพิพิธภัณฑสถานเก่า คือ ศาลาสหทัยสมาคม ในปัจจุบันและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดหอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๓๕ หอพระสมุดฯ ย้ายมาตั้งอยู่ข้างนอกประตูพินาศไชยศรี แต่การบริหารงานและการบริการเป็นไปตามระเบียบเดิม คือ เป็นหอพระสมุด สมาคม และสโมสร สำหรับสมาชิก

ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๔๐ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ถวายความเห็นเรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงหอพระสมุดวชิรญาณ ให้เป็นหอสมุดของหลวงสำหรับพระนคร ได้มีแนวความคิดในการจัดการหอสมุดสำหรับพระนคร ในเรื่องการบริหารงาน และสถานที่ตั้ง ดังเอกสารจดหมายเหตุต่อไปนี้

ที่ ๖/๕๑๕

วันที่ ๑๓ มี ค. ๒๕๖๑
ขอเดชะ ข้าลอสงสุสี พระบาทปกเกล้าฯ

เจ้าพระยา... กรมหมื่น...
ขอพระราชทานยกสายบังคมฯ...
ข้าลอสงสุสี พระบาท

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ...
วันที่ ๑๓ มี ค. ๒๕๖๑...
พระบาทปกเกล้าฯ...
โปรดเกล้าฯ...
ยกสายบังคมฯ...
ข้าลอสงสุสี พระบาท

การที่...
สิ่งนี้...
โปรดเกล้าฯ...
พระบาทปกเกล้าฯ

พระบาท

พระเจ้าบรมราชกุมารีเห็นของพระเจ้าแผ่นดินเจ้าเมืองอาเภอกองมณีมีอันดี
มากท่านลาพินินไปนการล้นขควระอภัยอื่น ๆ หรือพระเจ้าบรมราชกุมารี
ก็ได้ตั้งขึ้นตามพระเจ้าบรมราชกุมารีในรัชกาลที่ ๕ โดยพระเจ้าอ
รล์พระเจ้าอภัยในรัชกาลนั้น เสด็จโดยพระเจ้าบรมราชกุมารี
ไปยังเขตเก่า ๆ พระราชทานพระเจ้าบรมราชกุมารีก็ได้อีกได้ตั้งขึ้นมา
จนทุกวันนี้ ได้ตกลงเปิดรัชสมัยอีกออกนอกนบระคำขี้หรือขี้
งูเส้ของมหาดไทย เสด็จขึ้นจะทรงพระเจ้าบรมราชกุมารีไปยังเขตเก่า ๆ
ไปจัดเรือนหอสมเด็จพระนครนั้น เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า
ถ้ากรมสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งไปตั้งได้ทนายเกล้า ๆ ในพระ
บรมราชกุมารีแล้วแล้วก็ได้ตั้งขึ้นมีอำนาจพระเจ้าบรมราชกุมารี
ตั้งตั้งขึ้นปกครอง

ถ้าพระเจ้าบรมราชกุมารีได้ไปตามคำสั่งพระเจ้าบรมราชกุมารี
ในรัชกาลนั้น ที่วัดบวรสังฆารามคหบดีโดยพระเจ้าบรมราชกุมารี
วังบวร เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าที่วัดบวรสังฆารามคหบดีจะ
เลิกมากทั้งพื้นที่ก็สักการะตั้งทำนบขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้
จะต้องทำห้องสามห้องสี่ห้องอีกด้วย ก็จะให้มีคนตั้งหอ
สมุดก็จะตั้งไปตั้งขึ้นเช่นอันมาก ถ้าพระเจ้าบรมราชกุมารี
เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ศาลเจ้าพระเจ้าบรมราชกุมารีซึ่ง
ตั้งตั้งตั้งวัดบวรสังฆารามคหบดีนั้นแล้วแล้วแล้วแล้วแล้วแล้วแล้ว
มากนักด้วย

พนักฐานหอพระเจ้าบรมราชกุมารีนอกจากนั้นก็ยังมีคือ

"บัตรสี่สี" ที่จะมีของพระนางสถิตเย็บรถเกล้า ๗ คัน มีเงิน ๕ ภาย
สำหรับรักศการทั้งของแล้วตรวจรถบายัญขึ้นกระทำของของหรือ
ผลการอื่น ๆ มีเงิน ควรจะมีบรรณารักษ์ขึ้นหนึ่ง และผู้ช่วย
บรรณารักษ์อีกผู้หนึ่ง

เขียนหนังสือที่จะขึ้นรถเกล้า ๗ พระราชทานปีละ ๓๐๐ ซึ่ง
นั้นก็จะได้จัดซื้อหนังสือทั้งพระเจดีย์และหนังสือใหม่เพิ่มเติม
ขึ้นอีก ๑ หรือหนังสือเก่าที่มีอยู่อย่างน้อยนัก นอกนั้นก็จะได้
อนุญาตให้คนเข้าไปได้ตามข้อขใดไม่ตองเสียค่าธรรมเนียมน
แต่ผู้จัดทำหนังสือจะไปจากนอกไม่ได้ เว้นไว้แต่
ผู้ที่ทำเล่มใดเล่มหนึ่งมาขึ้นก็จะต้องเสียค่าธรรมเนียมนปีละ ๑๒ บาท
ซึ่งจะขึ้นเอาหนังสือไปอ่านที่นั่นได้ แต่จะเอาไปได้อ่างยาก
เมื่อครั้งนั้นแล้วเล่มนั้นๆ แต่ต้องเก็บหนังสือเล่มนั้น
ภายใน ๒๕ วัน ถ้าทำหนังสือมาขึ้นต้องใช้เล่มที่เล่มนั้น
เป็นต้นมาเล่มนั้น ทำพอเล่มหนึ่งก็ใช้ได้ทั้งชุด

สมาชิกเก่าของพระนางสถิตเย็บรถเกล้าให้เขียน
สมาชิกนอกเล่มใหม่ต่อไป และเสียค่าธรรมเนียมนลดน้อย
ลงจนแต่ปีละ ๑๒ บาทเท่านั้น สมัยที่ของพระนางสถิต
เกล้านั้น ส่วนใดที่ไปไม่ได้ก็จะหายไป ส่วนใดไม่ไป
ต่อไปก็จะได้มีชุดเล่มเสีย

ภายหลังเงินใช้ประจำปีที่จะต้องพระนางสถิต

เขียนหนังสือ

เขียนเรื่อง

เงินเดือน

บรรณาธิการ	๑	บาท	เดือนหนึ่ง ๔๐๐ บาท
			ปีหนึ่ง ๔,๘๐๐
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	๑	บาท	เดือนหนึ่ง ๕๐ "
			ปีหนึ่ง ๖๐๐ "

คนใช้ ๔ คนคือ

คนล้าง ๑๕ บาท

เดือนหนึ่ง ๑๕๕
ปีหนึ่ง ๑,๘๖๕ "

รวมเงินเดือนปีหนึ่ง ๗,๒๖๕ บาท

ค่าใช้สอย

ค่าใช้สอยเบ็ดเสร็จ เดือนละ ๑๐๐ บาทปีหนึ่ง ๑,๒๐๐ บาท
 ค่าใช้สอยรถไทยแลงทงประมาณ ปีหนึ่ง ๖๐๐๐ "

รวมค่าใช้สอยปีหนึ่ง ๗,๒๐๐ บาท

รวมทั้งสิ้นเดือนกันยายนี้อีก ๑๖๕๕ บาท

รายการจะมีจะตั้งจ่ายค่าเช่าเดือนกันยายน
 ค่าทำขลิใบนี้ตั้งต้นหนึ่งสี่ในพระที่หนึ่งนุทถ้อย
 สวรรค์เมล็ดข้าวที่ทำชุดบางแห่ง

เงินหรือ๕๐๐บาท

ส่วนจ่ายการรับเงินการชำระทำตั้งกันใหม่

เงิน ๑,๘๐๐ บาท

ก่อนประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาณูการ กราบทูลหาหรือพระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่างทรงชื่นชมและเห็นชอบในพระราชดำริทุกประการตาม
เอกสารจดหมายเหตุดังนี้

๗.๖๑/๕ [๒๒๖]

กรมท่งรัตนนคร

วันที่ ๒๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

กรมขุนสมมทอมรพันธ์ รัชพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลหาฤๅพระราชโอรสพระราชธิดา
 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทรงพระราชมติว่า
 เมื่อเสด็จก่อนโคกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมีพระชนมพรรษาได้ ๑๐๐ ปี มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาก
 การอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นพระเกียรติยศ บัดนี้จึงทรงพระราชมติ
 ว่า หอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งโคกทรงพระนามพระราชหฤทัยบรมราช
 โอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตั้ง
 ขึ้นนั้น โคกทำให้เกิดประโยชน์แก่วิชาความรู้เป็นอันมากอยู่แล้ว แต่บัด
 นี้ยังเป็นหอสมุดของสมาคมอันหนึ่งอยู่ ถ้าย้ายการขึ้นจัดเป็นหอพระ
 สมุดใหญ่สำหรับพระนครมีเงินหลวงอุดหนุนด้วยจะเป็นประโยชน์แก่พระ
 เกียรติยศอันยิ่งใหญ่ว่า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลหาฤๅ
 กระแสพระราชดำริเห็นมา จะทรงเห็นชอบตามกระแสพระราชดำริเห็น
 มีชด้อยประการใดบ้าง โปรดประทานพระดำริด้วย

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สมมทอมรพันธ์

ท่งรัตนนคร

พิมพ์ที่ ๒๒๖

อรรถวิทย์

วันที่ ๓๐ กันยายน รักษากงไสนกรีก ๑๒๔

ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมทอมรพันธ์
ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๔ เดือนนี้ ว่าด้วยมีพระบรมราช
โองการ ให้ตามความเห็นหม่อมฉันในกระแสพระราชดำริห์ ซึ่ง
จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งหอบพระสมุควชิรญาณไว้
เป็นการเจริญแก่วิชาความรู้แก่เป็นสภาคมนหนึ่งแล้ว จะโปรด
เกล้า ฯ พระราชทานเงินบำรุงแลจัดการขยายให้เป็นหอพระ
สมุคใหญ่ สำหรับพระนครนั้น พระเดชพระคุณเป็นอันเกล้า ฯ
หาที่สุคมิได้ หม่อมฉันมีความขึ้นชมยินดีเห็นชอบในกระแสพระราช
ดำริห์นี้ยิ่งนัก แต่ไม่เห็นว่าจะมีชคของประการใดแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กรมขุนสมมทอมรพันธ์

๑๑/๑๑/๕๖ [๕๖]
กรมทอการกรม
กรมทอการ

กรมทอการ

ทอกรมทอการ
ออส ๑๑/๑๑/๕๖
พจนานุกรม
ออส ๑๑/๑๑/๕๖
กรมทอการ
พจนานุกรม
ออส ๑๑/๑๑/๕๖
กรมทอการ

๕๖/๕[๕๖]

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมทอมรทัต ราชเล
ขาณูการ ทราบฝ่าพระบาท ทูลถวายถวายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ กันยายน
ทำเป็นกระแสดพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้หาฤกษ์ในการบำ
เพ็ญพระราชกุศลในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดิ
ยทนต์บรมราชที่ ๖๐๐ ปี ทรงพระราชดำริที่จะขยายการทอดพระสมุทวาร
ญาณขึ้นเป็น มหาสมุทวารใหญ่สำหรับพระนครนั้น เสด็จกระหม่อมเห็น
ชอบตามกระแสดพระราชดำริอันสมควรอย่างยิ่งนี้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ศกตยลา

วันที่ - ตุลาคม ค.ศ. ๑๒๔

กราบทูล พระที่นั่งอนันตนาถ กรมฯ หล่มมตอมรพันธุ์

ชล ๗

ชล ๗

ชล ๗

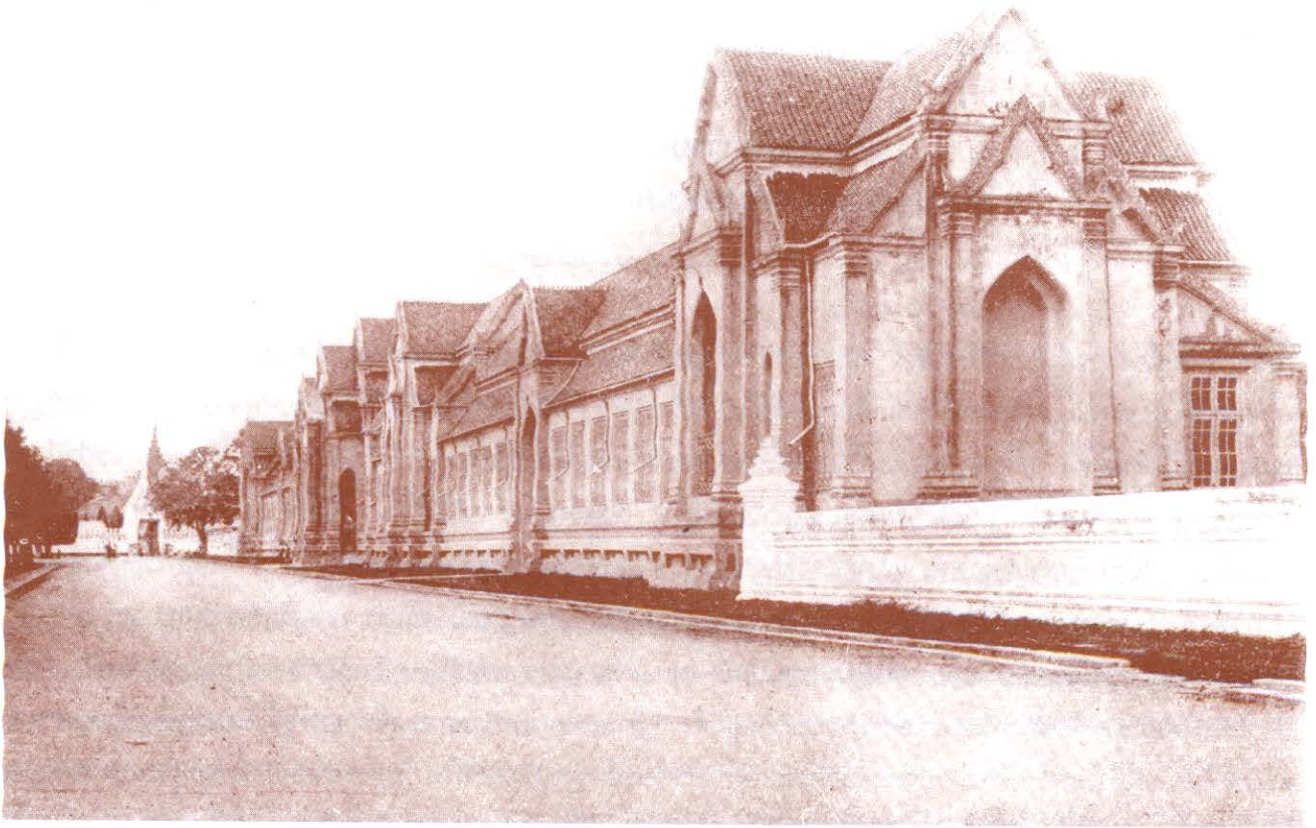
ทรงกราบฝ่าพระบาท

ได้รับหนังสือรับสั่งลงวันที่ ๒๕ กันยายน รับพร:
บรมภโงนทระ โปรดเกล้าฯ ให้หาฤกษ์ในครที่ จะขยายหอพระล้อม
อริราชฐาน ขึ้นเป็นหอพระล้อมใหญ่สำหรับพระนคร มีพระที่นั่งทรงพิธี
อุดหนุนแทนที่เป็นของล้อมค้อมอยู่จ. เหนือพระนครใต้ - หันพระ เสด็จ
เป็นล้นเกล้าฯ หาที่สมควรได้

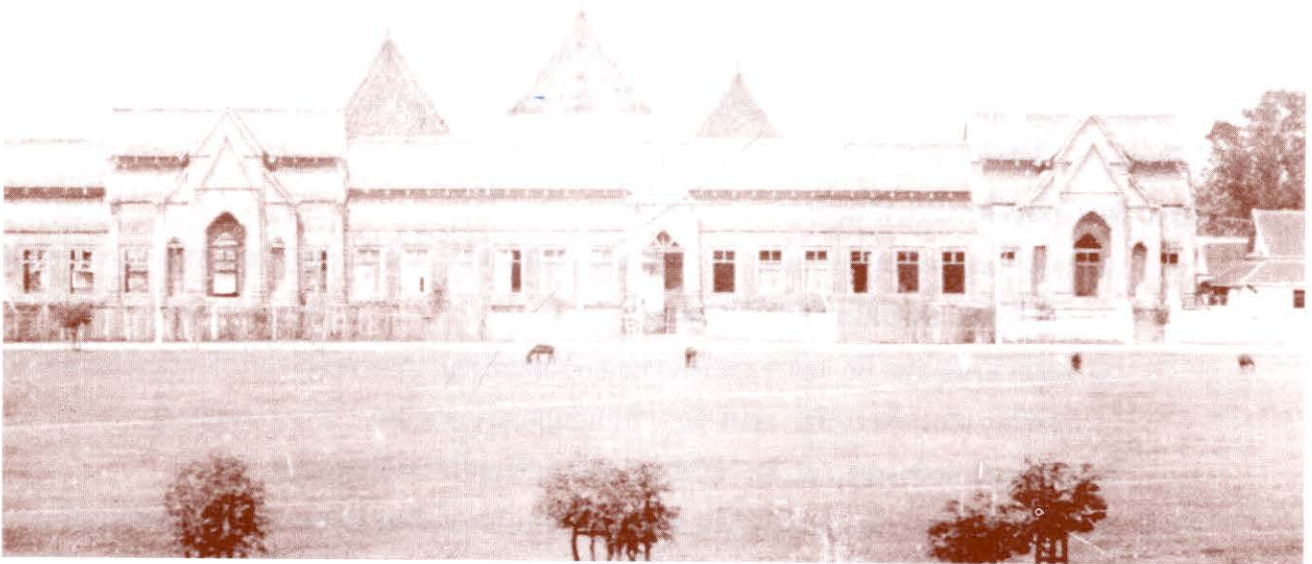
ที่ล้อมค้อมของเก่าใหม่ คนขึ้นล้นดูยังไม่ถึง เวลาต้อง
ทร เพาะ มีโอกาสที่ได้ล้อมค้อมกันใหม่ก็แล้วตลอดของพระบาท
แปลที่ขึ้นสำคัญกว่าอยู่เป็นล้อมค้อมอย่างจ.ใด - ตามที่พระคิในใจ
อยู่แก่ขทกคน ก็เกล้าฯ มีความยินดีเห็นชอบตามพระ บ.ร.ตำรับ
ที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขมี ถ้าหากหอพระล้อมค้อม
ใหญ่สำหรับแผ่นดินนั้นจะมีชื่อหอพระล้อมค้อมอริราชฐานตามที่เป็น
อยู่เดี๋ยวนี

ควรมีควรสดแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

นพ

ตึกถาวรวัตถุ ริมถนนหน้าพระธาตุ สถานที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร นอกพระบรมมหาราชวังแห่งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๙

ตึกถาวรวัตถุ ในสมัยรัชกาลที่ 5

จนถึง พ.ศ.๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดวชิรญาณ เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร โดยมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณ ให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร ตามที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๒๒ หน้า ๒๑๙-๒๒๑ วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๒๔ ดังนี้

ประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณ ให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่า เมื่อ ณ เดือนตุลาคม ร.ศ.๑๒๓ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอภิสิทธิ์สมัยเมื่อพระชนม์พรรษาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรจบครบร้อยปี มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นถาวรประโยชน์ เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อรัตนโกสินทร ศก ๑๐๐ ได้พร้อมพระราชหฤทัยกับพระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้จัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นที่รวบรวมหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศขึ้นไว้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหอพระสมุดวชิรญาณนั้น แม้การที่ได้จัดมาจนบัดนี้ เป็นแต่หอสมุดสำหรับผู้ซึ่งได้รับเลือกสรรเข้าเป็นสมาชิกก็ดี ก็เห็นได้ว่าได้ทำให้เกิดประโยชน์แก่วิชาความรู้เป็นอันมากอยู่แล้ว ถ้าและขยายการหอสมุดนี้ทำนุบำรุงให้เป็นหอสมุดใหญ่สำหรับพระนครให้เป็นที่อยู่ไครยแก่บรรดาประชาชนที่จะแสวงหาประโยชน์ต่างๆ อันจะพึงได้ ในการอ่านหนังสือหอพระสมุดวชิรญาณ คงจะเป็นถาวรประโยชน์อย่างสำคัญอันสมควรแก่พระราชประสงค์ที่จะทรงเฉลิมพระเกียรติยศ สอนพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ได้ ทรงพระราชดำริเห็นแล้ว ได้ทรงหาหรือพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เห็นชอบตามพระราชบริหารทุกพระองค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร ดังข้อความต่อไปในประกาศนี้

ข้อ ๑. ให้หอพระสมุดวชิรญาณเป็นหอหลวงสำหรับแผ่นดินสืบไป

ข้อ ๒. ให้ยกการและหนังสือต่างๆ ณะหอพุทธศาสนสังคหะ นอกจากสิ่งของและคัมภีร์พระไตรปิฎกสำหรับวัดเบญจมบพิตรนั้น มารวมเข้าในหอพระสมุดวชิรญาณ

ข้อ ๓. ให้รวมคำภีร์พระไตรปิฎกและหนังสือต่างๆ ซึ่งอยู่ในหอพระมณฑิยธรรมมาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณเว้นแต่คำภีร์พระไตรปิฎก ฉบับทองใหญ่อันได้สูญสลายไปในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นหนังสือเดิมสำหรับหอพระมณฑิยธรรมนั้น ให้คงเก็บรักษาไว้ในหอพระมณฑิยธรรมสืบไป

ข้อ ๔. หนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณต่อไปให้จัดเป็น ๓ พแนก คือ

(๑) หนังสือพแนกพระพุทธศาสนา คือ ไม่ว่าหนังสือเขียนงาน หรือพิมพ์ไม่ว่าในภาษาใดๆ บรรดาที่เป็นหนังสือในพระพุทธศาสนาให้จัดไว้ในพแนกนี้

(๒) พแนกหนังสือไทย คือ นอกจากหนังสือพแนกพระพุทธศาสนาบรรดาหนังสือในภาษาหรือตัวหนังสือไทยทุกชนิด (คือ เจี้ยว เขิน เขมร ฯลฯ) ซึ่งนับในบุคคลจำพวกไทย) ให้จัดไว้ในพแนกนี้

(๓) พแนกหนังสือต่างประเทศ คือ หนังสือภาษาต่างประเทศให้จัดไว้ในพแนกนี้

ข้อ ๕. เงินสำหรับใช้จ่ายในการหอพระสมุดวชิรญาณต่อไป ให้จ่ายเงินพระคลังตามจำนวนที่จะได้กำหนดเป็นครั้งคราวว่าเป็นจำนวนควรจ่ายปีละเท่าใด เป็นเงินที่รัฐบาลอุดหนุนหอสมุดนั้น นอกจากนั้นค่าธรรมเนียมที่ได้ในหอสมุดนั้นเท่าใดก็ให้ใช้จ่ายในการหอพระสมุดวชิรญาณนั้น

ข้อ ๖. การปกครองหอพระสมุทวชิรญาณต่อไป ให้มีสภานายก ๑ กรรมสัมปาติก ๔ รวมเป็นกรรมการสภา ๕ นาย เป็นพนักงานปกครอง และกรรมการ ๕ นายนี้จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเลือกและตั้งตามแต่จะทรงพระราชดำริเห็นผู้ใดสมควร และให้กรรมการมีตำแหน่งอยู่ในกรรมการสภาคนละ ๓ ปีเป็นกำหนด แต่เพื่อจะมีให้เปลี่ยนกรรมการพร้อมกันหมดในคราวเดียว จึงกำหนดไว้ให้เปลี่ยนทยอยกันไปทุกปี ส่วนตำแหน่งสภานายกนั้นให้อยู่ในตำแหน่งในปี ๑ เป็นกำหนด และเมื่อถึงคราวจะเปลี่ยนสภานายกให้กรรมการเลือกในกรรมการด้วยกันว่าผู้ใดสมควรจะเป็นสภานายกต่อไปได้ในปีหน้า เมื่อทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยก็จะได้ทรงพระกรุณาโปรดตั้งผู้นั้นเป็นสภานายก

ข้อ ๗. พนักงานหอพระสมุทวชิรญาณ นอกจากกรรมการที่ได้กล่าวมาแล้ว ให้มีบรรณารักษ์ ผู้ช่วยบรรณารักษ์ ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการซึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้ง และเสมีนพนักงานซึ่งให้กรรมการสภามีอำนาจตั้งตามสมควรแก่การ

ข้อ ๘. ให้กรรมการสภาหอพระสมุทวชิรญาณมีหน้าที่เหล่านี้ คือ

- (๑) ที่จะคิดจัดและตรวจตราการหอสมุดนั้นทุกอย่าง เพื่อให้การหอสมุดเจริญเรียบร้อยและเป็นประโยชน์ ได้ดังพระราชประสงค์
- (๒) ที่จะกำหนดรายการให้ใช้จ่ายเงิน และตรวจตราการบัญชีใช้จ่ายในการหอสมุดนั้น
- (๓) ให้ทำรายงานประจำปีกราบบังคมทูลปีละครั้ง ๑ และรายงานการจรซึ่งมีขึ้นกราบบังคมทูลเป็นครั้งเป็นคราวตามสมควรแก่การ

ข้อ ๙. ให้กรรมการสภามีอำนาจที่จะบังคับบัญชาว่ากล่าวการหอสมุทวชิรญาณทุกอย่าง ให้พนักงานผู้ใหญ่ผู้น้อย ในหอสมุดนั้นอยู่ในบังคับบัญชาของกรรมการ และให้กรรมการสภามีอำนาจที่จะตั้งกฎข้อบังคับสำหรับหอสมุดนั้น เพื่อจัดการหอสมุดให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

ข้อ ๑๐. สภานายกเป็นหัวหน้าในกรรมการสภา มีหน้าที่ที่จะตรวจตราว่ากล่าวการหอสมุดในนามของกรรมการสภา มีอำนาจที่จะเรียกประชุมกรรมการสภาและถ้าเวลาใดสภานายกไม่สามารถจะทำการตามหน้าที่ได้ ให้มีอำนาจที่จะจัดให้กรรมการคนหนึ่งคนใดทำการแทนสภานายกได้เป็นครั้งเป็นคราวตามสมควรแก่การ

ประกาศ มา ณ วันที่ ๑๒ เดือนตุลาคม รัตนโกสินทร คก ๑๒๔ เป็นวันที่ ๑๓๔๘๔ ในรัชกาลปัตยุบันนี้ ฯ

การบริหารงานในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ตามประกาศในพระบรมราชโองการ ปีพุทธศักราช ๒๔๔๘ นั้น กำหนดให้มีสภานายก ๑ และกรรมสิทธิ์ปาติก ๔ กรรมการสภาทั้ง ๕ นายนี้ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ เลือก และตั้งตามแต่จะทรงพระราชดำริเห็นผู้ใดสมควร และให้กรรมการมีตำแหน่งอยู่ในกรรมการสภาคนละ ๓ ปี เพื่อมิให้กรรมการเปลี่ยนพร้อมกันหมดในคราวเดียวกัน จึงกำหนดไว้ให้เปลี่ยนทยอยกันไปทุกปี ตำแหน่งสภานายกให้อยู่ในตำแหน่งคราวละ ๑ ปี เมื่อถึงคราวจะเปลี่ยนสภานายก ให้กรรมการเลือกในกรรมการด้วยกันว่าผู้ใดสมควรจะเป็นสภานายกต่อไปในปีหน้า เมื่อทรงพระราชดำริเห็นชอบ ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งผู้นั้นเป็นสภานายก นอกจากนี้ ยังกำหนดให้มีบรรณารักษ์ ผู้ช่วยบรรณารักษ์ ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการ โดยทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเสมียนและพนักงาน โดยให้กรรมการสภา มีอำนาจตั้งตามสมควรแก่การ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ที่ทรงพระราชดำริเลือกสรร ให้เป็นกรรมการสำหรับจัดการหอพระสมุดฯ ตามพระราชประสงค์ กรรมการชุดแรกของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร มีดังนี้

สภานายก	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
กรรมการ	กรมพระสมมตอมรพันธุ์
กรรมการ	สมเด็จพระยามหาวชิราวุธ
กรรมการ	พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค)
กรรมการ	พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงตำแหน่งสภานายก จนถึงปี พ.ศ.๒๔๕๓ จึงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นสภานายก จนถึงปี พ.ศ.๒๔๕๘ กรมพระสมมตอมรพันธุ์สิ้นพระชนม์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยามหาวชิราวุธ เป็นสภานายกสนองพระเดชพระคุณต่อมา

คณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ

พุทธศักราช ๒๔๕๙

สภานายก	สมเด็จพระยามหาวชิราวุธ
กรรมการ	พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
กรรมการ	พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
กรรมการ	พระยาตรีภุชชี (กมล สาลักษณ์)
กรรมการ	พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)
กรรมการ	หม่อมเจ้าปิยภัคตินาถ สุประดิษฐ์

พนักงานประจำ

หัวหน้าและเลขานุการกรรมการ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา
 สมุหบาณีย์ รองอำมาตย์เอก หลวงญาณวิจิตร (สิทธิ โสจนาพันธ์)

แผนกบาลี

หัวหน้า พระยาพจนสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท์)

พนักงานตรวจหนังสือเก่า พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์)

แผนกหนังสือไทย

(รับ) หัวหน้า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา

ผู้ช่วย หลวงธรรมมาภิรมย์ (เถิก จิตรกรเถิก)

ผู้ช่วย ขุนบวรวรรณกิจ (เตี้ยม คชเชษตริน)

แผนกต่างประเทศ

บรรณารักษ์และหัวหน้าแผนก ดอกเตอร์ โอสการ์ แฟรงเฟอเทอ

ผู้ช่วย หลวงเงินจันอักษร (สุดใจ ต้นทากาศ)

ครั้นพุทธศักราช ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกถาวร
วัตถุ^๑ ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้านอกกำแพงวัดมหาธาตุ ให้เป็นสถานที่ตั้งถาวรของหอพระสมุดวชิรญาณ และเสด็จพระราชดำเนิน
ทรงเปิดเมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ตามคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สภานายก
หอพระสมุดฯ ความว่า

^๑ ตึกถาวรวัตถุ เป็นตึกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่
ที่ประดิษฐานพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๔ มกราคม
พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อเสร็จงานพระบรมศพแล้ว จะทรงพระราชอุทิศถวายตึกถาวรวัตถุให้เป็นสิ่งมรดกสำหรับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
และใช้ในงานพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ด้วย ครั้นนั้นออกแบบก่อสร้างเป็นตึกยาวตั้งแต่ทิศเหนือมาทิศใต้ **สี่เหลี่ยมอ่อน** ทุกจตุรมุขเป็น
ยอดปราสาท ๓ ยอด เสด็จทรงวางศิลาพระฤกษ์เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงพระราชกำหนดให้จัดการพระราชทานเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ หากแต่การก่อสร้างตึกก็ยังไม่แล้วเสร็จ จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระอุโบสถเดิมของวัดบวรสุทธารวาส ในพระบรมราชวัง เป็นพระเมรุที่ตั้งพระบรมศพ แทนตึกถาวรวัตถุ
แต่นั้นมาการก่อสร้างตึกจึงค้างมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๕

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึกนี้ต่อจนสำเร็จ โดยทรงลดมุขและยอดปราสาทลงจากแบบเดิม คงไว้
แต่มุข ๔ ด้านตามระยะดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ และมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ตึกหลังนี้สมควรเป็นสถานที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับ
พระนครมากกว่าเป็นที่ตั้งของกระทรวงธรรมการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกถาวรวัตถุแก่อหอพระสมุดวชิรญาณในเวลาต่อมา

ขอเดชะฝ่าล่องอุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

เมื่อปีมเสง รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ พระพุทธศักราช ๒๔๔๘ สมเด็จพระปิยมหาราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นเป็นปฐม แลโปรดให้ได้ฝ่าล่องอุลีพระบาทแต่ยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช ทรงรับตำแหน่งสภานายกกรรมการ ทรงจัดการหอพระสมุดฯ นี้ มาแต่แรกพร้อมด้วยกรมสัมปาทิก คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๑ ข้าพระพุทธเจ้า ๑ พระยาประชาภิกรจักร (ชุ่ม บุนนาค) ๑ พระยาโบราณราชธานินทร์ ๑ ทั้ง ๔ นี้ได้มีเกียรติยศ โดยเสด็จสนองพระเดชพระคุณ มาในกรรมการแรกของหอพระสมุดสำหรับพระนคร

แลในเวลาเมื่อได้ฝ่าล่องอุลีพระบาท ทรงเป็นประธานในที่ประชุมกรรมการนั้นได้ทรงพระราชดำริห์ระเบียบการต่างๆ ซึ่งสมควรจะจัดในหอพระสมุดฯ วางลงไว้เป็นกำหนดแล้วทรงจัดการหอพระสมุดฯ มาตามระเบียบนั้น ตลอดเวลาเสด็จดำรงตำแหน่งสภานายกอยู่ ๕ ปี เมื่อเสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติ ได้โปรดให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นสภานายก ทรงปฏิบัติการณ์ของพระเดชพระคุณมา ๕ ปี กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สิ้นพระชนม์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า โปรดกระหม่อมให้ข้าพระพุทธเจ้าสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งสภานายกต่อมา ส่วนกรมสัมปาทิกนั้น พระยาประชาภิกรจักรถึงอนิจกรรม โปรดให้หม่อมเจ้าปิยภัคตินารถเป็นแทนมาในรัชกาลปัจจุบันนี้โปรดให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเป็นกรมสัมปาทิก เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ป่วยทุพพลภาพ จึงโปรดให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์แลพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นกรมสัมปาทิกแล้วโปรดให้พระยาตรีภูมิปริชาเป็นกรมสัมปาทิกอีกคน ๑ จึงรวมเป็นกรรมการ ๖ คน ที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ในบัดนี้ การทั้งปวงที่กรรมการได้จัดมาในหอพระสมุดฯ ในครั้งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นสภานายกก็ดี ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งนี้มาก็ดี ก็ได้ปฏิบัติตามระเบียบการซึ่งได้ฝ่าล่องอุลีพระบาทได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ หอพระสมุดฯ จึงมีความเจริญขึ้นโดยลำดับมาทุกสิ่งทุกอย่าง

แต่มีความข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นความขัดข้องอยู่แต่ครั้งเมื่อยังเสด็จดำรงตำแหน่งสภานายกกรรมการ ความขัดข้องนั้นคือที่ยังไม่มีสถานที่ที่สมควรจะตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครจำต้องอาศัยจัดหอสมุดฯ อยู่ที่ตึกใหญ่หน้าประตูพินาศไชยศรีในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งพระราชดำริห์อยู่แต่เดิมว่าไม่เหมาะแก่การแสดงจะไม่พอกในไม่ช้านัก แต่เวลานั้นจะหาสถานที่ให้สมควรแก่หอพระสมุดสำหรับพระนครยังไม่ได้ จึงจำต้องระงับความดำริห์ข้อนั้นไว้ ครั้นเมื่อได้ฝ่าล่องอุลีพระบาทเสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติ มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาบรรดาคารซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนารถได้ทรงพระราชดำริห์ไว้แลยังค้างอยู่ให้สำเร็จสมดังพระราชประสงค์ ทรงพระราชดำริห์ว่า ตึกถาวรวัตถุซึ่งสร้างขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ค้างมาช้านาน ถ้าสร้างสำเร็จก็จะเป็นสง่าแก่พระนคร แลสมควรเป็นที่ทำราชการสำคัญได้แห่งหนึ่ง ทรงรอกถึงหอพระสมุดสำหรับพระนครซึ่งได้ทรงพระราชอุทิศมาแต่แรกตั้ง ที่ยังขาดสถานที่อันสมควรอยู่นั้น สมควรแก่สถานที่เช่นนี้ด้วยประการทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุต่อมาจนแล้ว แลโปรดให้ตกแต่งเพิ่มเติมตามสมควร พระราชทานให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไป การทั้งปวงสำเร็จทันพระฤกษ์พระราชพิธีเฉลิมพระชนม์พรรษาหนักขัดตมวงศครบ ๓ รอบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กำหนดฤกษ์เปิดหอพระสมุดใหม่ในวันที่ ๖ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๙ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษามหามงคลสมัย

วันนี้ถึงกำหนดฤกษ์ ได้ฝ่าล่องอุลีพระบาทเสด็จมาเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนครในที่สภาคม พร้อมด้วยพระบรมราชวงศ์และเสนามามาตย์ราชเสวกบริวาร เป็นพิธีการ อันเพิ่มภูลพระเกียรติยศ ทั้งที่ได้ทรงสถาปนาสถานที่ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนารถได้ทรงเริ่มไว้ให้สำเร็จ แลทรงบำเพ็ญพระบรมราชูปถัมภ์แก่หอพระสมุดฯ อันนับว่า เป็นศิริสำหรับพระนครอย่างหนึ่งให้ไพบุลย์เป็นพระราชกุศลอันสมควรจะเจริญพระปิตีปราโมทย์ในมหามงคลสมัย

ข้าพระพุทธเจ้า กรรมการแลพนักงานหอพระสมุดฯ มีความชื่นชมโสมนัสในพระราชจริยานุวัตร จึงได้ช่วยกันเรียบเรียงหนังสือตำนานหอพระสมุดฯ อันมีรายงานการต่างๆ ที่ได้จัดมาตามกระแสพระราชดำริห์ของฝ่าล่องอุลีพระบาท ในระหว่าง

เมื่อสภานายกกราบบังคมทูลแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีพระราชดำรัสตอบความว่า

ข้าพเจ้ามีความพอใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มีโอกาสมาเปิดหออพระสมุดสำหรับพระนครในวันนี้ อันเป็นเวลาต่อเนื่องจากงานเฉลิมพระชนมพรรษา ด้วยเหตุ ๒ ประการ ประการ ๑ ก็เพราะความกตัญญูตทวาทิ ที่มีในพระองค์สมเด็จพระบรมชนกนารถที่ได้ทรงมอบหมายไว้ครั้ง ๑ ให้เป็นผู้ดำริห์ทำการ จึงได้พยายามกระทำมาเพื่อให้ใกล้พระราชประสงค์ที่สุด ที่สามารถจะบรรดาสให้สำเร็จได้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้เอาใจใส่เป็นธุระในกิจการของหออพระสมุดนี้ตลอดมา ทั้งในเวลาเมื่อข้าพเจ้าอยู่ในตำแหน่งสภานายกกรรมการ ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ และเมื่อเป็นผู้อุปถัมภ์สืบมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ อีกประการ ๑ ข้าพเจ้ามีน้ำใจรักใคร่ในวรรณคดี และกิจการอันเนื่องด้วยหออพระสมุด เพราะรู้สึกว่าเป็นสง่าอันสำคัญ และเป็นหลักฐานความเจริญรุ่งเรืองอันเป็นที่รักของเราทั้งหลายที่เป็นคนไทย ชาติดิไม่มีหนังสือ ไม่มีตำนานนับว่าเป็นเหมือนคนป่า ที่จริงชาติเรามีหนังสือมานานแล้วและมีตำนานเป็นอันมาก แต่หากกระจัดกระจายไม่ได้อยู่แห่งเดียวกันชาวต่างประเทศบางคน จึงถึงแก่เคยกล่าววว่าชาติไทยไม่มีหนังสือไม่มีตำนาน ข้อนี้เป็นข้อที่ข้าพเจ้าแลท่านทั้งหลายโดยมากเคยรู้สึกเจ็บใจมานานแล้ว เพราะไม่พอที่จะให้เขาว่าได้เลย เหตุนี้จึงได้พยายามจัดตั้งหออพระสมุดขึ้นเป็นหลักฐาน ให้แลเห็นเป็นพยานปรากฏ เพื่อชาวต่างประเทศที่มีอยู่แล้วในกรุงสยามก็ติหรือที่จะมาใหม่ก็ติ ได้แลเห็นเป็นพยานหลักฐานว่ากรุงสยามไม่ใช่เมืองป่าได้เจริญมาแล้ว มีหนังสือแลตำนานอยู่แล้วเป็นอันมาก สมควรแก่ที่เจริญแล้วทุกประการ ข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกปิติยินดีในการที่ได้มาเปิดสถานที่ทำการของหออพระสมุดในวันนี้

ขอถือโอกาสอันนี้เพื่อแสดงความพอใจ แลขอบใจบรรดากรรมการ ที่ได้เคยช่วยการงานข้าพเจ้ามาในครั้งที่ข้าพเจ้าเป็นสภานายก แลขอขอบใจกรรมการที่รับทำหน้าที่ต่อมาในหน้าที่สภานายกและหน้าที่อื่นๆ ซึ่งได้ทำการมาโดยระเบียบเรียบร้อย สมพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนารถของข้าพเจ้า และได้ทำการต่อมาตามที่ข้าพเจ้าได้วางบรรทัดไว้ เพราะฉะนั้นควรได้รับความชมเชยเป็นอันมาก แลต่อมาไปเป็นที่หวังได้ว่ากรรมการเหล่านี้จะตั้งใจทุ่มำรุงกิจการให้เดินขึ้นสู่ความเจริญเสมอไป ขอจงได้รับความอวยไชให้ทำกิจการนั้น ด้วยความผาสุก แลให้ได้เห็นผลสำเร็จเป็นลำดับเป็นคั่นๆ ไป ขอให้ได้เห็นหออพระสมุดอันเป็นเครื่องภูมิใจของท่านทั้งหลาย ได้มีเกียรติคุณแพร่หลายไปในประเทศอื่นๆ เป็นลำดับสมกับความอุตสาหะพยายามที่ได้กระทำมาแล้ว

ในที่สุดขออวยพรให้กรรมการทุกคนมีความเจริญ จงมีอายุยืนนานเพื่อจะได้ทำการต่อไปให้เป็นประโยชน์ ขอให้วีรกรรมอันงามปราศจากโรคภัย ขอจงมีความสุขในกายใจจงทุกขณะ ขอจงมีพลังกำลังกายได้ประกอบกิจการเป็นผลสำเร็จ สมปรารถนาจงทุกประการเทอญ^๑

คณะกรรมการของหออพระสมุดฯ ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๙ เป็นต้นมา มีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นสภานายก ได้บริหารกิจการหออพระสมุดฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์ เจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็วตลอดมา และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขปรับปรุงระเบียบการบริหารในหออพระสมุดฯ ดังนี้

คณะกรรมการหออพระสมุดวชิรญาณ

พุทธศักราช ๒๔๖๙

สภานายก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
อุปนายก พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

^๑ “พระราชดำรัสตอบในการเสด็จพระราชดำเนิน เปิดหออพระสมุดสำหรับพระนคร วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๙” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ (๑๔ มีนาคม ๒๔๕๗) ๒๘๑๔-๒๘๑๖.

กรรมการ	สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
กรรมการ	หม่อมเจ้าปิยภักดีนาถ สุประดิษฐ
กรรมการ	จางวางเอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
กรรมการ	มหาเสวกโท พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)
เลขานุการ	พระพิณจวรรณการ (แสง สาลิตุล)
ผู้ช่วยเลขานุการ	พระยาศรีสุริยราช (กมล สาลักษณ์)
เลขาธิการนายก	นายสมบุญ โชติจิตร

กองบรรณาคม

บรรณาธิการใหญ่	ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) พระยาพฤตมาธิบดี พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลงนันท) พระราชกริรมย์ หลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกถึก)
----------------	--

กองบรรณาธิการ

บรรณาธิการแผนกหนังสือต่างประเทศ	ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์
บรรณาธิการแผนกหนังสือฉบับพิมพ์ และฉบับเขียนภาษาไทย	ขุนวรรณวิจิตร (เชย ชูมากร)
บรรณาธิการหนังสือฉบับเขียนและจารโบราณภาษาบาลี	ขุนคัมภีร์ธรรมพิทักษ์
ผู้ช่วยบรรณาธิการแผนกหนังสือต่างประเทศ	นายสิน เถลิ้มเฝ้า

กองกลาง

สมุหบัญชีย์	พระเจนจินอักษร (สุดใจ ตันฑาทากาด)
ผู้ตรวจหนังสือ	ขุนบวรวรรณกิจ (เต๋ยม คชเกษตริณ)
ช่างเขียน	ขุนประสิทธิ์จิตรกรรม

แผนกโบราณคดี

ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์
นายป่วน อินทุวงศ์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในปีพุทธศักราช ๒๔๖๘ ทรงพระราชดำริจะสถาปนาราชบัณฑิตยสภาให้เป็นหน่วยงานที่บำรุงด้านวรรณคดี ประวัติศาสตร์และการศิลปากร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือและตู้หนังสือในห้องสมุดส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวนหลายหมื่นเล่มให้เป็นมรดกแก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร อุทิศเป็นพระราชกุศลสาธารณะประโยชน์ ในเวลานั้นหนังสือในหอพระสมุดฯ มี

เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และไม่สามารถจัดเก็บหนังสือเพิ่มจากที่มีอยู่ได้อีก จึงโปรดให้แยกหอพระสมุดสำหรับพระนครออกเป็น ๒ หอ คือ **หอพระสมุดวชิรญาณ** และ **หอพระสมุดวชิราวุธ** โปรดพระราชทานพระที่นั่งคิ่วโมกชพิมาน ในพระราชวังบวรสถานมงคลให้เป็นที่ตั้ง **หอพระสมุดวชิรญาณ** ส่วนตึกถาวรวัตถุ โปรดพระราชทานนามใหม่ว่า **หอพระสมุดวชิราวุธ**

ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๔๖๙ มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้น ดังนี้ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศจทรงทราบกันว่า เดิมกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครมีหน้าที่แต่จัดการหอพระสมุดฯ อย่างเดียว ครั้นการหอพระสมุดสำหรับพระนครเจริญรุ่งเรืองขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อนจึงทรงเพิ่มเติมการต่างๆ ให้เป็นหน้าที่ของกรรมการหอพระสมุดฯ มากขึ้นโดยลำดับมา คือ หน้าที่อำนวยความสะดวกดีสโมสร และหน้าที่การตรวจรักษาของโบราณในพระราชอาณาเขต เป็นต้น ครั้นมาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ได้โปรดฯ เพิ่มหน้าที่ให้จัดการพิพิธภัณฑ์สถาน และการบำรุงรักษาช่าง ซึ่งยกมาแต่กรมศิลปากร และยังมีกรอย่างอื่นๆ อันเนื่องด้วยบำรุงรักษาความรู้ ซึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า ควรจะให้กรรมการนี้เป็นพนักงานจัดทำยังมีอีกหลายอย่าง ทำเนียบระเบียบการที่ได้กำหนดไว้แต่เดิมมา และนามที่เรียกว่ากรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร ไม่สมกับหน้าที่ซึ่งเป็นพนักงานอยู่ในบัดนี้ ขอบที่จะแก้ไขให้เป็นระเบียบเรียบร้อยตามสมควรแก่การ ก็ในทำเนียบกระทรวงราชการฝ่ายพลเรือนแต่โบราณ มีกรมราชบัณฑิตยอยู่กรมหนึ่ง ซึ่งเป็นตำแหน่งสำหรับทรงตั้งผู้มีความรู้ คาสตราคมไว้รับราชการ แต่หากราชการในหน้าที่ได้เปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ จนกลายเป็นกรมย่อยขึ้นอยู่ในกระทรวงธรรมการ มีหน้าที่แต่สำหรับรักษาพระไตรปิฎก และบริกรรมทำการพิธีบางอย่าง ทรงพระราชดำริว่าควรจะฟื้นฟูหน้าที่กรมราชบัณฑิตยให้ทำการสำคัญขึ้นตามศักดิ์แต่โบราณ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง**ราชบัณฑิตยสถาน**ขึ้น ดังกล่าวต่อไปนี้

๑. ตั้งแต่วันที่มิใช่ประกาศนี้ ให้เปลี่ยนนามกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครใช้ว่าราชบัณฑิตยสภาต่อไป และบันดาการซึ่งกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ทำอยู่แต่ก่อนก็ดี อำนาจหน้าที่ของกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครอันมีอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมายที่ได้ตั้งไว้ก็ดี และหน้าที่ของกรมราชบัณฑิตยซึ่งยังคงอยู่ก็ดี ให้รวมมาเป็นอำนาจหน้าที่ของราชบัณฑิตยสภาทั้งสิ้น

๒. บันดาสถานและวัตถุที่กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นพนักงานพิทักษ์รักษาอยู่แต่ก่อนก็ดี ที่กรมศิลปากรพิทักษ์รักษาอยู่แต่ก่อนก็ดี ให้โอนมาอยู่ในอำนาจหน้าที่ราชบัณฑิตยสภาทั้งสิ้น

๓. ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดหน้าที่เป็น ๓ แผนก คือ

- ๑) แผนกวรรณคดี เป็นพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนคร และสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์
- ๒) แผนกโบราณคดี เป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑ์สถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน
- ๓) แผนกศิลปากร เป็นพนักงานจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง

๔. พนักงานการอำนวยความสะดวกราชบัณฑิตยสถานนั้น ให้กรรมการคณะ ๑ มีตำแหน่งสภานายกเป็นผู้บัญชาการสภาทั่วไป ๑ มีอุปนายกเป็นผู้จัดการประจำแผนกละคน รวม ๓ กับมีกรรมการเป็นผู้ช่วยและเป็นที่ปรึกษาการสภาอีก ๓ คน รวมทั้งสิ้นเป็นคณะกรรมการราชบัณฑิตยสภา ๗ คน เป็นตำแหน่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งตั้งขึ้น นอกจากนั้นให้มีสภาเลขานุการ ๒ คน สมุหบาญชีคน ๑ เป็นพนักงานกลาง และมีพนักงานประจำการตามแผนกอีกพอสมควร

๕. ให้ราชบัณฑิตยสภามีหน้าที่ดังกล่าวต่อไปนี้ คือ

๑) ที่จะจัดการและรักษาวัตถุสถานต่างๆ อันได้โปรดให้อยู่ในหน้าที่เป็นพนักงานปกครองรักษา เป็นต้นว่าหอพระสมุดฯ กิติ พิพิธภัณฑ์สถานกิติ โบราณสถานที่ลงมือรักษาแล้วกิติ ศิลปากรสถานกิติ ให้เรียบร้อยถาวรอย่าให้เสื่อมทราม

๒) ที่จะคิดอ่านทำนุบำรุงการต่างๆ อันอยู่ในหน้าที่ให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นทุกแผนก ถ้าเห็นสมควรจะมีพระราชกำหนดกฎหมาย หรือจัดการอันใดเพิ่มเติม หรือเพิกถอนการอันใดให้เป็นคุณและเกิดประโยชน์แห่งการอันเป็นหน้าที่ของสภาให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ

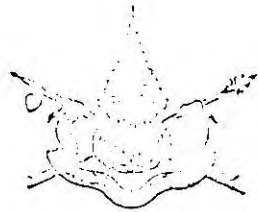
๓) ที่จะวินิจฉัยคดีต่างๆ อันอยู่ในความสามารถของราชบัณฑิตยสภา เมื่อมีรับสั่งส่งไปให้ปรึกษาเป็นครั้งเป็นคราว แล้วนำมาตีขึ้นกราบบังคมทูลฯ

๖. ให้ราชบัณฑิตยสภามีการประชุมเนืองๆ อย่างต่ำไม่น้อยกว่าปีละ ๔ ครั้ง และปรึกษาหารือช่วยกันจัดการต่างๆ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหน้าที่ให้เจริญถาวรต่อไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๙ เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบัน^(๑)

ปีพุทธศักราช ๒๔๗๖ มีพระราชกฤษฎีกา จัดวางระเบียบราชการสำนักและกรมในกระทรวงธรรมการ พุทธศักราช ๒๔๗๖ ขึ้น และโอนงานราชบัณฑิตยสภามาขึ้นอยู่ในกรมศิลปากร **หอพระสมุดสำหรับพระนคร** จึงขึ้นอยู่กับกรมศิลปากร มีฐานะเป็น **กองหอสมุด** แบ่งออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบรรณารักษ์ และแผนกบันทึกเหตุการณ์ ต่อมาได้กลายเป็น **หอสมุดแห่งชาติ** ในปัจจุบัน

^(๑) “ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๓ (๒๕ เมษายน ๒๔๙๖) ๑๐๒-๑๐๔.

๑๕๕๕

หนังสือสั่งการกรมการปกครอง

วันที่ ๒๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

เรื่อง ให้ความเห็นชอบการเสนอโครงการจัดตั้ง

โรงเรียนมัธยมศึกษา โรงเรียนวัด...

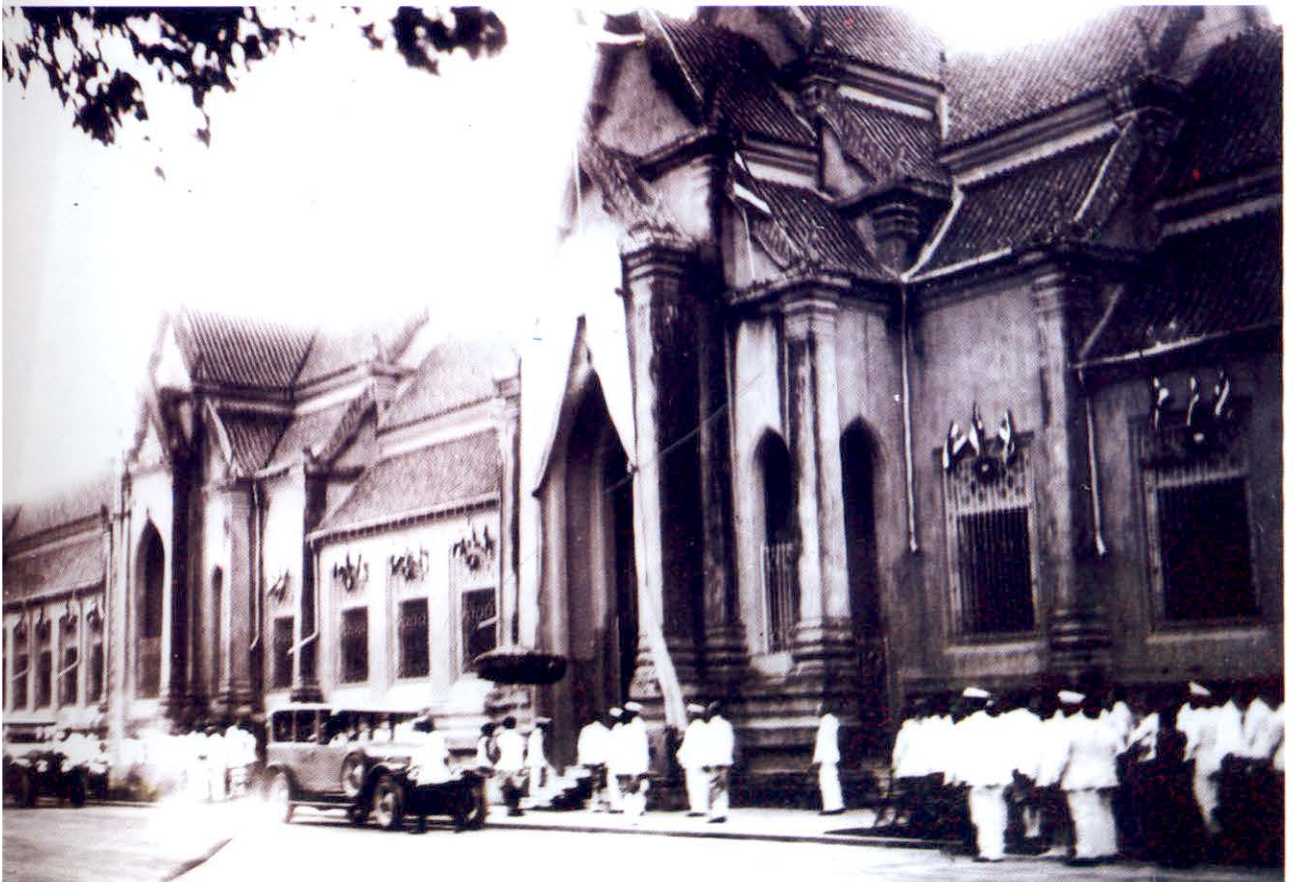
ตามที่ขอเสนอว่าโครงการก่อสร้างอาคารเรียน...
มทตต เป็นกรณีเร่งด่วน เห็นว่าสถานที่นั้นเปิด
เผื่ออยู่ท่ามกลางชุมชน ทิวทัศน์ดีใกล้เคียงกับ
ที่โรงเรียนมัธยมศึกษา เป็นอันเหมาะแก่ที่จะตั้งหอพระสมุด
ตั้งโรงเรียน อันเป็นสง่างามแก่ชุมชน สมควรกว่า
เป็นที่ว่าโครงการของกรมการ ก่อสร้างให้เป็นที่
ตั้งหอพระสมุดไว้รุดหน้าแล้ว จะได้มอบกรมการ
ศึกษาแก่สำนักหอพระสมุดไว้รุดหน้านี้ ทบทวนแล้ว
ได้มอบให้สำนักหอพระสมุดไว้รุดหน้าเปิด . ๗:

สงวนใจ

สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
ตึกถาวรวัตถุให้เป็นสถานที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ
สำหรับพระนคร

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเปิดหอพระสมุดวชิราวุธ เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๙

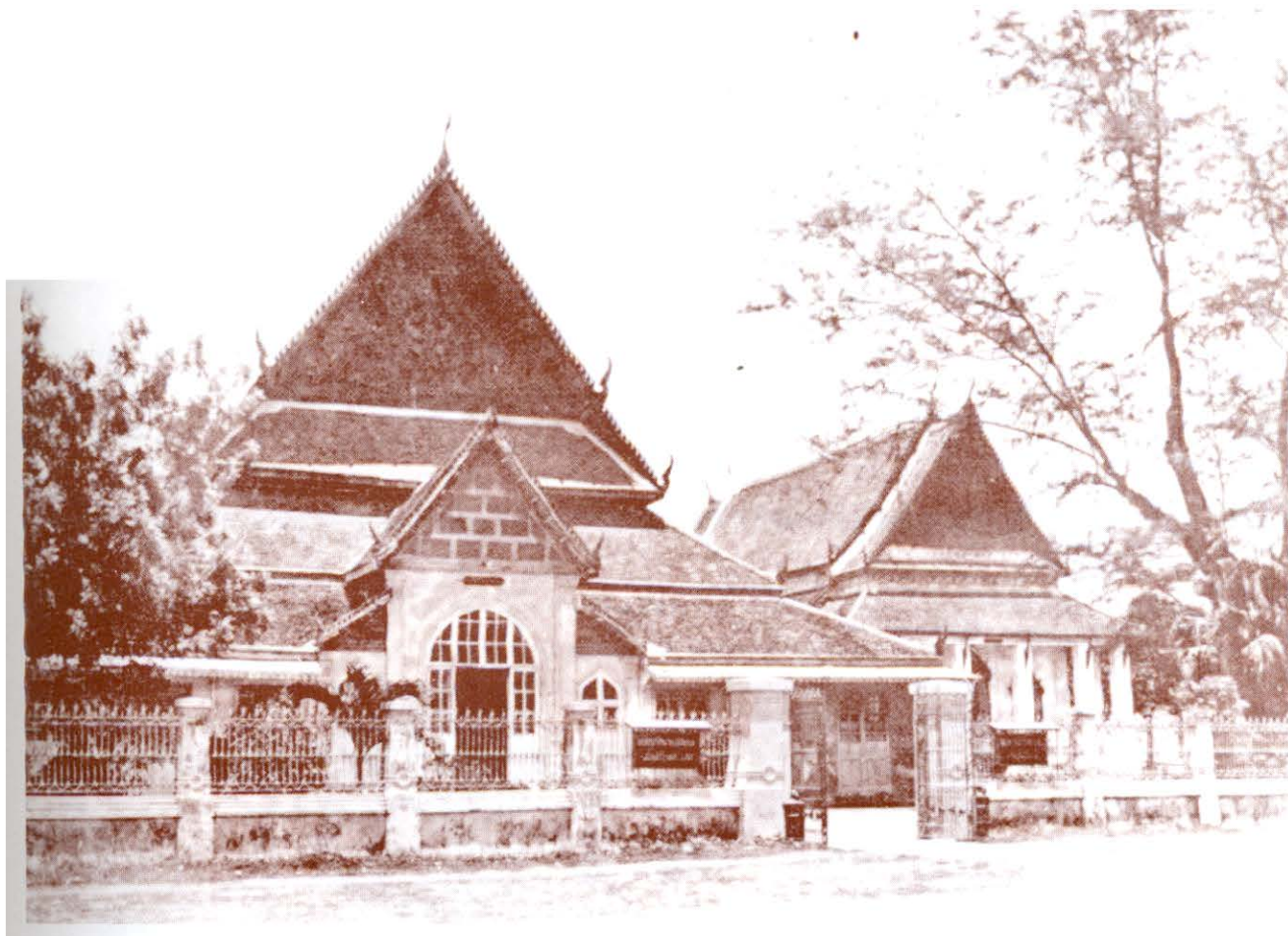

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระรูปร่วมกับคณะกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร

ป้ายหอพระสมุดวชิราวุธ พ.ศ.๒๔๖๙

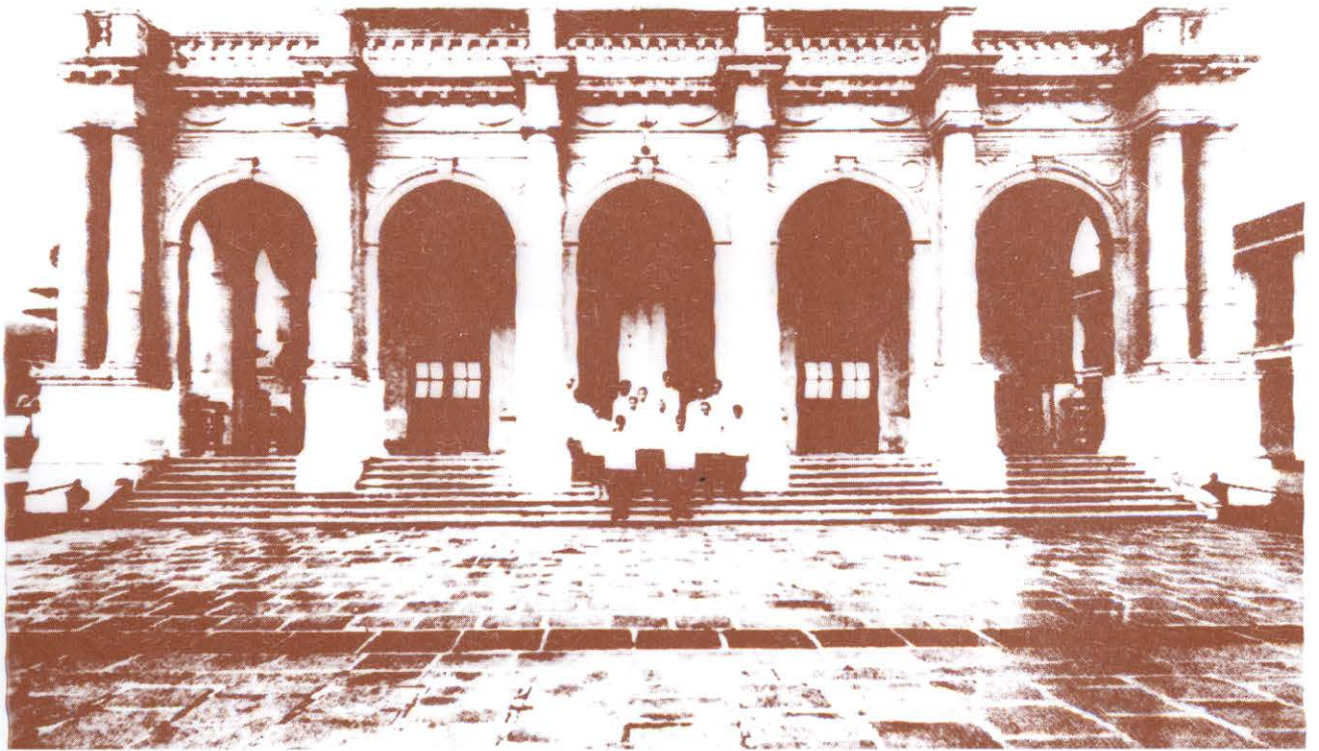
พระที่นั่งศรีวโฆทขพิมาน เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๙
จัดเป็นหอพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

กรรมสัมพันธ์กหพระสมุทวชิรญาณ ปีที่ ๑๔ พุทธศักราช ๒๔๓๗ **แฉวนบ** เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) ที่ ๒ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) **แฉวล่าง** ที่ ๒ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ที่ ๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ที่ ๔ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ที่ ๕ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ที่ ๖ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ ๗ หม่อมอนุวัตรวรวงศ์ (ม.ร.ว.จิตร สุทัศน์)

กรรมสัมพันธ์กหพระสมุทวชิรญาณปีที่ ๑๖ พุทธศักราช ๒๔๓๙ **แฉวนบ** กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ **แฉวกลาง** สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) **แฉวล่าง** พระยาศรีสหเทพ (เล็ง วิริยศิริ) หม่อมเจ้าอสังการ มาลากุล กรมหลวงปราจิณกิติบดี กรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระยาอนุรักษราชมณฑลเศียร (กระจ่าง บุรณศิริ)

ตึกศาลาสหทัยสมาคม ซึ่งเป็นที่ตั้งหอพระสมุดฯ ในพระบรมมหาราชวัง ระหว่าง พ.ศ.๒๔๓๕-๒๔๕๘

ห้องอ่านหนังสือภายในตึกศาลาสหทัยสมาคม

การจัดการหนังสือเข้าหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

หนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครนั้น เมื่อแรกตั้งได้หนังสือมาจากหอพระสมุด ๓ แห่งคือ หอพระมณฑยธรรม หอพุทธศาสนสังคหะ และหอพระสมุดวชิรญาณเดิม หลังจากประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงเป็นสภานายก ได้เสด็จประทับเป็นประธานในการประชุมกรรมการในเรื่องการจัดการหนังสือเพิ่มเติม ตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกไว้ในหนังสือ ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑยธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับพระนคร ดังนี้

ว่าด้วยการหาหนังสือเพิ่มเติม

ประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร โปรดให้กำหนดหนังสือในหอพระสมุดฯ เป็น ๓ แผนก คือ แผนกพระพุทธรูป แผนก ๑ แผนกหนังสือไทยแผนก ๑ แผนกหนังสือต่างประเทศ แผนก ๑ ในการที่จะหาหนังสือมาเพิ่มเติมทั้ง ๓ แผนกนี้ กรรมการเห็นว่าหนังสือในแผนกพระพุทธรูป แลหนังสือในแผนกภาษาไทยสองแผนกนี้ หนังสือเก่าซึ่งยังไม่ได้พิมพ์มีอยู่ในเมืองไทยเป็นอันมาก หนังสือเหล่านี้กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป เป็นอันตรายร้อยหรือลงไปทุกที ด้วยไฟไหม้บ้าง ถูกฝนน้ำบ้าง ปลวกกัดบ้าง มีผู้ซื้อหาพาไปเสียต่างประเทศบ้าง หนังสือเหล่านี้เป็นสมบัติสำคัญของชาติและหาที่อื่นไม่ได้ นอกจากในเมืองไทย ควรรวบรวมรวบรวมหนังสืออันเป็นสมบัติของชาติไทย มารักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ก่อนหนังสือจำพวกอื่น กรรมการจึงประกาศให้ความปรากฏแก่คนทั้งหลายนว่า หอพระสมุดซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งขึ้นสำหรับพระนคร ประสงค์จะรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์แปลร้อย แลสมุดหนังสือไทยเรื่องทั้งปวง ถ้าผู้ใดมีหนังสือเหล่านั้น และมีแก่ใจให้แก่หอพระสมุดฯ ก็ดี ฤฯจะให้ยืมมาคัดลอกก็ดี ฤฯจะขายให้ก็ดี กรรมการจะยินดีแลขอขอบคุณแก่ผู้ที่ส่งเคราะห์นั้น ประกาศอันนี้ได้ขอให้เทศาภิบาลชี้แจงความประสงค์ของกรรมการให้ทราบทั่วไปตามหัวเมืองด้วย แลกรรมการได้แต่งตั้งราชบัณฑิต มีพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์ เปรียญ) เป็นต้น เทียบชี้แจงตรวจหาหนังสือด้วยอีกส่วน ๑

ส่วนแผนกหนังสือต่างประเทศนั้น กรรมการเห็นว่าเงินของที่อาจจะซื้อได้โดยมาก แลทางที่จะเลือกหาก็กว้างขวางสำคัญแต่ทุนเป็นใหญ่ ข้อพิเคราะห์มีอยู่เพียงว่า จะจัดการเพียงใดให้พอแก่ทุนของหอพระสมุดฯ จะทำได้ ข้อนี้กรรมการได้ตกลงว่าควรจัดการเป็น ๒ สถาน คือ สถานที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบฯ หนังสือจดหมายเหตุต่างประเทศที่เนื่องด้วยพงษาวดารเมืองไทยแต่ครั้งกรุงเก่ามา ยังมีอยู่ในยุโรปมาก หนังสือพวกนี้ไม่ได้ตีพิมพ์เพราะเก็บรักษาไว้ในหอหนังสือของรัฐบาล ถ้าหากจะขออนุญาตจากรัฐบาลนั้นๆ คัดมาก็คงจะได้ ยังมีหนังสือเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยเมืองไทย แม้ที่พิมพ์แล้วในหอพระสมุดฯ ก็ยังไม่มีครบ ควรจะสืบหาหนังสือต่างประเทศบรรดาเรื่องเกี่ยวข้องกับพงษาวดารไทยแลกรุงสยามก่อนอย่างอื่น อีกสถาน ๑ นั้น หนังสือภาษาต่างประเทศ นอกจากที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องพงษาวดารเมืองไทย กรรมการเห็นว่า ควรหาหนังสือที่ต้องการใช้ในราชการบ้านเมืองก่อนคือหนังสืออิทธิานภาษาต่างๆ แลตำหรับตำราซึ่งกระทรวงต่างๆ จะต้องการปรึกษาแลสอบสวนสำหรับราชการในกระทรวงนั้นๆ ควรจะแจ้งความไปยังกระทรวงต่างๆ ขอให้แนะนำมาว่า หอพระสมุดฯ ควรจะมีหนังสือต่างประเทศเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งจะเปนประโยชน์แก่ราชการกระทรวงนั้น แต่ส่วนภาษานั้นเพราะภาษาอังกฤษซึ่งเป็นภาษาต่างประเทศที่เข้าใจกันทางตัวนอกนี้แพร่หลายยิ่งกว่าภาษาอื่น จึงกำหนดว่าหนังสือเรื่องใดถ้าจะหาได้ในภาษาอังกฤษ จะเอาฉบับภาษาอังกฤษ ต่อเรื่องใดจะหาในภาษาอังกฤษไม่ได้ จึงจะซื้อฉบับภาษาอื่น

การหาหนังสือต่างประเทศทั้ง ๒ สถานที่กล่าวมานี้ กรรมการเห็นว่า ทูบในหอพระสมุดฯ ที่มีอยู่จะไม่พอ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเพิ่มขึ้นอีกปีละ ๑๓,๐๐๐ บาท

การหาหนังสือในเมืองไทย

ตามที่กรรมการได้ตกลงกันว่า จะหาหนังสือเก่าอันมีอยู่ในพื้นเมืองมารวบรวมก่อนหนังสืออย่างอื่นนั้น ตั้งแต่กรรมการได้ประกาศให้คนทั้งหลายทราบพระราชประสงค์ ก็มีผู้ศรัทธาถวายหนังสือสำหรับหอพระสมุดฯ มาไม่ขาด ยอมยกต้นหนังสือให้เป็นสิทธิ์แก่หอพระสมุดฯ บ้าง ให้ยืมฉบับมาคัดบ้าง บางทีผู้มีความศรัทธาไปพบปะหนังสือเก่าที่มีอยู่ที่ไหน ช่วยเปนธุระแนะนำชี้แจงให้เจ้าของนำมายังหอพระสมุดฯ ก็มี ที่มาแจ้งความให้กรรมการหอพระสมุดฯ ทราบก็มี ยิ่งพนักงานหอพระสมุดฯ ซึ่งกรรมการแต่งตั้งให้ไปเที่ยวสืบเสาะหาหนังสือเก่าได้หนังสือดีๆ มากี่มาก นอกจากนี้ยังมีผู้เอาหนังสือมาขายให้หอพระสมุดฯ เลือกซื้อได้เสมอไม่ขาด ด้วยเหตุเหล่านี้หอพระสมุดฯ จึงหาหนังสือเก่าได้มาก แลได้เร็วจนเกินกว่าที่คาดหมาย

ผู้ที่ได้มีคุณูปการแก่หอพระสมุดฯ ด้วยการที่ให้หนังสือต่างๆ สำหรับหอพระสมุดฯ มีมาก แลมีทุกชั้นบันดาคักติ นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเปนที่ตั้ง ทั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พระสงฆ์ทั้งในกรุงแลหัวเมือง แม้ชาวต่างประเทศตลอดจนราษฎรก็มีแก่ใจให้หนังสือแก่หอพระสมุดฯ หลายราย จะแลเห็นได้ในบาญชีว่า จำนวนหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มา เปนหนังสือซึ่งมีผู้ให้แก่หอพระสมุดฯ มากกว่าที่ต้องซื้อมาก นอกจากนี้ยังควรกล่าวถึงอุปการะอย่างอื่น เช่นในเวลาหอพระสมุดฯ ต้องการสอบหนังสือ จะไต่ถามที่เจ้ากระทรวงทบวงการ แลบุคคลผู้ใด ถ้าว่าเวลาต้องการความรู้สำหรับแต่งหนังสือ จะไปปรึกษาหาหรือผู้หนึ่งผู้ใด ก็ได้รับความอนุเคราะห์ทั่วไปในที่ทั้งปวง ตลอดจนถึงการบริจาคทรัพย์ช่วยหอพระสมุดฯ เช่นพิมพ์หนังสือให้ แลแบ่งส่วนหนังสือพิมพ์ให้เป็นภาคหอพระสมุดฯ เพื่อจะได้จำหน่ายได้ทุนมาเพิ่มเติม กรรมการขอถือโอกาสนี้ขอบพระเดชพระคุณ แลขอบพระคุณท่านผู้ที่ได้มีอุปการะแก่หอพระสมุดฯ ดังกล่าวมาด้วยใจว่า เมื่อท่านทั้งหลายนั้นได้ทราบประวัติการของหอพระสมุดฯ ในหนังสือตำนานนี้ แลเห็นจำนวนเรื่อง แลจำนวนเล่มหนังสือเก่า ซึ่งรวบรวมไว้ได้ในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร คงจะมีความยินดีด้วยได้เห็นผลของการที่ได้ช่วยกันตั้งหอสมุดสำหรับชาติ ว่าอาจจะมีผลดีได้เพียงใด

หนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มา ควรจะยกขึ้นกล่าวเป็นพิเศษ มีอยู่หลายราย คือ

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานต้นร่างพระราชนิพนธ์เรื่องปลุกใจเสือป่า ๑ แบบสั่งสอนเสือป่าแลลูกเสือ ๑ เรื่องว่าด้วยการราชาภิเศกพระราชม ๑ เรื่องบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ ๑ เรื่องพระนลคำหลวง ๑ โองการแข่งน้ำ ๑ รวม ๖ เรื่องนี้ ให้มารักษาไว้ในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ต้นร่างเหล่านี้ทรงด้วยพระราชหัตถเลขาแต่ต้นจนปลายตลอดทุกเรื่อง นับเปนของสำคัญหาค่ามิได้ ทั้งในเวลานี้แลในอนาคตกาลสืบไป

๒. หนังสือซึ่งหาได้มาจากเมืองเพชรบุรี มีหนังสือเก่าแลมีเรื่องแปลกๆ มาก ไม่เคยพบหนังสือเช่นนั้นว่ามีที่ไหนอีก มีหนังสือสร้างครั้งกรุงเก่าจนบอกปีสร้างไว้ที่ใบปก ตั้งแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถแลต่อมาแทบทุกรัชกาล เหตุใดหนังสือเก่าจึงยังมีอยู่ที่เมืองเพชรบุรีมาก สืบถามได้ความตามคำผู้เฒ่าเล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อครั้งพม่าข้าศึกยกเข้ามาตีกรุงเก่าพม่าเผาบ้านเมืองรายทางเข้ามา เมื่อข้าศึกจนจะถึงเมืองเพชรบุรี พระสงฆ์ปรารภกันว่า ถ้าเมืองเพชรบุรีถูกพม่าเผาพระไตรปิฎกก็จะเป็นอันตรรายเสีย จึงช่วยกันเก็บขนพระไตรปิฎกไปซ่อนไว้ในถ้ำ ด้วยเหตุนี้หนังสือเก่าจึงได้รอดพ้นอันตรายมาได้ ความที่วันนี้เห็นจะเป็นความจริง ด้วยเมืองเพชรบุรีมีถ้ำอยู่ใกล้ๆ หลายแห่ง แลประเพณีที่ซ่อนหนังสือไว้ในถ้ำเช่นว่านี้ เปนประเพณีที่มักทำกันแต่โบราณ ทุกวันนี้ถ้ำแห่งอื่น เช่น ถ้ำที่ริมแก่งสร้อยทางไปเมืองเชียงใหม่ ก็ยังมีหนังสือโบราณ ซึ่งเอาไปซ่อนไว้แต่ก่อน ส่วนหนังสือเรื่องแปลกๆ ที่พบที่เมืองเพชรบุรีนั้นก็มิหลายเรื่อง เช่นไตรภูมิพระร่วง พระราชกำหนด

ของพระเจ้ากรุงธนบุรี แลจดหมายเหตุครั้งสมณะทูตไทยไปสิงหนทวีป เมื่อในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น ที่หนังสือเรื่องแปลกๆ เหล่านี้ไปตกอยู่ที่เมืองเพ็ชรบุรี สันนิษฐานประกอบกับความที่ได้ทราบ เข้าใจว่าเป็นด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่แต่ก่อนเป็นชาวเมือง เพ็ชรบุรีมีหลายองค์เช่นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เป็นต้น พระราชาคณะนั้นๆ มักไปสถาปนาวัดในเมืองอันเป็นชาติภูมิ แล้วส่งของออกไปแต่งวัด โดยลำดับมา บางทีจะเป็นเมื่อท่านเหล่านั้นถึงมรณภาพ ศิษย์หาจึงรวบรวมบริวารแลหนังสือ ของพระราชาคณะนั้นๆ ส่งไปเก็บรักษาไว้ในวัดที่อาจารย์สถาปนา การอย่างนี้มีตัวอย่างได้พบในที่อื่นๆ เช่น วัดยานอ่าวทอง ในแขวงกรุงเก่า เป็นวัดพระธรรมไตรโลกา (รอด) วัดโมฬีโลกสถาปนา ทุกวันนี้หนังสือแลบริวารตลอดจนเครื่องยศของ พระธรรมไตรโลกา (รอด) ก็ยังเก็บรักษาอยู่ที่วัดยานอ่าวทองหลายอย่าง

๓. หนังสือได้มาแต่มณฑลนครศรีธรรมราช มีหนังสือพระราชกฤษฎีกาแลตำนานเขียนครั้งกรุงเก่าหลายเรื่อง หนังสือ เหล่านี้ไปพบเก็บรักษาไว้ที่วัด (วิหาร) เขียนแขวงเมืองพัทลุงมีมากกว่าเก็บสืบทอดกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังได้ต้นท้องตราเก่า ชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มาจนรัชกาลที่ ๓ ก็หลายสิบฉบับเป็นหนังสือรักษาไว้ในจนผู้สำเร็จราชการแต่เดิมมา เป็นประโยชน์ในการสอบพงษาวดารมาก

๔. หนังสือได้มาจากวังหน้า มีหนังสือเรื่องแปลกๆ มากอีก พวก ๑ หนังสือพวกนี้ เดิมเป็นของพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าสุทาสวรรค์ แลพระองค์เจ้าวงจันทร์ ทั้ง ๒ พระองค์นั้นทรงสะสมหนังสือเก่า ซึ่งได้รับมรดกตกต่อกันมาใน พระราชวังบวรฯ ไร่มาก เมื่อพระเจ้าราชวรวงษ์เธอทั้ง ๒ พระองค์ทรงทราบกระแสพระราชดำริที่จะทรงตั้งหอพระสมุดสำหรับ พระนคร ก็ทรงครุทธานวดยหนังสือบรรดามีแก่หอพระสมุดสำหรับพระนครทั้งสิ้น ยอมให้กรรมการไปเลือกมาตามชอบใจ จึงได้หนังสือมาจากวังหน้าหลายร้อยเล่ม แลมีหนังสือเรื่องแปลกๆ มาก ยกตัวอย่าง หนังสือที่ได้มาจากพระองค์เจ้าสุทาสวรรค์ ได้ตำรารำลคร ซึ่งไม่เคยพบฉบับมีที่อื่น แลบทละครเรื่องอุณรุฑ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงแก้ไข แต่ยังไม่แต่งพระยศเปกรมพระราชวังบวรฯ กับทั้งบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมทศรทั้ง ๒ เรื่องนี้ ได้ทราบว่ามีสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบาราบรบปักษ์ได้ทรงสืบหาอยู่ช้านานก็ไม่ได้ หนังสือที่ได้ จากพระองค์เจ้าวงจันทร์นั้นมีหนังสือแปลกๆ ในทางจดหมายเหตุหลายเรื่อง เช่นจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร เทวี ซึ่งเป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือพระราชวิจารณ์นั้น ยังเรื่องอื่น เช่นเพลงยาวกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเมื่อเสด็จไปทัพ เพลงยาวเรื่องนิพพานวังหน้า ซึ่งพิมพ์ในหนังสือพระราชวิจารณ์ เหล่านี้ ก็ได้มาแต่พระองค์เจ้าวงจันทร์ทั้งนั้น พระองค์เจ้าวงจันทร์ได้มีรับสั่งขอความสงเคราะห์ของหอพระสมุดฯ อย่าง ๑ ว่า ด้วยท่านโปรดทรงหนังสือ ถ้าหากมีหนังสือเรื่องใหม่ๆ พิมพ์ขึ้นในหอพระสมุดฯ ขอให้จัดไปถวาย ท่านจะทรงซื้ออย่างละเล่ม กรรมการเห็นว่า พระองค์เจ้าวงจันทร์ได้ประทานหนังสือมาก จึงตั้งกำหนดไว้ในหอพระสมุดฯ ว่า หนังสือเรื่องใดหอพระสมุดฯ มีจำหน่าย ให้จัดส่งไปถวายตอบแทนแก่พระองค์เจ้าวงจันทร์อย่างละเล่ม ได้ถวายเสมอมาจนสิ้นพระชนม์ ประเพณีอย่างนี้ เลยใช้ไปถึงผู้อื่น ซึ่งกรรมการรู้สึกว่าจะต้องแทนคุณ เพราะเหตุที่ให้หนังสือดี แก่หอพระสมุดฯ มาก ฤๅได้ช่วยชวนขวดย หาหนังสือให้แก่หอพระสมุดฯ มามาก ได้ส่งหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ จำหน่ายไปให้อย่างเคยถวายพระองค์เจ้าวงจันทร์ ในเวลา นี้ก็มีอยู่อีกหลายแห่ง

๕. หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งเป็นมรดกตกอยู่แก่พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้า สายสนิทวงศ์ เมื่อพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์สิ้นพระชนม์แล้ว หนังสือนั้นตกมาอยู่แก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาท นเรนทร กรมหมื่นไชยนาทฯ ประทานแก่หอพระสมุดฯ หนังสือพวกนี้มีตำราแพทย์ดี ๆ อยู่มาก ด้วยกรมหลวงวงษา ทรงศึกษาวิชาแพทย์มาแต่ในรัชกาลที่ ๒ แลได้กำกับกรมหม่อมมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ จนในรัชกาลที่ ๔ นอกจากหนังสือตำรา แพทย์ มีหนังสือพงษาวดาร แลจดหมายเหตุแปลกๆ ด้วยกรมหลวงวงษา ทรงเป็นพระครูในเรื่องโบราณคดี มีพระเกียรติยศ อยู่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระองค์ ๑

๖. หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ซึ่งตกอยู่แก่พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา เมื่อ

พระองค์เจ้าปรีดาสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมราชวงศ์หญิงลิ้นจี่ ธิดา ผู้เป็นเจ้าของภาพการพระศพ ถวายหนังสือของพระองค์เจ้าปรีดามาไว้สำหรับหอพระสมุดฯ ในหนังสือพวกนี้มีจดหมายเหตุเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ เมื่อในปลายรัชกาลที่ ๔ แลต้นรัชกาลที่ ๕ ในเวลาเมื่อกรมขุนวรจักรฯ ได้ทรงบัญชาการต่างประเทศ กับมีตำราแพทย์แลจดหมายเหตุในทางพงษาวดารบ้าง ที่เป็นเรื่องสำคัญในหนังสือพวกนี้ คือ ตำราทำกระเบื้องเคลือบแลหุงกระจกสี ด้วยกรมขุนวรจักรฯ ได้ทรงบัญชาการกรมนั้น เมื่อในรัชกาลที่ ๔ แลพระองค์เจ้าปรีดาได้ทรงบัญชาการต่อมา ตำราเหล่านั้นแต่ก่อนเป็นของปิดบังกันไม่ให้แพร่หลาย ตั้งแต่เลิกกรมช่างเคลือบช่างกระจกเมื่อในรัชกาลที่ ๕ เข้าใจกันว่าตำรานี้จะสูญ ที่ได้ตำรามาวไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร นับว่าได้วิชาคืนมาทั้ง ๒ อย่าง

๗. หนังสือลาว ได้มาจากข้างเหนือ หนังสือรายนี้เดิมมีคชนริคน ๑ ซึ่งขึ้นไปตั้งลอนลาสนาคฤคตั้งอยู่ในมณฑลภาคพายัพเพียรรวบรวมหนังสือลาว ด้วยประสงค์จะเอาไปส่งหอสมุดในอเมริกา พยายามรวบรวมอยู่หลายปี ได้หนังสือไว้มาก แต่ไม่ทันจะเอาออกไปมีคชนริคนนั้นถึงแก่ความตาย กรรมการได้ทราบความจริงไปว่าซื้อหนังสือที่รวบรวมไว้ได้ทั้งหมด เป็นหนังสือหมู่ใหญ่ที่หาได้อีกพวก ๑

วิธีซื้อหนังสือ

แต่ก่อนมามีผู้เสาะหาสมุดหนังสือไทยของเก่าหลายแห่งด้วยกัน จึงมีคนจำพวก ๑ ซึ่งหาประโยชน์ในการเที่ยวหาหนังสือเก่าขาย มีมาตั้งแต่ก่อนตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร การรับซื้อหนังสือเก่าแต่ก่อนมานั้น อยู่ในไทยที่ขอบละมหนังสือเก่ามีบ้าง แต่โดยมากอยู่ในพวกชาวต่างประเทศที่ประสงค์จะซื้อหนังสือไทยไปเข้าหอสมุดในยุโรปแลอเมริกา แต่ผู้ซื้อเหล่านั้นทั้งไทยแลฝรั่ง ชอบซื้อแต่หนังสือที่เขียนงาม เช่นเขียนเส้นทอง ฤการเล่นหรรดล ฤเป็นหนังสือเขียนรูปภาพพระบายสี เช่นตำราช่างแลหนังสือไตรภูมิ เป็นต้น ครั้นตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้น เมื่อความปรากฏว่าหอพระสมุดฯ หาซื้อหนังสือเก่า ก็มีพวกที่เคยหาหนังสือขาย เอาหนังสือมาขายหอพระสมุดฯ ในขั้นแรกทำนองจะลองดูว่า ขายฝรั่งฤขายหอพระสมุดฯ จะได้ราคามากกว่ากัน ฝ่ายข้างความประสงค์ของกรรมการที่หาซื้อหนังสือสำหรับหอพระสมุดฯ ไม่ใช่ต้องการแต่หนังสือเขียนงามอย่างเช่นฝรั่งต้องการนั้นอย่างเดียว ความต้องการข้อสำคัญอยากจะหาหนังสือที่เรื่องแปลก แลที่เขียนถ้อยคำที่ถูกต้องยิ่งกว่าที่เขียนงาม การหาซื้อหนังสือในขั้นแรกจึงมีความลำบากอยู่บ้าง ด้วยผู้ขายไม่รู้ราคาเรื่องของหนังสือ เข้าใจว่าถ้าเล่มไหนใหญ่แลเขียนตัวงาม จะเป็นเรื่องอะไร ก็เรียกราคาแพงตั้งเล่มละ ๒๐ บาท แลมักหาแต่หนังสือชนิดนี้มาขาย ถ้าเป็นหนังสือเขียนด้วยเส้นดินสอ ฤลายมือเขียนไม่ลู่งาม ถึงจะเป็นหนังสือเรื่องดี ก็ไม่มีใครจะเอามา กรรมการจึงต้องคิดวิธีซื้อ ตั้งเป็นกำหนดในหอพระสมุดฯ ว่า หนังสือเป็นชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี

หนังสือชั้นเอกนั้น เรื่องดีแลเขียนดีด้วย

หนังสือชั้นโท เรื่องแปลกแต่เขียนไม่ดี

หนังสือชั้นตรี เขียนดีแต่เรื่องดี ฤเขียนไม่ลู่จะดี แต่หอพระสมุดต้องการฉบับไว้สอบ

เมื่อผู้ใดเอาหนังสือมาขายก็ว่าราคาโดยกำหนดอันนี้ จึงเป็นการแปลกกว่าที่อื่น หนังสือที่มีผู้เอามาขาย บางทีคาดว่าได้ราคาสูง หอพระสมุดฯ ตีราคาถูกลง ฤไม่ยอมซื้อเสียทีเดียวก็มี บางทีเป็นหนังสือเก่าแก่คร่ำคร่า ผู้ขายเรียกราคาต่ำๆ กรรมการตีราคาแรงกว่าที่เรียกถึงสองเท่าสามเท่าก็มี อาใครยวิธีนี้ ผู้ที่หาหนังสือมาขายรู้ว่ากรรมการรู้จักเลือกหนังสือดีกว่าตัวแลให้ราคาเป็นธรรม ก็ไว้ใจกรรมการ จนในวันนั้นคนที่เอาหนังสือมาขายไม่มีใครตีราคาเป็นแต่เอาหนังสือมาส่ง แล้วยอมให้กรรมการตีราคาตามเห็นสมควร แลพากันชวนขายหาหนังสือมาขายมากขึ้น ด้วยบางทีสมุดอย่างปอนๆ อาจจะได้ราคาถึงเล่มละ ๕ บาท ๖ บาท จึงเป็นเหตุให้หอพระสมุดฯ หาหนังสือได้มากขึ้นด้วยประการอัน ๑ แลเงินที่ไ้ค่าซื้อหนังสือก็ไม่แพงขึ้นกว่าที่ว้ราคาต่อตามกันอย่างแต่ก่อน ด้วยหนังสือชั้นเอกที่ควรแก่ราคาสูงย่อมมีน้อยกว่าชั้นโทแลชั้นตรี

การหาหนังสือต่างประเทศ

ตามที่กรรมการได้ปรึกษาตกลงกันแต่แรกว่า หนังสือต่างประเทศที่จะหาไว้สำหรับหอพระสมุดสำหรับพระนคร จะหาหนังสือจำพวกที่ต้องการใช้ในราชการบ้านเมือง กับหนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวข้องในพงษาวดารไทย ๒ จำพวกนี้ก่อนนั้น หนังสือเรื่องที่ต้องการใช้ในราชการ ได้หาหรือไปยังต่างประเทศขอให้อธิบดีขออนุญาตซื้อหนังสือต่างๆ ซึ่งต้องการจะให้หอพระสมุดฯ มีไว้สำหรับตรวจสอบเพื่อประโยชน์ราชการของกระทรวงนั้นๆ ส่งมาให้ต่างประเทศขอร้องเอาเป็นพระอนุญาตซื้อหนังสือมาให้ทุกกระทรวง แต่การที่จะซื้อหนังสือเหล่านั้นขัดข้องอยู่ ด้วยเกิดสงครามในยุโรปจึงต้องรอไว้ จนกว่าจะมีโอกาสหาซื้อได้สะดวก ถึงเมื่อมีโอกาสแล้ว ก็จำเป็นต้องผ่อนซื้อไปเป็นคราวๆ ด้วยเงินทุนของหอพระสมุดฯ ไม่พอจะซื้อได้ทุกอย่างในคราวเดียว จึงคิดว่าจะซื้อจำพวกอภิธานภาษาต่างๆ ก่อน

หนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวข้องด้วยพงษาวดารไทย ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ให้เสาะหาแต่เดิมนั้น หนังสือพวกนี้มี ๒ ชนิด คือที่พิมพ์แล้วชนิด ๑ ที่ยังไม่พิมพ์ชนิด ๑

หนังสือต่างประเทศแต่มีเรื่องเนื่องในพงษาวดารไทยที่ได้พิมพ์แล้ว เซอเออเนลด์ เมซัน ซาเดา ที่เคยเป็นราชทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ ได้รวมบัญชีพิมพ์ไว้ในหนังสือของรอยัลอาเซียติคโซไซเอตีโดยมาก ได้ตรวจดูเฉพาะหนังสือเก่าที่พิมพ์ก่อนคฤศตศักราช ๑๘๗๐ พ.ศ.๒๔๑๓ ซึ่งมีชื่ออยู่ในบัญชีนั้น แลสอบกับหนังสือที่มีอยู่ในหอพระสมุดฯ แล้ว ได้ความดังนี้

ภาษาโปรตุเกส	๒๐	เรื่อง	หอพระสมุดฯ	มี	๘	เรื่อง
ภาษาวิลันดา	๑๖	เรื่อง	หอพระสมุดฯ	มี	๑๑	เรื่อง
ภาษาอังกฤษ	๑๒๐	เรื่อง	หอพระสมุดฯ	มี	๙๒	เรื่อง
ภาษาฝรั่งเศส	๑๑๐	เรื่อง	หอพระสมุดฯ	มี	๔๑	เรื่อง
ภาษาเยอรมัน	๓๐	เรื่อง	หอพระสมุดฯ	มี	๒๙	เรื่อง
ภาษาละติน	๑๒	เรื่อง	หอพระสมุดฯ	มี	๗	เรื่อง
ภาษาสเปน	๕	เรื่อง	หอพระสมุดฯ	มี	๔	เรื่อง

นอกจากหนังสือนี้ต้องนับหนังสือที่จีนแต่งด้วย แต่จะมีที่เรื่องยังไม่ทราบ ที่ทราบได้หาซื้อมาแล้วมี ๙ เรื่อง หนังสือที่ฝรั่งแต่งเรื่องเมืองไทยภายหลังคฤศตศก ๑๘๗๐ มายังมีอีกมาก แต่เป็นหนังสือหาง่าย มีในหอพระสมุดฯ แล้วเกือบจะหมดทุกเรื่อง

จำพวกหนังสือต่างประเทศแต่ อันเนื่องด้วยพงษาวดารไทยที่ยังไม่ได้พิมพ์นั้น สืบได้ความว่ามีอยู่ในหอสมุดของรัฐบาลหลายประเทศ คือ (๑) อังกฤษ (๒) วิลันดา (๓) ฝรั่งเศส (๔) เดนมาร์ก (๕) โปรตุเกส (๖) สเปน (๗) หอสมุดของสันตปาปาที่กรุงโรม กรรมการได้ขอให้กระทรวงการต่างประเทศขออนุญาตคัดหนังสือที่ประเทศอังกฤษและประเทศวิลันดาก่อน รัฐบาลทั้ง ๒ ประเทศนั้นก็มิได้ใจยอมอนุญาตให้คัด หอพระสมุดฯ ได้จดหมายเหตุมาจากประเทศอังกฤษ ๗ เรื่อง คือ

๑. จดหมายเหตุอังกฤษเข้ามาค้าขายในครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คฤศตศก ๑๖๐๗ พ.ศ.๒๑๕๐ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ จน คฤศตศก ๑๖๘๘ พ.ศ.๒๒๓๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเรื่อง ๑ แลได้พิมพ์แล้ว ๓ เล่ม กำลังพิมพ์อยู่เล่ม ๑ รวมเป็นหนังสือ ๑๒๒๐ หน้า

๒. โบบอกครอเฟอตทูตอังกฤษ เข้ามาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๔ ในรัชกาลที่ ๒ ได้พิมพ์แล้วเป็นหนังสือ ๒๙๖ หน้า เรื่อง ๑

๓. โบบอกเบอนีทูตอังกฤษ เข้ามาเมื่อ พ.ศ.๒๓๖๘ ในรัชกาลที่ ๓ ได้พิมพ์แล้วเป็นหนังสือ ๓๔๘๕ หน้า เรื่อง ๑

๔. โบบอกเซอเยมลบรุกทูตอังกฤษ เข้ามาเมื่อ ค.ศ.๑๘๕๑ พ.ศ.๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๓ เป็นหนังสือ ๕๕๐ หน้า เรื่อง ๑

๕. โบบอกเรื่องเมืองไทรบุรี ครั้งรัชกาลที่ ๓ เป็นหนังสือ ๔๗๐ หน้า เรื่อง ๑

๖. ใบบอกเขยอนเบาริงทูตอังกฤษ แลเชอแอร์ปีากซ์อุปทูตอังกฤษเข้ามาทำสัญญา เมื่อ ค.ศ.๑๘๕๗ พ.ศ.๒๔๐๐ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นหนังสือ ๑๑๐๐ หน้า เรื่อง ๑

๗. ใบบอกเรื่องทูตไทยไปประเทศอังกฤษ เมื่อ ค.ศ.๑๘๕๗ พ.ศ.๒๔๐๐ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นหนังสือ ๘๐๐ หน้า เรื่อง ๑

หนังสือได้มาจากประเทศวิลันดา (ฮอลันดา)

๑. หนังสือจดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คฤศตศก ๑๖๒๔ พ.ศ. ๒๑๖๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมาจนคฤศตศก ๑๖๔๑ พ.ศ.๒๑๘๔ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง คัดจากหอหนังสือเมืองบะเตเวีย เกาะชวา ได้มาเป็นภาษาวิลันดา กรรมการได้จ้างแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว เป็นหนังสือ ๙๒ หน้า เรื่อง ๑

๒. หนังสือจดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คฤศตศก ๑๖๐๘ พ.ศ.๒๑๕๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถคัดจากหอหนังสือที่กรุงเอค เรื่องนี้รัฐบาลวิลันดาช่วยแปลเป็นภาษาอังกฤษมาเสร็จ แต่ได้มายังไม่จบ

หนังสือได้มาจากประเทศเดนมาร์ก

๑. สำเนาท้องตราอนุญาตให้ชาวเดนมาร์กเข้ามาค้าขายเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กงสุลเยเนรอล แอนเดอลัน จ่าลองมาให้ ๒ ฉบับ

หนังสือได้มาจากประเทศฝรั่งเศส

๑. พงษาวดารฉนวนฉบับหลวง รัฐบาลฝรั่งเศสให้มา เรื่อง ๑

๒. รูปพระนครวัดเมื่อบริบูรณ์ตามความสันนิฐานของช่าง รัฐบาลฝรั่งเศสให้ ฉบับ ๑

๓. รายงานนายทหารเรือฝรั่งเศสครั้งกรุงเก่า บอกเรื่องจับวิชเยนทร์ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชได้ในเมืองฝรั่งเศส เมื่อเสด็จคราวหลัง ฉบับ ๑

๔. หนังสือสัญญาไทยทำกับฝรั่งเศส เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระยาประสิทธิ์คัลการ (สอาด สิงห์เสนี) ได้สำเนามาจากเมืองฝรั่งเศส แต่ครั้งไปรับราชการเป็นราชทูต ฉบับ ๑

๕. จดหมายเหตุเรื่องโกษาปานเป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เดอวีส์ แต่งพิมพ์เมื่อ คฤศตศก ๑๖๘๖ พ.ศ.๒๒๒๙ หนังสือเรื่องนี้ได้ทราบอยู่นานแล้วว่ามี ได้ให้หาซื้อทั้งในประเทศอังกฤษฝรั่งเศสแลเยอรมันยังไม่ได้ นายคายอีส์ อุปทูตออสเตรียในกรุงเทพฯ มีแก่ใจให้หนังสือนี้แก่หอพระสมุดฯ ชุดหนึ่ง ๓ เล่ม ยังขาดเล่ม ๔ เรื่อง ๑

หนังสือได้มาจากเมืองลังกา

๑. หนังสือสยามบุลัมปวัตตร ตำนานเรื่องขอพระสงฆ์สยามไปให้อุปสมบทในลังกาทวีป พระยาอรรถการประสิทธิ์ (คุณะดิลก) มีแก่ใจให้แปลจากภาษาสิงหพเป็นภาษาอังกฤษ ให้แก่หอพระสมุดฯ เรื่อง ๑

๒. จดหมายเหตุระยะทางทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์ ได้คำแปลภาษาอังกฤษมาจากลังกา เรื่อง ๑

บันทึกของสมเด็จพระสังฆราช (มี) เรื่องสมณะทูตไปลังกา แต่งในรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ต้นฉบับหนังสือนี้
ตกไปอยู่กรุงปารีส อาจารย์เลอู ซึ่งเคยเป็นกงสุลฝรั่งเศสอยู่กรุงเทพฯ แต่ก่อน มีแก๊ใจช่วยจัดการให้ได้คัดสำเนา มา เรื่อง ๑
หนังสือได้มาจากเมืองพม่า เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าที่เรียกอีกอย่าง ๑ ว่า คำให้การขุนหลวงหาวัด นาย
โทเขียนโก บรรณารักษ์หอสมุดรัฐบาลอังกฤษที่เมืองพม่า มีแก๊ใจช่วยเป็นธุระคัดสำเนาฉบับหลวงของพม่าส่งมา ได้แปล
ออกเป็นภาษาไทยแล้วเรื่อง ๑

หนังสือได้มาจากเมืองสิงคโปร์

เรื่องพงษาวดารเมืองไทรบุรีแต่โบราณ เรียกว่า เรื่องพระองค์มหาวงษ์ ได้ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษมาจาก
เมืองสิงคโปร์ เรื่อง ๑

ยังหนังสือต่างประเทศซึ่งเกี่ยวแก่พงษาวดารไทยบางเรื่องที่กรรมการได้ให้แปลจากภาษาอื่นออกเป็นภาษาอังกฤษ คือ

๑. พงษาวดารกรุงเก่า เดอแบงแตง ได้แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษ เรื่อง ๑

๒. จดหมายเหตุครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วันวลิตแต่งเป็นภาษาลันดา ได้ให้แปลเป็นภาษาอังกฤษ
เรื่อง ๑

หนังสือต่างประเทศที่เรื่องเนื่องด้วยพงษาวดารไทยตามที่กล่าวมานี้ กรรมการได้ให้พิมพ์แล้วหลายเรื่อง ดังจะปรากฏ
ในบาณูชีหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ให้พิมพ์ต่อไปข้างหน้า

การเสาะหาจดหมายเหตุโบราณในเมืองต่างประเทศ เพื่อประโยชน์แก่การตรวจสอบเรื่องพงษาวดารไทยที่กล่าวมา
ในตอนนั้นว่าสมประสงค์ทุกอย่าง แลยังมีทางที่จะสืบหาได้ต่อไปในภายหน้าอีกมาก ประโยชน์อันนี้เกิดขึ้นด้วยพระราชดำริห์
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่เสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชประกอบกับความอนุเคราะห์ของ
กระทรวงต่างประเทศ แลรัฐบาลอังกฤษ รัฐบาลฝรั่งเศส รัฐบาลลันดา กับทั้งบุคคลอื่นๆ ซึ่งมีแก๊ใจช่วยอุดหนุน กรรมการ
ขอขอบพระคุณแลขอพระคุณในเรื่องนี้

มีหนังสือต่างประเทศนอกจากที่กล่าวมาแล้วอีก ๒ จำพวก ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มา คือ

๑. หนังสือจีน ด้วยมีกิจที่ต้องสอบสวนจดหมายเหตุจีนอยู่บ้าง แลมีผู้รู้หนังสือจีนในหอพระสมุดฯ แล้ว จึงได้หาซื้อ
หนังสือจีนซึ่งมีกิจเกี่ยวข้องต้องสอบสวนมาไว้อีกอย่าง ๑ แต่ยังมีไม่สู้มากนัก

๒. หนังสือแลกเปลี่ยนกับนานาประเทศ ด้วยมีหอสมุดแลสมาคมต่างประเทศทั้งในยุโรป อเมริกา แลเอเชีย ที่
พิมพ์หนังสือแลสดงวิชาแลกิจการของหอสมุดแลสมาคมนั้นๆ จำหน่าย หอสมุดแลสมาคมเหล่านั้น มีประเพณีให้หนังสือซึ่ง
พิมพ์ขึ้นแลกเปลี่ยนกันเองไม่ต้องซื้อ ฝ่ายหอพระสมุดฯ วิชาญก็มีหนังสือซึ่งพิมพ์ออกจำหน่าย คือหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ
พิมพ์เองบ้าง หนังสือซึ่งผู้อื่นรับพิมพ์แล้วแบ่งส่วนให้เป็นภาคของหอพระสมุดฯ บ้าง ในสมัยนี้การเล่าเรียนภาษาต่างๆ ใน
นานาประเทศเจริญแพร่หลาย ความต้องการหนังสือไทยเกิดขึ้น จึงมีหอสมุดแลสมาคมต่างประเทศหลายแห่ง ยินดีรับ
หอพระสมุดฯ วิชาญเข้าเป็นสมาชิก แลกเปลี่ยนหนังสือกัน เวลานี้หอพระสมุดฯ ได้แลกเปลี่ยนหนังสืออยู่กับหอสมุดแล
สมาคมในนานาประเทศ ๒๙ แห่ง คือ

อังกฤษ	๑	สถาน รอยัล แอนโธโรโปโลยีคัล	เมืองลอนดอน
	๒	หอสมุดกระทรวงอินเดีย	เมืองลอนดอน
	๓	สโมสร รอยัล อาเซียติค	เมืองลอนดอน
	๔	หอสมุด บอดะเลียน มหาวิทยาลัย	ออกสฟอร์ด
ฝรั่งเศส	๕	สโมสร อาเซียติค	เมืองปารีส

	๖	หอสมุด มิวเซียมซีเมนต์	เมืองปารีส
	๗	โรงเรียนพิเศษสำหรับภาษาตัวนอก	เมืองปารีส
	๘	สมาคมโบราณคดี อินเดียตัวนอก	เมืองปารีส
เยอรมนี	๙	มิวเซียมเอชโนโลจี	เมืองเบอร์ลิน
	๑๐	โรงเรียนภาษาตัวนอก	เมืองเบอร์ลิน
	๑๑	เสมินารี ภาษาตัวนอก	เมืองอัลเล
ออสเตรีย	๑๒	สโมสรรอัสโตรโปส	เมืองเวียนนา
ฮอลแลนด์	๑๓	สถาน รอยัล อินสติตยูต	เมืองเฮค
อิตาลี	๑๔	โรงเรียนออเรียนตัล ในมหาวิทยาลัย	เมืองโรม
อเมริกา	๑๕	สโมสรอเมริกัน ออเรียนตัล	เมืองนิวยอร์ก
	๑๖	สถาน สมิทโซเนียน	เมืองวอชิงตัน
	๑๗	หอสมุด สถิติพยากรณ์	เมืองมอนเตวิโด
อินเดีย	๑๘	สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติก ภาคเบงกอล	เมืองกัลกัตตา
	๑๙	กรมโบราณคดี	เมืองลิมลา
	๒๐	อาคาร ปานธิ ภูวนศวรี	เมืองอาละหะบาด
	๒๑	สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติก ภาคบอมเบ	เมืองบอมเบ
ลังกา	๒๒	สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติก ภาคลังกา	เมืองโคลัมโบ
สเตรตเสด			
เทลเมนต์	๒๓	สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติก	เมืองสิงคโปร์
อินโดจีน			
ฝรั่งเศส	๒๔	สโมสรเรียนการอินโดจีน	เมืองไซ่ง่อน
	๒๕	สมาคม อิกสเตรมออเรียนต์	เมืองฮานอย
ชวา	๒๖	สโมสร บะเตเวียน	เมืองบะเตเวีย
เกาะฟิลิปปิน	๒๗	กรมตรวจ อะเธโลจี	เมืองมะนิลา
เมืองจีน	๒๘	สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติก	เมืองเซี่ยงไฮ้
ญี่ปุ่น	๒๙	สโมสร เยอรมัน สำหรับความรู้ทางตัวนอก	เมืองโตเกียว

หอพระสมุดวชิรญาณได้เข้าไปในสมาคมนานาชาติด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ถ้าหากว่าไม่ติดการสงครามในยุโรป เห็นจะได้แลกเปลี่ยนหนังสือกับต่างประเทศกว้างขวางกว่านี้อีก

นอกจากหนังสือแล้ว โสตทัศนวัสดุที่กรรมการหอพระสมุดฯ ได้รวบรวมไว้เพื่อการศึกษา ยังมีอีกหลายอย่าง เช่น

๑. **รูป** ได้เริ่มรวบรวมมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๖ ซึ่งแต่เดิมเพียงรวบรวมเฉพาะรูปสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ คัดลอกตำราเก่า เช่นตำรากระบวรวิธี ตำราพิชัยสงคราม เป็นต้น โดยจ้างช่างเขียนสำหรับคัดลอกตำราที่หอพระสมุดฯ ไม่มี ยืมมาจากที่อื่นบ้าง ถ่ายตำราเก่าที่ชำรุดบ้าง ยังมีได้จัดตั้งขึ้นเป็นแผนก เมื่อรวบรวมได้มากขึ้นและมีผู้มาขอคัดลอกเล่มออก กรรมการจึงได้พยายามรวบรวมรูปต่างๆ ทั้งเก่าและใหม่เท่าที่จะหาได้ไว้สำหรับบริการ ต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงประทานกระจกรูปต่างๆ ที่ทรงถ่ายในเวลาเสด็จตรวจราชการมณฑลต่างๆ ในพระราชอาณาเขต เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดสำหรับพระนคร มีจำนวนกระจกรูปถึง ๒,๖๔๗ แผ่น กระจกรูปที่ประทานนี้นับว่าเป็นของหายากและเป็นคุณประโยชน์แก่หอพระสมุดฯ มาก

เมื่อมีผู้ทราบวัตถุประสงค์ของกรรมการในการรวมรูปแล้ว ก็ได้บริจาครูปต่างๆ ให้แก่หอพระสมุดฯ หนึ่งๆ เมื่อมีจำนวนรูปภาพเพิ่มมากขึ้นหอพระสมุดฯ จึงจัดตั้งแผนกรูปภาพขึ้นอีกแผนกหนึ่งใน พ.ศ.๒๕๑๑ และมอบให้พระยารัตนกุลอดุลยภักดี (จำรัส รัตนกุล) จัดการเก็บรูปเข้าแผนก หมวดหมู่และทำบัญชีไว้ โดยแบ่งออกเป็น ๕ แผนกคือ

๑. รูปคน
๒. รูปวัตถุรวมทั้งตัวอย่างและผ้าลายไทย
๓. รูปแผนที่ รวมทั้งสถานที่
๔. รูปเหตุการณ์
๕. รูปต่างประเทศ

ถึง พ.ศ.๒๕๑๖ หอพระสมุดฯ มีจำนวนรูปต่างๆ ดังนี้คือ

รูปคน	๒๑๐๒	รูป
รูปวัตถุ...	๙๖๔๐	รูป
แผนที่...	๓๗๔๒	รูป
เหตุการณ์	๒๘๒๕	รูป
ต่างประเทศ	๓๐๙๑	รูป
กระจกรูป	๒๙๙๘	รูป
รวมทั้งสิ้น	๒๔๓๙๘	รูป

นอกจากจะมีผู้บริจาคภาพแล้ว หอพระสมุดฯ ยังขอซื้อแผ่นกระจกจากห้างถ่ายรูปที่เลิกกิจการ นำมาเก็บไว้ที่หอพระสมุดฯ ด้วย ดังเช่นห้างฉายานรสิงห์ ซึ่งเป็นห้างถ่ายรูปหลวงในรัชกาลที่ ๖ ห้างนี้รับดำเนินกิจการต่อจากห้างโรเบิร์ตเลนซ์ (Robert Lenz) ที่ล้มเลิกไปเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๐ ครั้นสิ้นรัชกาลที่ ๖ ห้างฉายานรสิงห์เลิกกิจการอีก แผ่นกระจกต่างๆ จึงตกเป็นสมบัติของสำนักราชเลขาธิการ ซึ่งต่อมาได้มอบแผ่นกระจกทั้งหมดนี้ให้แก่กรมศิลปากร โดยหอจดหมายเหตุแห่งชาติเป็นผู้ดูแลรักษาอยู่จนทุกวันนี้

๒. **แผนที่** มีทั้งแผนที่รายละเอียดของเมืองไทย และแผนที่ต่างประเทศ รวม ๓,๗๔๒ ชิ้น

๓. **ตัวอย่างผ้าห่อพระคัมภีร์** เป็นผ้าซึ่งพิมพ์ ปัก และทอ ในสมัยโบราณ แสดงให้เห็นลายไทยแบบต่างๆ ผ้าเหล่านี้เดิมเป็นผ้าห่อพระคัมภีร์อยู่ตามวัดวาอาราม ตอนที่หอพระสมุดฯ ขอพระคัมภีร์มาตรวจปรากฏว่า ผ้าห่อชำรุด จึงเปลี่ยนให้ใหม่ แต่ผ้าเก่านั้นมีคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรมของไทยอยู่มาก กรรมการหอพระสมุดฯ จึงให้ตัดส่วนที่ดีไว้ พิมพ์ใส่กล่อง เขียนคำอธิบาย แล้วจัดใส่ลิ้นแกลบปิดกระจกไว้ให้คนชมปรากฏตามรายงานหอพระสมุดฯ ชีวญาณสำหรับพระนคร พ.ศ.๒๕๑๑-๒๕๑๗ ว่ามีผ้าที่ลายและวิธีทอแปลกไม่ซ้ำกันถึง ๕๐๐ ชนิด “เห็นจะทำได้ว่าบรรดาผ้าไทย จะเป็นผ้ายกก็ตาม ผ่าปักก็ตาม ผ่าทอก็ตาม ผ้าลายพิมพ์ก็ตาม ที่ไหนไม่มีมากอย่างเท่าในหอพระสมุดฯ”

๔. **พระพิมพ์** สืบเนื่องจากการรวบรวมศิลาจารึกโบราณ กรรมการฯ ได้พระพิมพ์มาด้วย ปรากฏว่า มีผู้พอใจมาชมและขอสอบสวนแบบรูปพระพิมพ์ จึงได้มีผู้ถวายเพิ่มเติมและมีเกือบ ๕๐๐ ชนิด รูปพระพิมพ์เหล่านี้ทางหอพระสมุดฯ ได้จัดเรียงใส่ตู้ไว้ให้คนชมในห้องใหญ่ตอนกลาง

เมื่อได้กล่าวถึงหนังสือแล้ว ก็จำเป็นต้องกล่าวถึงตู้หนังสือของหอพระสมุดฯ ด้วย เพราะตู้หนังสือเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่มีมีความสำคัญในการใช้เป็นที่เก็บหนังสือแล้ว ก็ยังมีความสำคัญยิ่งกว่าการเก็บหนังสือคือในทางศิลปะและวัฒนธรรมของชาติไทย

ตู้สำหรับใส่หนังสือในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกระแสพระราชดำริว่า ควรใช้ตู้ลายทองรดน้ำของเก่า กรรมการหอพระสมุดฯ จึงได้เริ่มลงมือหาตู้ชนิดนั้น ปรากฏว่ามีอยู่ตามวัดต่างๆ

โดยมาก จึงให้ราชบัณฑิตไปขอต่อพระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าของตู้ พระสงฆ์ส่วนมากยอมยินดีถวาย จึงได้ตู้ชนิดนี้มาก ปรากฏว่า ใน พ.ศ.๒๔๕๙ มีอยู่ทั้งสิ้น ๑๙๐ ใบ หาได้ระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๑-๒๔๖๗ อีก ๑๙๒ ใบ นอกจากตู้แล้ว ยังได้หีบพระธรรมอีก ๖๐ ใบ ตู้เหล่านี้ปรากฏว่าเขียนลวดลายต่างๆ อย่างประณีต มีตั้งแต่ฝีมือช่างสมัยกรุงศรีอยุธยา มาจนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นความคิดและฝีมือช่างไทยแต่โบราณ สำหรับเป็นประโยชน์ในการศึกษาเรื่องศิลปะลายไทยด้วย ตั้งแต่ได้รวบรวม ตู้ลายทองเหล่านี้ไว้ ก็มีช่างไทยและต่างประเทศมาชมและขอลอกแบบลายอยู่เสมอ ที่เอาตัวอย่างลายส่งไปพิมพ์ เป็นเล่มในยุโรปก็มี

นอกจากหนังสือและสัตหัตว์สดุดังกล่าวแล้ว สิ่งตีพิมพ์ที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งซึ่งหอพระสมุดฯ ได้จัดการรวบรวม ไว้ คือ หนังสือพิมพ์รายวัน และวารสาร ทั้งที่พิมพ์ในและนอกประเทศ หนังสือพิมพ์และวารสารเหล่านี้ มีการเย็บเล่ม ประณีต หุ้มปกหนังและเดินลายทอง แทบจะกล่าวได้ว่าหนังสือพิมพ์และวารสารทุกเล่มซึ่งตีพิมพ์ในประเทศ ทางหอพระสมุดฯ ได้เก็บรวบรวมไว้ และเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้อย่างดี หนังสือข่าวราชการคือ **ราชกิจจานุเบกษา** มีครบตั้งแต่ เล่มแรก วารสารสำคัญทางวรรณคดีและโบราณคดี เช่น **วชิรญาณ** ก็ได้มีการรวบรวมเย็บเล่มไว้ตั้งแต่แรกเริ่ม วารสาร วิชาการ โดยเฉพาะทางโบราณคดีและเรื่องราวของประเทศทางตะวันออกที่สำคัญๆ ก็มีไว้เกือบทั้งหมด

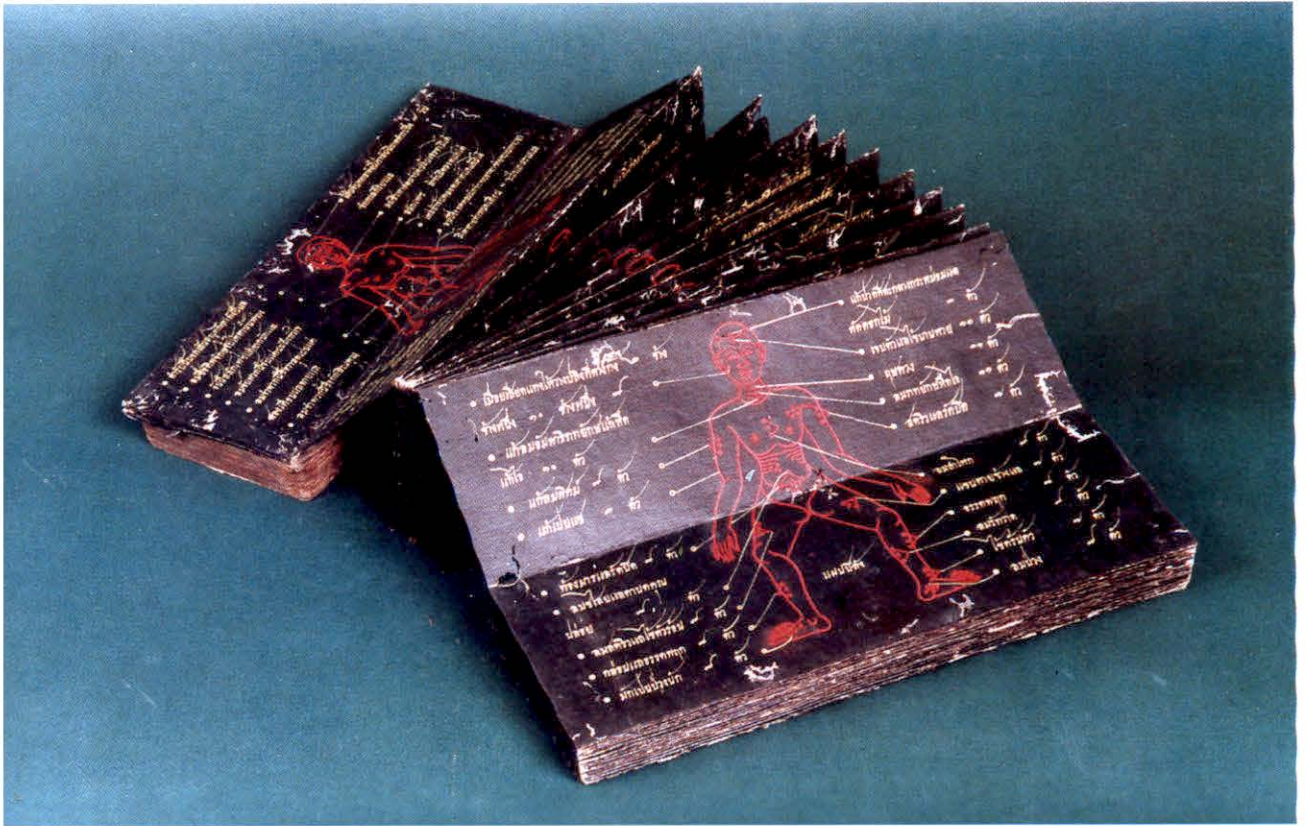
สำหรับหนังสือนั้น กล่าวได้ว่า บรรดาหนังสือเก่าที่สำคัญของไทยในทางประวัติศาสตร์ก็ดี ทางวรรณคดีก็ดี ทาง วัฒนธรรมก็ดี ที่เป็นทั้งตัวเขียนลงในสมุดไทย และจารลงในใบลาน คัมภีร์พระพุทธศาสนา จารลงพิมพ์ด้วยอักษรภาษา ต่างๆ มีครบบริบูรณ์ เป็นสมบัติอันล้ำค่า จะหาที่ไหนไม่ได้อีก

การรวบรวมหนังสือเหล่านี้ เป็นผลสำเร็จที่เกิดขึ้นในระหว่างเวลาแรกตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร มาจนกระทั่ง ถึง พ.ศ.๒๔๖๘

หนังสือสมุดไทย และใบลาน ที่ได้รับบริจาค จากหัวเมืองต่างๆ ปัจจุบันเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

หนังสือสมุดไทย ฉบับหลวงสมัยรัชกาลที่ ๕ เกี่ยวกับตำราขนาดแผนโบราณ

ตู้ลายทองรดน้ำ เดิมเป็นที่เก็บหนังสือสมุดไทยและโบราณตามวัดต่างๆ ปัจจุบันอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ

การจัดระบบหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

การจัดระบบหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระบรมราชตระกูลนั้นในระยะแรกมีวัตถุประสงค์เพียง ๒ ประการคือ จัดหนังสือให้เป็นหมวดหมู่ หยิบได้ถูกต้องง่ายตายอย่างหนึ่ง และทำบัญชีให้ทราบว่ามีหนังสือเรื่องใดบ้าง อีกประการหนึ่ง สันนิษฐานว่า แต่เดิมหนังสือยังมีอยู่เป็นจำนวนน้อยก็คงแต่เพียงลงบัญชี (ทะเบียน) ไว้เท่านั้น และแยกหนังสือไทยเป็นจุดหมายเหตุอีกส่วนหนึ่ง ต่อมาเมื่อมีปริมาณเพิ่มขึ้นจึงอาจแบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ๆ คือพงศาวดารและจุดหมายเหตุ กฎหมายประกาศพระราชบัญญัติ เทศนาและนิทาน ตำรา พงศาวดารจีน ไคลงและกลอนลิลิต ฉันท์เรื่องต่างๆ กลอน บทละคร หนังสือกลอนสวด

ครั้น พ.ศ.๒๔๔๘ มีประกาศจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร จัดแบ่งหอพระสมุดเป็น ๓ แผนกคือ แผนกหนังสือไทย แผนกหนังสือต่างประเทศ และแผนกหนังสือศาสนาจึงอนุโลมจัดเป็นแผนกตามประกาศนั้น ต่อมาหนังสือแผนกศาสนามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นกว่าแผนกอื่น จึงจำเป็นต้องจัดหมวดหนังสือใหม่ โดยใช้ภาษาเป็นหลักแยกออกเป็น

๑. หนังสือภาษามคธ

๒. หนังสือภาษาไทย รวมทั้งหนังสือเกี่ยวกับศาสนา

๓. หนังสือต่างประเทศทุกชนิด (ยกเว้นภาษามคธ)

เมื่อได้รับหนังสือเข้ามาแล้ว แต่ละแผนกยังจัดแบ่งออกเป็นหมวดอีกคือ

แผนกหนังสือไทย แบ่งเป็น ๓ หมวดคือ

๑. หมวดโบราณคดี (ประวัติศาสตร์) แบ่งเป็นหมู่ดังนี้

พงศาวดาร

ตำนาน

ประวัติ

จุดหมายเหตุ

๒. หมวดวรรณคดี แบ่งเป็นหมู่ดังนี้

กลอนเทศน์

บทละคร

กลอนอ่าน

กลอนสวด

กลอนร้อง

ฉันท์

โคลง ลิลิต

๓. หมวดตำรา แบ่งเป็นหมู่ดังนี้

ภูมิศาสตร์

ยุทธศาสตร์

สัตวศาสตร์

ตำราพระราชพิธี

ตำราเบ็ดเตล็ด

โหราศาสตร์

เวชศาสตร์	ดาราศาสตร์
อาถรรพ์ศาสตร์	เลขวิถี
ศิลปศาสตร์	ธรรมศาสตร์
นาฏศาสตร์	อักษรศาสตร์
ธาตุศาสตร์	

แผนกหนังสือศาสนา แบ่งเป็น ๕ หมวดคือ

๑. หมวดพระวินัย
๒. หมวดพระสูตร
๓. หมวดพระปรมาัตถ์
๔. หมวดสัททวิเสส
๕. หมวดตำนาน

แผนกหนังสือภาษาต่างประเทศ จัดเป็น ๒ หมวดคือ

๑. หมวดหนังสือภาษาตะวันตก (ภาษาฝรั่ง)
 ๒. หมวดหนังสือภาษาตะวันออก (ภาษาจีน ญี่ปุ่น มลายู สิงหล พม่า มอญ)
- ภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงการจัดหมวดหมู่หนังสือใหม่ แบ่งออกเป็น ๓ แผนกคือ
๑. แผนกหนังสือต่างประเทศ
 ๒. แผนกหนังสือตัวพิมพ์
 ๓. แผนกหนังสือเขียน

แผนกหนังสือต่างประเทศ แบ่งออกเป็น ๒๖ หมวดคือ

สยาม	ชาติต่างๆ
อินโดจีน	ภาษาต่างๆ
พม่า	สัตวศาสตร์
มลายู	ศาสนา
ลังกา	พงศาวดาร
ธิเบต	วิทยาศาสตร์
อินเดีย	วิทยาที่แสดงประโยชน์โดยเฉพาะ
ชวา	การปกครอง
จีน	วรรณคดี
ญี่ปุ่น	ทั่วไป
ตะวันออกไกลยุโรป	หนังสือพิมพ์
ตะวันออกทั่วไป	หนังสือภาษาสันสกฤต
หนังสือที่พิมพ์ทางตะวันออก	ภูมิศาสตร์

ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยและได้กำหนดอักษรโรมันแทนแต่ละหมวด ดังนี้

A - Thailand	N - Geography and Travel
B - Indochina	O - Ethnology
C - Burma	P - Philology

D - Malaya	Q - Philosophy
E - Buddhism	R - Religion
F - Central Asia	S - History
G - India	T - Natural History
H - Indonesia	U - Useful Arts
I - China	V - Sociology
J - Japan	W - Literature
K - Near Orient	X - Fine Arts
L - Oriental Series	Y - General
M - Oriental Edition	Z - Bibliography

แผนหนังสือตัวพิมพ์ (หนังสือภาษาไทยและภาษาบาลี) และแผนหนังสือเขียน แบ่งออกเป็น ๑๐ หมวด

ดังนี้

๑. หมวดภาษามคธ
๒. หมวดคหกรรมคดี
๓. หมวดโบราณคดี
๔. หมวดจดหมายเหตุ
๕. หมวดวรรณคดี
๖. หมวดตำรา
๗. หมวดกฎหมาย
๘. หมวดอักษรวิธี
๙. หมวดเบ็ดเตล็ด
๑๐. หมวดหนังสือและรายงานของกระทรวงต่างๆ

แต่ละหมวดยังแบ่งออกเป็นหมู่ย่อยอีก ส่วนแผนหนังสือเขียนแบ่งเช่นเดียวกับแผนหนังสือตัวพิมพ์

การทำบัตรรายการ

หนังสือแต่ละชื่อเรื่องจะได้รับการจัดทำลงบัตรรายการขนาด ๔ x ๖ นิ้ว บัตรหนึ่งต่อหนังสือเล่มหนึ่ง จัดเก็บไว้ในกล่องไม้เรียงตามลำดับตัวอักษร รายการที่ลงในบัตรได้แก่ ประเภทหนังสือ อักษรประจำหนังสือที่เก็บในตู้ ชื่อผู้แต่ง ชื่อเรื่อง ปีที่พิมพ์ โรงพิมพ์ จำนวน ขนาด และช่องหมายเหตุ สำหรับกรอกข้อความที่จำเป็น เมื่อข้อความยาวมากจะยกไปเขียนไว้ด้านหลังของบัตร

ตัวอย่างบัตรรายการที่ใช้

แบบที่ ๑

หมวด.....ที่.....ตู้.....						
ผู้แต่ง	ชื่อหนังสือ	ชนิด	จำนวน	พ.ศ.	โรงพิมพ์	หมายเหตุ

แบบที่ ๒

แผนก.....หมวด.....หมู่.....	
อักษร.....ที่.....ตู้.....	
ผู้แต่ง	จำนวน
ชื่อเรื่อง	พ.ศ.
	โรงพิมพ์
	หมายเหตุ
ชนิด	

อักษร.....เลข.....
หมวด.....
หมู่.....
ประวัติ.....

ป้ายที่ติด
ด้านในของปกหนังสือ

หนังสือที่ทอพระสมุดวชิรญาณจัดพิมพ์

การจัดพิมพ์หนังสือ

ของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

หอพระสมุดวชิรญาณมีการจัดพิมพ์หนังสือออกเผยแพร่มาตั้งแต่ยังเป็นหอพระสมุดสำหรับพระบรมราชตระกูลแล้ว โดยพิมพ์เป็นวารสารรายสัปดาห์บ้างรายเดือนบ้างชื่อว่า วชิรญาณ และวชิรญาณพิเศษ แจกจ่ายแก่สมาชิกของหอพระสมุดฯ รวมทั้งจำหน่ายแก่บุคคลผู้สนใจทั่วไป เมื่อหอพระสมุดยกฐานะเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครแล้วก็ยังคงพิมพ์ทั้งหนังสือเก่า หนังสือแปล และหนังสือที่คัดลอกมาจากต่างประเทศออกเผยแพร่อยู่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาต้นฉบับหนังสือที่อยู่ในความดูแลของหอพระสมุดฯ และเผยแพร่ความรู้ให้แพร่หลายด้วย หอพระสมุดฯมีหลักเกณฑ์ในการเลือกหนังสือสำหรับพิมพ์คือ

๑. ต้องเป็นเรื่องที่มีแก่นสารในทางวิชาความรู้
๒. ฉบับซึ่งจะพิมพ์ต้องตรวจชำระจนเห็นว่าถูกต้องหรือถ้าคลาดเคลื่อนก็ต้องน้อยที่สุด
๓. พนักงานหอพระสมุดฯ ต้องตรวจฉบับร่าง ๓ ครั้ง
ทั้งนี้มีวิธีการพิมพ์ ๓ กรณีคือ
๑. จัดพิมพ์หนังสือในนามหอพระสมุดฯ
๒. พิมพ์หนังสือที่มีผู้สร้างในการกุศล
๓. อนุญาตให้เจ้าของโรงพิมพ์พิมพ์หนังสือต้นฉบับของหอพระสมุดฯ จำหน่าย

การจัดพิมพ์หนังสือในนามหอพระสมุดฯ มักเป็นเรื่องที่หอพระสมุดฯ เห็นว่าเป็นหนังสือที่ดี มีผู้สนใจต้องการหนังสือนั้นเป็นจำนวนมากแต่ไม่มีผู้ได้รับพิมพ์ หอพระสมุดฯจึงรับพิมพ์และจำหน่ายเอง วิธีนี้ต้องใช้งบประมาณในการพิมพ์เองทำให้ต้นทุนไปค้างอยู่กับจำนวนหนังสือที่ยังขายไม่หมด เนื่องจากหอพระสมุดฯ มีงบประมาณจำกัดในการลงทุนน้อย ดังนั้นจึงจัดพิมพ์หนังสือประเภทนี้ได้เพียงไม่กี่เรื่อง

การพิมพ์หนังสือที่ผู้อื่นสร้างในการกุศล สำหรับเป็นของแจกในการกุศลมักเป็นงานมงคลอย่างหนึ่ง ในการศพอีกอย่างหนึ่ง เป็นวิธีที่ทำมาแต่ครั้งพุทธศาสนาสังคหะ ซึ่งนับว่ามีประโยชน์และนิยมพิมพ์กันมาก

หนังสือที่หอพระสมุดฯ อนุญาตให้เจ้าของโรงพิมพ์พิมพ์จำหน่าย มักเป็นเรื่องที่ไม่ได้พิมพ์ในการกุศล หากแต่มีผู้ต้องการอ่านมากคาดว่าจะเป็นหนังสือที่ขายได้ดี ซึ่งมักเป็นหนังสือบทละครพระราชนิพนธ์บ้าง หนังสือธรรมปริยายบ้าง จึงมอบให้โรงพิมพ์พิมพ์ออกจำหน่ายโดยมีเงื่อนไขว่า ผู้พิมพ์ต้องขายในราคาที่หอพระสมุดฯ กำหนดและอนุญาตให้พิมพ์ครั้งเดียว ถ้าจะพิมพ์อีกต้องขออนุญาตเป็นครั้งคราวไป

ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๑ เป็นต้นมา มีผู้ศรัทธารับพิมพ์หนังสือทั้งในการกุศลและจำหน่ายมากขึ้น หอพระสมุดฯ ต้องตรวจสอบการพิมพ์เอง ประกอบกับมีเจ้าหน้าที่ทำงานแผนกนี้น้อย จึงมักขาดตกบกพร่องไปบ้าง หอพระสมุดฯ จึงจัดตั้งแผนกการพิมพ์ขึ้นอีกแผนกหนึ่ง สำหรับดูแลการพิมพ์หนังสือโดยเฉพาะ กระนั้นก็ตามยังนับว่าเป็นเรื่องหนักมากอยู่ หนังสือที่จัดพิมพ์ในการกุศลและหนังสือที่เจ้าของโรงพิมพ์จัดพิมพ์จำหน่ายนี้ เมื่อพิมพ์แล้วต้องมอบหนังสือเป็นค่าตอบแทนหอพระสมุดฯ ร้อยละ ๒๐ ของจำนวนที่พิมพ์ แต่ไม่เกิน ๒๐๐ เล่ม หนังสือที่ได้มาจะเก็บไว้ในตู้ชั้นใจ ๑ เล่ม สำรองไว้บริการ ๒๐ เล่ม แลกเปลี่ยนกับต่างประเทศ ๑ ส่วน นอกนั้นจำหน่ายเป็นราคาตามสมควร เพื่อหารายได้เข้าหอพระสมุดฯ ต่อไป

ในบรรดาหนังสือต่างๆ ซึ่งจัดพิมพ์ บางเรื่องมีขนาดหน้าบางไม่เท่ากันตามกำลังเงินของผู้รับพิมพ์ในการกุศล หอพระสมุดฯ จึงได้จัดรวมหนังสือจำพวกเดียวกันไว้ด้วยกันทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาหนังสือนั้นไว้มิให้กระจัดกระจาย เช่น ชุดประชุมพงศาวดาร ลัทธิธรรมนิยม เทียบที่ต่างๆ ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย เป็นต้น

นอกจากจัดพิมพ์หนังสือแล้ว หอพระสมุดฯ ยังพิมพ์แผนที่ออกจำหน่ายด้วย เช่น แผนที่ป้อมเมืองธนบุรี ครึ่งรูปฝรั่งเศสต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ Plan of the Fortress of Bangkok in the Kingdom of Siam ซึ่งมองซิเออร์วอลแลนต์เดสเวอร์เกนส์ นายทหารช่างฝรั่งเศสที่รักษาป้อมนครานั้นได้ทำไว้

แม้หอพระสมุดฯ จะพิมพ์หนังสือมากมายหลายประเภท แต่ก็มีหนังสือประเภทหนึ่งที่หอพระสมุดฯ เพียงแต่รวบรวมเก็บรักษาไว้จะพิมพ์เฉพาะที่ปรากฏหลักฐานข้อเท็จจริงเท่านั้น คือ

“๑. ตำรายา เว้นแต่ที่มีหลักฐานเชื่อได้ว่าเป็นตำราที่ดีจริง เช่นตำราพระโอสถพระนารายณ์ ตำรายาของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นต้น จึงให้พิมพ์

๒. ตำรายาการณ์ต่างๆ

๓. ตำราวิทยาศาสตร์ต่างๆ เช่นทำให้อยู่คงหรือทำเล่นหย้าแผ่นดิน เป็นต้น เพราะเกรงว่าคนเห็นเป็นหนังสือหอพระสมุดฯ พิมพ์ จะหลงเชื่อเอาไปใช้ ถ้าไปเกิดภัยอันตรายแก่ผู้ใดโดยบังเอิญ บาบก็จะตกอยู่กับหอพระสมุดฯ และจะเสียชื่อหอพระสมุดฯ ด้วยตำราพวกที่ว่ามามีอยู่ในหอพระสมุดฯ มากกว่ามาก”^(๑)

๔. หนังสือที่ไม่ก่อให้เกิดปัญญา ได้แก่หนังสือกุ หรือหนังสือที่พิมพ์แล้วก่อให้เกิดความเสียหาย เช่นการไต่สวนคดีในทางราชการบางเรื่อง

หนังสือต่างๆ ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์ตั้งแต่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๑๒๘ เรื่อง

การทำบัญชีหนังสือ

เมื่อมีผู้มาใช้หนังสือในหอพระสมุดฯ มากขึ้น และมักจะสอบถามเรื่องที่ดินต้องการ หอพระสมุดฯ จึงได้พยายามจัดทำคู่มือช่วยค้นไว้ ในระยะแรกเรียกว่า คู่มือช่วยจำ คือเพียงแต่ทำบัญชีหนังสือที่จัดพิมพ์จากต้นฉบับของหอพระสมุดฯ พร้อมทั้งทำตรวจนับไว้ท้ายเล่มเท่านั้น อันนับเป็นหนังสือช่วยการค้นคว้าเล่มแรก

คำว่า “บัญชีหนังสือ” เมื่อครั้งหอสมุดแห่งชาติยังเป็นหอพระสมุดฯ ชิริญาณสำหรับพระนครอยู่นั้น มีความหมาย ๒ ประการคือ ประการแรกหมายถึงรายชื่อหนังสือที่มีเข้าห้องสมุดตามลำดับก่อนหลังคล้ายกับทะเบียนหนังสือ ประการที่ ๒ มีลักษณะเป็นบรรณานุกรมเฉพาะวิชา หมายความว่ามีการจัดหนังสือพวกเดียวกันแม้จะคนละชื่อ หากเนื้อหาทำนองเดียวกันแล้ว จะนำมารวมไว้ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ บางครั้งมีการทำบรรณนิทัศน์ย่อไว้ด้วย

บัญชีหนังสือหรือปัจจุบันเรียกว่า “รายชื่อหนังสือ” นี้ แต่เดิมกรมพระอาลักษณ์ ซึ่งมีหน้าที่รักษาหนังสือมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ ได้เคยทำรายชื่อหนังสือในหอหนังสือหลวง หรือที่เรียกกันจนคุ้นเคยว่าหอหลวงมาก่อน แต่ไม่ได้มีการจัดหมวดหมู่ตามลักษณะเนื้อเรื่องไว้ทำให้ไม่สามารถที่จะทราบได้ว่า หนังสือเหล่านั้นมีเนื้อเรื่องแตกต่างกับฉบับอื่นอย่างไร จำนวนมากน้อยเท่าใดและมักจะทำเป็นกระดาษใบปลิวเก็บเข้าแฟ้มไว้เมื่อแฟ้มถูกย้ายบ่อยเข้าก็สูญหายได้ง่าย ดังเช่นคราวย้ายหนังสือในหอหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ ไปเก็บรักษาไว้ที่วังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ นานอยู่หลายปีจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๕

(๑) ให้พระยาอนุมาน. ๒๕๒๑. หน้า ๒๗๐.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงบัญชาการกรมพระอาลักษณ์ จึงโปรดให้ไปรับหนังสือหอหลวง^(๑) กลับเข้ามาเก็บรักษาไว้ในพระบรมมหาราชวังตามเดิม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า “ในเวลานั้นไม่มีบัญชีหนังสือหอหลวงอยู่ที่อื่น นอกจากที่วังกรมหลวงบดินทร...พวกอาลักษณ์ที่ไปรับหนังสือคงไม่รู้ได้หนังสือเท่าใดก็ขึ้นมาแต่เท่านั้น...”^(๒) หนังสือในหอหลวงจึงสูญหายไปบ้างเมื่อรับมาแล้วจึงได้ทำบัญชีหนังสือหอหลวงใหม่ อันนับเป็นจุดเริ่มต้นของบัญชีรายชื่อหนังสือหอพระสมุดวชิรญาณต่อมา

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระบรมราชตระกูลขึ้น พระราชทานนามว่า หอพระสมุดวชิรญาณ และมีพระบรมราชานุญาตให้ใช้ห้องใต้ห้องออกขุนนางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทด้านทิศตะวันตกเป็นที่ตั้ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือในห้องสมุดส่วนพระองค์ ซึ่งเรียกว่า “หอพระสมุดหลวง” บนพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร แห่งหนึ่ง หนังสือภาษาต่างประเทศของหลวงในหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และบางส่วนจากหอสมุดวชิรญาณอีกแห่งหนึ่ง จำนวน ๕,๕๖๕ เล่ม^(๓) ให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณ นอกจากนี้โปรดฯ ให้คัดสำเนาหนังสือในหอหลวงมาเก็บรวบรวมไว้ในหอพระสมุดฯ ด้วย เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาตติกรมหิปป ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมมหาดไทย ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้โปรดให้มิสเตอร์กรีนทำบัญชีหนังสือต่างๆ ที่มีอยู่ในตู้ไว้ แต่ก็ไม่ได้จัดซื้อผู้แต่ง ปีที่พิมพ์ และไม่เรียงตามลำดับตัวอักษร ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายหอพระสมุดวชิรญาณออกมาตั้งที่ตึกสร้างใหม่ระหว่างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทกับประตูพิมานไชยศรี (คือตึกสำนักราชเลขาธิการในปัจจุบัน) จึงจำเป็นต้องรื้อหนังสือออกจากตู้ หนังสือก็กระจัดกระจายหมด บัญชีหนังสือที่มีสเตอร์กรีนทำไว้เป็นอันใช้ไม่ได้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) (ขณะดำรงยศพระยาภาสกรวงศ์) ผู้ช่วยเสนาบดีกรมมหาดไทย จึงพยายามทำบัญชีหนังสือภาษาต่างประเทศไว้ชั้นหนึ่งก่อน หากแต่มีหนังสือใหม่เพิ่มเข้ามาเรื่อยๆ บัญชีก็ต้องแก้ไขอยู่ตลอดไม่อาจสำเร็จได้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ จึงขอให้มิสเตอร์ ดี.วิลเลียมส์ (Mr.D.Williams) ซึ่งรับราชการอยู่ในกรมศุลกากร เป็นผู้จัดทำบัญชีหนังสือขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยเรียงตามลำดับตัวอักษรและแยกหนังสือภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ หนังสือพิมพ์และวารสารออกจากกัน เป็นเรื่องๆ ขณะเดียวกันมิสเตอร์วิลเลียมส์ ได้จ้างนายยอน วอคุเดอว เชื้อสายแขกให้เป็นผู้ช่วยจัดทำด้วยเงินส่วนตัวของมิสเตอร์วิลเลียมส์เอง พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อมิสเตอร์วิลเลียมส์ลาออกแล้ว หอพระสมุดฯ จึงว่าจ้างมิสเตอร์ ซี.เอส.สไวสตรับ (Mr.C.S.Svestrup) ชาวเดนมาร์ก รับหน้าที่แทนโดยรวบรวมรายชื่อหนังสือภาษาต่างประเทศในหอพระสมุดวชิรญาณได้เป็นจำนวนถึง ๖,๕๖๔ รายชื่อ และมอบให้มิสเตอร์ ที.ลอร์ด วิลเลียมส์ (Mr.T.Lloyd Williams) บรรณาธิการหนังสือ Bangkok Times เป็นผู้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีชื่อว่า Catalogue of the books of the Royal Vajirayana Library จำนวนทั้งสิ้น ๕๐๐ เล่มคิดเป็นเงิน ๖๓๕ บาท ปรากฏหลักฐานว่า เมื่อหอพระสมุดวชิรญาณย้ายสถานที่ตั้งใหม่ไปยังตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรีแล้ว (ศาลาสหทัยสมาคม) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานการประชุมกรรมลับปาตีกครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เสด็จเสวยพระกระยาหารที่หอพระสมุดฯ ปีนั้นได้ทูลเกล้าฯ ถวายบัญชีหนังสือเล่มนี้ด้วย ปัจจุบันนับเป็นหนังสือที่หายากอย่างยิ่งเล่มหนึ่ง

(๑) เรื่องหนังสือในหอหลวงนี้ สมเด็จพระสังฆราชปาเลอกัวส์ ได้บันทึกไว้ว่า “(ในรัชกาลที่ ๓) หนังสือในหอหลวงจัดแบ่งเป็นหมวดๆ หมวดคัมภีร์ทางศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้น ๔๐๒ ชิ้น ๓,๖๘๓ เล่มสมุดไทย หมวดวรรณคดีที่ไม่เกี่ยวกับคัมภีร์ทางศาสนา มีอยู่ประมาณ ๒,๐๐๐ เล่ม งานอื่นๆ ก็ได้แก่นิทาน นิยาย บทละคร ฯลฯ สันนิษฐานว่าเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๒ หนังสือคงสูญหายไปมาก หนังสือในหอหลวงจึงเหลืออยู่น้อย” ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ บาทหลวงปาเลอกัวส์ได้คัดสำเนารายชื่อหนังสือในหอหลวงจำนวน ๖๒ รายชื่อพร้อมทั้งทำบรรณนิทัศน์ส่งไปเก็บรักษาไว้ที่ประเทศฝรั่งเศสด้วย

(๒) ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. เรื่องประวัติหอหลวง ใน *นิทานโบราณคดี*. พระนคร : บริการ, ๒๔๙๐. หน้า ๑๐๒.

(๓) รายงานหอพระสมุดวชิรญาณ จำนวนปีที่ ๘. กรุงเทพฯ : หอพระสมุดวชิรญาณ, ร.ศ. ๑๐๙. หน้า ๙๓.

ในขณะที่เดียวกับที่จัดทำบัญชีหนังสือภาษาต่างประเทศอยู่นั้น เจ้าหน้าที่ของหอพระสมุดฯ ก็ได้ทำบัญชีหนังสือภาษาไทย ที่มีอยู่ไว้ด้วย และพยายามคัดสำเนาหนังสือจากแหล่งอื่นมาเพิ่มเติม โดยขั้นแรกได้คัดเพียงรายชื่อหนังสือมาจากห้องสมุดของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ (ขณะทรงว่าราชการกรมศึกษาธิการ) มาก่อนและทยอยคัดสำเนาหนังสือมาเพิ่มขึ้นในเวลาต่อมา

ครั้น พ.ศ.๒๔๔๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมหอพระมณฑิยธรรม หอพุทธศาสนสังคหะและหอพระสมุดวชิรญาณ เข้าเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ปัญหาที่ตามมาก็คือ บัญชีรายชื่อหนังสือซึ่งแต่ละแห่งมีอยู่ต่างก็ไม่สมบูรณ์ เช่น หนังสือมณฑิยธรรม ของหอพระมณฑิยธรรมซึ่งหม่อมเจ้าประภากร มาลากุลและข้าราชการกรมราชบัณฑิตยได้ทำไว้ หรือบาณชีพระไตรปิฎกของหอพุทธศาสนสังคหะ ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงริเริ่มทำไว้ เป็นต้น จึงจำเป็นต้องทำใหม่ บัญชีหนังสือไทยของหอพระสมุดวชิรญาณเล่มแรกคือ “บาณชีสมาชิกแลกรรมสัมปาทิก แต่ปัจจุศักราช ๑๒๔๓ จน ๑๒๔๘ แลบาณชีหนังสือไทยเรื่องต่างๆ ในหอพระสมุด” ครั้นพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้วหอพระสมุดวชิรญาณได้คัดลอกหนังสือที่มีผู้ให้ยืม และหนังสือที่มีผู้มอบให้เพิ่มเติมอีกเป็นจำนวนมาก เมื่อกรรมสัมปาทิกสภาชุดที่ ๘ จะสิ้นสุดลงได้พิมพ์หนังสือเรื่อง “รายงานหอพระสมุดวชิรญาณ จำนวนปีที่ ๘” ขึ้น พร้อมทั้งพิมพ์บัญชีรายชื่อหนังสือที่ได้รับในภายหลังไว้ในหนังสือเล่มนี้ต่อจาก จ.ศ.๑๒๔๘ นับเป็นครั้งที่ ๒ ครั้นถึงกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ อดีตสภานายกหอพระสมุดฯ ใน พ.ศ.๒๔๕๙ กรรมการหอพระสมุดฯ จึงตกลงกันพิมพ์บัญชีหนังสือภาษาบาลี ซึ่งได้ทรงริเริ่มจัดทำไว้เช่นกันแต่ยังไม่สำเร็จก็สิ้นพระชนม์ก่อน แจกในงานพระศพนับเป็นบัญชีหมวดหมู่หนังสือที่สมบูรณ์เล่มแรกของหอพระสมุดฯ และเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๓

เนื่องจากการทำบัญชีหมวดหมู่หนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณเป็นเรื่องยาก เอกสารบางอย่างในชื่อเดียวกันสำนวนต่างๆ กว่าจะได้ฉบับที่ดีที่สุดมาต้องใช้เวลาาน แม้เจ้าหน้าที่จะร่วมมือกันทำมาตั้งแต่เปิดเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครในพระบรมมหาราชวัง จนกระทั่งย้ายออกมาตั้งที่ตึกถาวรวัตถุ รวมเวลา ๑๑ ปีก็ยังไม่เรียบร้อย เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ เสด็จทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดฯ ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือร่วมกับกรรมการหอพระสมุดฯ ชื่อว่า ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑิยธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะแลหอสมุดสำหรับพระนคร แจกในคราวเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนครที่ตึกถาวรวัตถุเมื่อวันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๙ พร้อมทั้งทำบัญชีรายชื่อหนังสือที่หอพระสมุดฯ จัดพิมพ์แยกเป็นปีๆ รวมไว้ด้วยส่วนหนึ่งนับเป็นครั้งที่ ๔ จากนั้นมาก็มีการจัดพิมพ์บัญชีหนังสือเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เมื่อพระยาอนุমানราชธนะ (ยง เสฐียรโกเศศ) มาดำรงตำแหน่งในกรมศิลปากร จึงได้คิดทำบัญชีรายชื่อหนังสือของหอพระสมุดฯ ต่อจากที่สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงมีรับสั่งให้ทำไว้โดยมอบให้นายยิ้ม ปันตยางกูร หัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ เป็นผู้จัดทำเริ่มรวบรวมมาตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๕๐ พิมพ์เสร็จเรียบร้อยในพุทธศักราช ๒๔๘๔ แล้วได้ส่งไปถวายสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพที่เมืองปิ้ง ครั้นทรงได้รับแล้ว ทรงมีจดหมายกล่าวชมว่า

“...หนังสือสารบาณเรื่องนั้น ฉันต้องเปิดหมวกคำนับเจ้าคุณ ชมทั้งความคิดและความเพียรเป็นอย่างสูงสุด ห่วงพูนดุ๊กชอบมาก รู้สึกว่าสมุดนี้นั้นจะใช้ประโยชน์ต่อไปได้มาก”^(๑)

หอพระสมุดวชิรญาณและกรมศิลปากรได้เคยจัดพิมพ์รายชื่อหนังสือมาแล้วเรียงตามลำดับได้ดังนี้

๑. บาณชีสมาชิกแลกรรมสัมปาทิก แต่ปัจจุศักราช ๑๒๔๓ จน ๑๒๔๘ แลบาณชีหนังสือไทยเรื่องต่างๆ ในหอพระสมุด
๒. รายงานหอพระสมุดวชิรญาณ จำนวนปีที่ ๘
๓. Catalogue of the books of the Royal Vajirayana Library
๔. บาณชีหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แผนกบาลี พ.ศ.๒๔๕๙

^(๑) ให้พระยาอนุমান. ๒๔๒๑ หน้า ๓๙๘.

๕. ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑิยธรรม หอวิชาญาณ หอพุทธศาสนสังคหะและหอพระสมุดสำหรับพระนคร
๖. บัญญัติคัมภีร์ภาษาบาลี แลภาษาสันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวิชาญาณสำหรับพระนคร เมื่อปีออก พ.ศ.๒๔๖๓
๗. บัญชีหนังสือหอพระสมุดวิชาญาณมีชายใน พ.ศ.๒๔๖๓ จำนวนที่ ๑๓-๑๔ ในบริเวณสวนจิตรลดา
๘. หนังสือมีชายในหอพระสมุดฯ หมวดที่ ๑ หนังสือพิมพ์ใน พ.ศ.๒๔๖๗
๙. บัญชีหนังสือเรื่องต่างๆ มีชาย ณ หอพระสมุดวิชาญาณสำหรับพระนคร
๑๐. บัญชีหนังสือต่างๆ ของหอพระสมุดวิชาญาณ ในคราวออกร้าน ณ สโมสรเสือป่า
๑๑. บัญชีหนังสือมีชายในห้องทะเบียนราชบัณฑิตยสภา พ.ศ.๒๔๗๔
๑๒. บัญชีหนังสือเรื่องต่างๆ มีจำหน่ายในกรมศิลปากร พ.ศ.๒๔๘๐
๑๓. สารบัญค่นเรื่อง เล่ม ๑ ในหนังสือพิมพ์จากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ.๒๔๔๔ ถึง พ.ศ.๒๔๗๐
๑๔. สารบัญค่นเรื่องในหนังสือที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์ พ.ศ.๒๔๗๑ - พ.ศ.๒๔๙๒ เล่ม ๒
๑๕. บัญชีหนังสือที่พิมพ์จากต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ.๒๔๗๑ - ๒๔๙๒

มาถึงปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติก็ได้จัดพิมพ์บรรณานุกรมรายชื่อหนังสือที่ตีพิมพ์ในประเทศไทยเรียกว่า บรรณานุกรมแห่งชาติ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๕ เป็นต้นมาและออกติดต่อกันเรื่อยมาจนบัดนี้

ตั้งแต่ปีรับพระราชทานนามหอพระสมุดวิชาญาณจวบจนเป็นหอสมุดแห่งชาติปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๔๓ รวมเวลา ๑๒๐ ปีมีหนังสืออยู่ในครอบครองจำนวน ๒,๗๗๙,๒๒๓ รายชื่อ อันแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าพัฒนาของหอพระสมุดวิชาญาณมาเป็นลำดับ

การให้บริการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

(พ.ศ.๒๕๕๘ - ๒๕๗๖)

หอพระสมุดวชิรญาณเดิมเป็นหอพระสมุดสำหรับราชตระกูล ให้บริการเฉพาะสมาชิกส่วนใหญ่ คือ พระราชโอรส พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเจ้าของตึกหน้าวัดประยุรวงศ์ ต่อมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้รับ ภาคนิสมาชิกเพิ่มขึ้นหลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมหอพระสมุดวชิรญาณ เข้ากับหอพระมณเฑียรธรรม และหอพุทธสาสนสังคหะ เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๘ และโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อว่า **หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร** เพื่อเป็นที่อาศัยแก่บรรดาประชาชนที่ **จะแสวงหาประโยชน์ต่างๆ อันจะพึงได้ในการอ่านหนังสือ** หอพระสมุดฯ ได้จัดหนังสือออกเป็น ๓ แผนก คือ

๑. แผนกพระพุทธรูปสาสนา คือ หนังสือตัวเขียน จาร เช่น สมุดไทย ไบลาน หรือหนังสือที่พิมพ์เกี่ยวกับ พระพุทธรูปสาสนาทุกภาษา
๒. แผนกหนังสือไทย คือ หนังสือภาษาไทยและหนังสือไทยทุกชนิด รวมทั้งเงี้ยว เขิน และเขมร
๓. แผนกหนังสือต่างประเทศ คือ หนังสือภาษาต่างประเทศทั้งหมด

การให้บริการในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้จัดห้องอ่านหนังสือให้ประชาชนและนักศึกษาเข้าอ่านหนังสือของ หอพระสมุดฯ ได้โดยไม่ต้องเสียค่าบำรุงเป็นสมาชิก เมื่อแรกเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนคร อนุญาตให้ผู้อ่านยืมหนังสือ ไปอ่านที่บ้านได้ ต่อมาปรากฏว่าหนังสือสูญหายไปมาก โดยเฉพาะฉบับพิมพ์ครั้งแรก จึงงดไม่ให้ยืมหนังสือไปบ้าน แต่ให้ ยืมอ่านที่หอพระสมุดฯ ได้

ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๕ หลังจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือ พิมพ์ขึ้น หอพระสมุดฯ ได้รับหนังสือตามพระราชบัญญัติดังกล่าวจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงมีความจำเป็นในการปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงการจัดหนังสือใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนหนังสือที่เพิ่มขึ้น และจำนวนบุคลากรที่มีอยู่ จึงได้จัดหนังสือ ใหม่ คือ หนังสือไทย แบ่งออกเป็น ๓ แผนก คือ

๑. แผนกหนังสือพิมพ์
๒. แผนกหนังสือเขียนและจารที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎก
๓. แผนกหนังสือเขียนและจารเป็นภาษาไทย

ส่วนแผนกหนังสือต่างประเทศไว้ตามเดิม เพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนพนักงานที่มีอยู่

การให้บริการของหอพระสมุดวชิรญาณ แต่เดิม**ปิดบริการ** วันพระ ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ต่อมาเนื่องจากไม่สะดวกสำหรับ สมาชิก เพราะส่วนราชการไม่ได้หยุด จึงเปลี่ยนเป็นปิดบริการ **วันอาทิตย์** แทน **วันพระ** ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๕๒^(๑)

ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้แยกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับ พระนครออกเป็น ๒ หอ คือ หอพระสมุดวชิรญาณ และหอพระสมุดวชิราวุธ โปรดพระราชทานพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน ใน พระราชวังบวรสถานมงคล ให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับเก็บพระคัมภีร์ จดหมายเหตุของเก่าและหนังสือ เขียน

(๑) **วชิรญาณ** ตอน ๖๒ (พฤศจิกายน ร.ศ.๑๑๘) หน้า ๙๗.

และจาร ให้บริการสำหรับราชบัณฑิตและนักเรียนผู้แสวงหาความรู้จะศึกษาค้นคว้า โดยเก็บในตู้รดน้ำลายทองของโบราณ รวมทั้งศิลาจารึกต่างๆในการดำเนินการจัดหอพระสมุดวชิรญาณครั้งนี้ ได้ดำเนินการไปพร้อมกับการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนครด้วยและหลังจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ เปิดหอพระสมุดวชิรญาณ และพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนครแล้วหอพระสมุดฯ อนุญาตให้มหาชนเข้าอ่านหนังสือตั้งแต่เวลา ๑๐ นาฬิกาทุกวัน วันวันจันทร์ เป็นวันปิดหอพระสมุดฯ ผู้ที่มาอ่านหนังสือไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใดๆทั้งสิ้น ถ้าต้องการจะคัดสำเนาหนังสือ ต้องได้รับอนุญาตจากราชบัณฑิตยสภา ก่อน จึงสามารถคัดสำเนาได้

ส่วนตึกถาวรวัตถุนั้น โปรดพระราชทานนามใหม่ว่า **หอพระสมุดวชิราวุธ** เป็นที่เก็บหนังสือตัวพิมพ์ ทั้งภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ กับทั้งรูปถ่ายและหนังสือพิมพ์ข่าวต่างๆ สำหรับประชาชนจะได้อ่านตามต้องการ และเป็นสถานที่จัดพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ ด้วย

นอกจากนี้ หอพระสมุดฯ ยังให้บริการนำชมทั้งประชาชน ทูตานุทูต และพระภิกษุสามเณร การให้บริการเข้าชมของพระภิกษุสามเณร หอพระสมุดฯ จัดเป็นการพิเศษในวันเข้าพรรษา กำหนดเดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ กับวันแรม ๕ ค่ำ รวม ๒ วัน และจัดพิมพ์หนังสือแจกพระภิกษุสามเณรตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๖๔ เป็นต้นมา โดยพิมพ์หนังสือในเรื่องต่างๆ ดังนี้

- พ.ศ.๒๔๖๔ เรื่อง สุภาสิตเทียบ ก.ข.
- พ.ศ.๒๔๖๕ หัวใจสมถกรรมฐาน
- พ.ศ.๒๔๖๖ จันท์ชมพูฎีและกาพย์จบังเบ็ดเตล็ด
- พ.ศ.๒๔๖๗ อิติปิโสกลบท
- พ.ศ.๒๔๖๘ อนุโมทนาวิธีและคาถาพิธิ
- พ.ศ.๒๔๖๙ ตำนานพระพิมพ์
- พ.ศ.๒๔๗๐ อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร
- พ.ศ.๒๔๗๑ บัญชีพัสดุของแลบัญชีผ้ากราบที่มีในพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร
- พ.ศ.๒๔๗๒ ตำนานพระปริต
- พ.ศ.๒๔๗๓ ตำนานพระอารามหลวง
- พ.ศ.๒๔๗๔ ทิศธรรม
- พ.ศ.๒๔๗๕ อบายมุขเบื้องต้น ฯลฯ

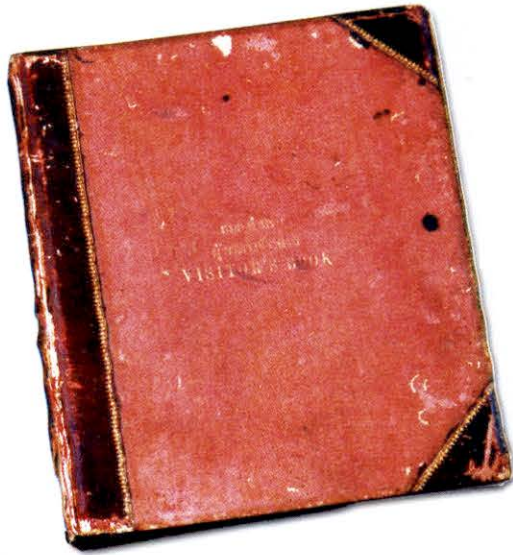
ในปี พ.ศ.๒๔๖๙ โปรดให้ตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น มีหน้าที่จัดการหอพระสมุดฯ พิพิธภัณฑ์สถาน และกิจการอื่นๆ ของราชบัณฑิตยสภา แลต่อมาภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยราชบัณฑิตยสถาน ๒๔๗๖ จัดตั้งราชบัณฑิตยสถานแทนราชบัณฑิตยสภา ให้ราชบัณฑิตยสถานดำเนินงานค้นคว้าหาความรู้และเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ.๒๔๗๖ ได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดแบ่งส่วนราชการ ยกฐานะหอพระสมุดสำหรับพระนคร เรียกว่า กองหอสมุด สังกัดกรมศิลปากร แบ่งงานเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบรรณารักษ์ และแผนกบันทึกเหตุการณ์ ต่อมาเรียกว่ากองหอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ ตามลำดับ โดยมีการพัฒนาการให้บริการอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

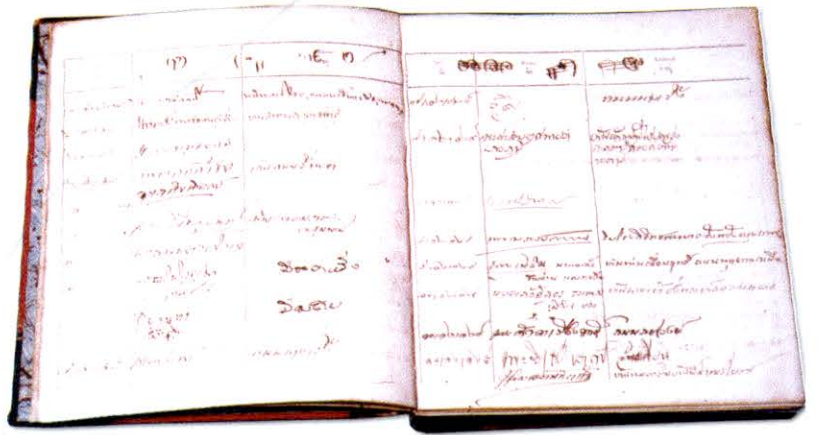
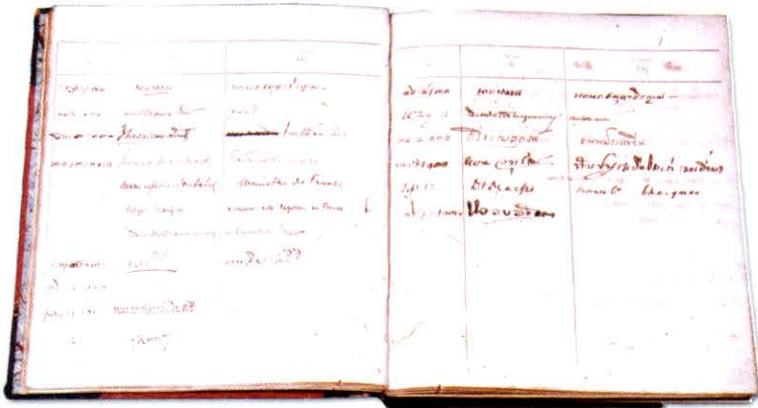

ห้องบริการอ่านหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พ.ศ.๒๔๖๕ (ตึกถาวรวัตถุ)

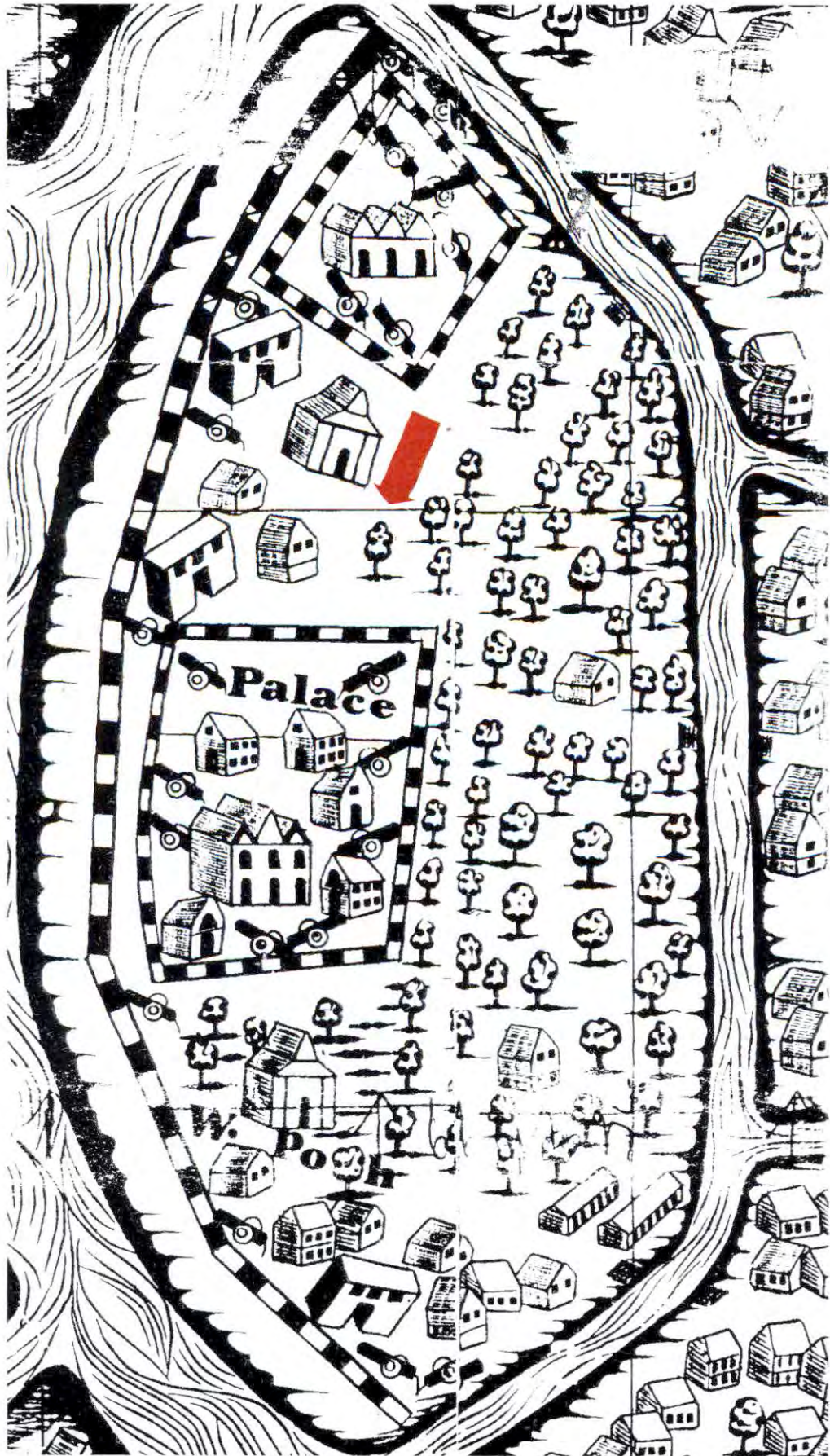

สมุดลงนามผู้เยี่ยมชมหอสมุดแห่งชาติ จ.ศ.๑๒๙ - พ.ศ.๒๔๕๖

ส่วนหนึ่งของบริเวณท้องสนามหลวงใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุ

งานราชการของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

นอกจากงานหลักของหอพระสมุดฯ ที่มีหน้าที่ในการรวบรวม รักษาหนังสือ และให้บริการศึกษาค้นคว้าแก่บุคคลทั่วไปแล้ว ยังมีงานพิเศษอื่นอีกที่หอพระสมุดฯ ได้รับโอนมาจากหอพระสมุดวชิรญาณเดิมบ้าง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นใหม่บ้างคือ

๑. ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ.๒๔๓๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญวชิรญาณสำหรับพระราชทานเป็นรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือดี ให้เป็นหน้าที่ของกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณที่จะเลือกและนำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ และต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสรขึ้นเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรรมการหอพระสมุดฯ เป็นกรรมการของวรรณคดีสโมสรโดยตำแหน่งด้วย

๒. เป็นพนักงานรักษาพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ.๑๑๑ (พ.ศ.๒๔๓๕) ซึ่งห้ามผู้หนึ่งผู้ใดคัดจำลองหนังสือในหนังสือวชิรญาณ เพื่อนำไปพิมพ์ที่อื่นโดยผลกำไร

๓. โปรดให้หอพระสมุดวชิรญาณเป็นที่ทำการของโบราณคดีสโมสรที่ทรงตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๐

๔. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรรมการราชบัณฑิตยสถานเป็นกรรมการจัดการประกวดแต่งหนังสือไทย ซึ่งมีพระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมให้ผู้แต่งหนังสือไทยให้ดียิ่งขึ้น โดยจะพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระคลังข้างที่เป็นรางวัลมี ๒ รางวัล คือรางวัลที่ ๑ เป็นเงิน ๒๐๐๐ บาท รางวัลที่ ๒ เป็นเงิน ๑๐๐๐ บาท และจะพระราชทานรางวัลในเดือนพฤศจิกายนต่อเนื่องกับพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๐ เป็นต้นมา แต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้แต่งดีสมควรได้รับพระราชทานรางวัลเลย

นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการจัดการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก สำหรับพิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาเป็นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๒ แต่ละปีราชบัณฑิตยสถานจะเป็นผู้กำหนดเรื่องในการเขียนเข้าประกวด ยกเว้นปีแรกคือ พ.ศ.๒๔๗๒ เท่านั้นที่มีได้กำหนดไว้ หนังสือที่ได้รับรางวัลที่ ๑ แต่ละปีได้แก่

พ.ศ.๒๔๗๒ เรื่องสาสนคุณ พระนิพนธ์หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล

พ.ศ.๒๔๗๓ เรื่องอริยทรัพย์ เขียนโดย พระพินิจวรรณการ (แสง สาลิตุล)

พ.ศ.๒๔๗๔ เรื่องทิศ ๖ เขียนโดยพระครูวิจิตรธรรมคุณ (วาคัน นิลประภา)

พ.ศ.๒๔๗๕ เรื่องอบายมุข ๖ เขียนโดย รองอำมาตย์เอกพล้อย พรปรีชา

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๖ มีพระราชบัญญัติว่าด้วยราชบัณฑิตยสถานจึงได้โอนงานการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กนี้ไปให้แก่วรรณคดีสถานเป็นผู้ดำเนินการ โดยเริ่มประกวดตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๘ เป็นต้นมา

๕. โปรดฯ ให้เป็นสถานที่ทำการของสมาคมวรรณคดี ที่ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๔

งานพิเศษของหอพระสมุดฯ

๑. เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๒ จัดหอพระสมุดฯ เป็นพระที่นั่งทรงธรรมประทับบำเพ็ญพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ในการซ่อมแซมผนังที่กระเทาะหักพังด้านนอกริมถนนหน้าพระธาตุ อีกทั้งโปรดให้ทาสีใหม่ทั้งหมด

ครั้น พ.ศ.๒๔๗๑ ก็ได้จัดหอพระสมุดฯ เป็นพระที่นั่งทรงธรรมอีกครั้งหนึ่งในการออกพระเมรุพระศพสมเด็จพระนางเจ้า

สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ภายหลังเมื่อมีงานพระเมรุท้องสนามหลวงคราวใด ก็จัดหอพระสมุดา เป็นที่พักพระสงฆ์ และเจ้าภาพทุกงาน

๒. วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ.๒๔๖๘ จัดหอพระสมุดา เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ทอดพระเนตรพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบพระนครทางสถลมารค

ตึกถาวรวัตถุในสมัยรัชกาลที่ ๕

สรุป

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร (Vajirayana National Library) ก่อกำเนิดสืบเนื่องมาจากหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระบรมราชตระกูล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามหอพระสมุดนี้เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบรมชนกนาถ ในครั้งนั้นหอพระสมุดยังไม่มีสถานที่ตั้งที่แน่นอนต้องประชุมดำเนินการ ณ ตำหนักต่างๆ ซึ่งเดิมคิดว่าจะตั้ง ณ พระราชวังสราญรมย์ แต่สมาชิกผู้ริเริ่มงานพิจารณากันใหม่แล้วเห็นว่าเหมาะสมที่จะตั้งอยู่ภายในพระบรมมหาราชวังมากกว่า จึงขอพระราชทานพื้นที่ส่วนหนึ่งของตึกที่กำลังสร้างใหม่ บริเวณโรงทอง โรงนาฬิกา และทิมดาบ ระหว่างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทกับประตูพิมานไชยศรี (ปัจจุบันคือสำนักราชเลขาธิการ) เพื่อใช้เป็นสถานที่ตั้งของหอพระสมุดโดยกำหนดจะเปิดใน พ.ศ. ๒๔๒๕ หากแต่ปรากฏว่าเมื่อตึกสร้างจะแล้วเสร็จก็ทรุดลง เนื่องจากวางฐานรากอ่อนเกินไป จำเป็นต้องรื้อและแก้ไขใหม่ซึ่งต้องใช้เวลาาน การรื้อสัปดาห์ จึงทุเลเกล้าฯ ขอพระราชทานยืมห้องชั้นต่ำด้านตะวันตกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทใช้เป็นสถานที่ตั้งชั่วคราว เปิดหอพระสมุดวชิรญาณครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ครั้นตึกสร้างใหม่เสร็จเรียบร้อยจึงย้ายหอพระสมุดไปตั้ง ณ ตึกนั้นแทนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ เปิดฉลองหอพระสมุดครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ หอพระสมุดคงตั้งอยู่ ณ ตึกสร้างใหม่นี้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๔ พิพิธภัณฑีย้ายออกจากหอคองคอคอดเคียว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหอคองคอคอดเคียวให้เป็นสถานที่ตั้งแห่งใหม่ของหอพระสมุดวชิรญาณแทน ส่วนตึกนั้นพระราชทานเป็นตำหนักที่ประทับในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งจะทรงลาผนวชในเวลาต่อมา และเริ่มเปิดให้บริการ ณ ตึกใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ จวบจนมีประกาศจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครใน พ.ศ. ๒๔๔๘ กรรมการจึงตกลงกันว่าคงใช้หอคองคอคอดเคียว (คือศาลาสหทัยสมาคม) เป็นสถานที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครไปพลางจนกว่าจะหาสถานที่ใหม่ที่เหมาะสมได้ และคงตั้งอยู่ ณ ที่นี้มาจนสิ้นรัชกาลที่ ๕

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างตึกใหญ่ส่วนหน้านอกกำแพงวัดมหาธาตุที่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงสร้างค้างไว้ แล้วพระราชทานให้เป็นสถานที่ตั้งของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ดังนั้นหอพระสมุดวชิรญาณจึงย้ายออกมาตั้งอยู่นอกพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรก เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙

ดังนั้นจากกล่าวได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ รวม ๓๔ ปี แม้หอพระสมุดวชิรญาณจะเปลี่ยนสถานที่ตั้งหลายครั้ง แต่ทุกครั้งก็ยังคงตั้งอยู่ภายในพระบรมมหาราชวังทั้งสิ้น รวมทั้งเมื่อตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้วก็ตาม ต่อมาเมื่อได้รับพระราชทานตึกถาวรวัตถุหน้าวัดมหาธาตุแล้วจึงเริ่มออกมาให้บริการแก่ประชาชนภายนอกอย่างแท้จริงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นต้นมา

หอพระสมุดฯ ได้พัฒนามาเป็นลำดับในทุกด้าน นอกจากสถานที่ตั้งแล้วยังได้แก่ **เจ้าหน้าที่** ซึ่งเดิมมีกรรมสัมพันธ์อันประกอบด้วย สภานายก อุปนายก เภรัญญิก สาราณียกร บรรณารักษ์ เลขาธิการ และผู้ช่วยของแต่ละตำแหน่ง ครั้นหอพระสมุดฯ เปลี่ยนฐานะเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้ว ตำแหน่งบางตำแหน่งของกรรมสัมพันธ์ลดลง และมีเจ้าหน้าที่ประจำอยู่ในแผนกต่างๆ ตามการแบ่งสายงานใหม่คือ แผนกหนังสือพระพุทธศาสนา แผนกหนังสือไทย และแผนกหนังสือต่างประเทศ ภายหลังเมื่อหอพระสมุดวชิรญาณเปลี่ยนสถานะอีกครั้ง เป็นหน่วยงานรองของราชบัณฑิตยสภา ก็คงให้เจ้าหน้าที่ประจำของหอพระสมุด อยู่ในความดูแลของราชบัณฑิตยสภาต่อไป

ด้านหนังสือ เมื่อเปิดหอพระสมุดวชิรญาณครั้งแรก มีหนังสือสำหรับให้บริการเพียง ๒๒๙ เล่ม แยกเป็นหนังสือภาษาไทย ๑๒๕ เล่ม หนังสือภาษาต่างประเทศ ๑๔๔ เล่ม ภายหลังจากหอพระสมุดจัดหาหนังสือโดยวิธีการรับบริจาคบ้าง จากค่าภาคหอบที่รับจากโรงพิมพ์บ้าง ตลอดจนมีสัญญาซื้อขายแลกเปลี่ยนเอกสารกับต่างประเทศ ทำให้หอพระสมุดวชิรญาณมีหนังสือเพิ่มมากขึ้น ใน พ.ศ.๒๔๓๕ ซึ่งเป็นปีที่หอพระสมุดฯ ย้ายออกมาตั้ง ณ หอคลองคองเดียนั้นหอพระสมุดมีหนังสือภาษาต่างประเทศอยู่ถึง ๖,๕๖๔ เล่ม ส่วนสมุดไทยนั้น ใน พ.ศ.๒๔๕๙ มีอยู่ในความครอบครองจำนวน ๓๒,๕๓๔ เล่ม นอกจากนี้ยังรวบรวมศิลาจารึกที่พบตามแหล่งต่างๆ ในส่วนภูมิภาคมาเก็บรักษาไว้ ณ หอพระสมุดสำหรับพระนครด้วย จารึกใดไม่สามารถขนย้ายส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ได้ ก็จะใช้เพียงคัดลอกทำสำเนาจารึกนั้นมาเก็บไว้เพื่อให้บริการแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าต่อไป หากจารึกใดเสื่อมลงจนไม่สามารถอ่านข้อความได้ จึงจะส่งไปเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์สถานเป็นโบราณวัตถุต่อไป

ด้านการบริการ ระเบียบแรกเพียงเปิดให้บริการเฉพาะสมาชิกเท่านั้น ซึ่งยังคงอยู่ในวงจำกัด อีกทั้งสถานที่ตั้งก็ไม่เอื้ออำนวยต่อการให้บริการแก่บุคคลทั่วไป ดังนั้นเมื่อจัดตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครและย้ายสถานที่ตั้งมาอยู่นอกพระบรมมหาราชวังแล้ว จึงเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ของประชาชนได้โดยสะดวกขึ้น

นอกจากการบริการการอ่านหนังสือแล้ว หอพระสมุดสำหรับพระนครยังให้บริการคัดเลือกหนังสือเพื่อจัดพิมพ์ในโอกาสต่างๆ ตามที่มีผู้แจ้งความประสงค์และมีผู้ให้ความสนใจในบริการนี้เป็นจำนวนมาก

ในส่วนของหอพระสมุดฯ ก็ยังพิมพ์วารสารออกเผยแพร่เรื่อยมาจนถึง พ.ศ.๒๔๔๘ อันได้แก่ วชิรญาณวชิรญาณวิเศษ ซึ่งเป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ส่งพระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์มาลงพิมพ์มากที่สุดนับเป็นหนังสือที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากหนังสืออื่นโดยทั่วไป

งานด้านอื่นๆ อันเกี่ยวเนื่องอยู่กับหอพระสมุดก็คือ โบราณคดีสโมสร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๐ และวรรณคดีสโมสร ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๗ อีกสโมสรหนึ่งคือ สมาคมวรรณคดี ซึ่งกำลังอยู่ในระยะทดลองจัดตั้งเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๖ เป็นต้นมาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเปลี่ยนสถานะเป็นกองหอสมุด ขึ้นอยู่ในกรมศิลปากร และเปลี่ยนชื่อเป็นกองหอสมุดแห่งชาติในเวลาต่อมา ต่อจากนั้นมีสถานะเป็นแผนกหอวชิรญาณขึ้นอยู่ในกองวรรณคดีบ้าง กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์บ้าง จนมีการปรับปรุงส่วนราชการใหม่ในกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๔ แผนกหอวชิรญาณรวมอยู่ในส่วนหนึ่งของแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ ใช้เป็นสถานที่เก็บรักษาศิลาจารึกและตู้ทอง ส่วนที่ปรากฏให้เห็นอยู่ปัจจุบันเป็นเพียงนาม **หอวชิรญาณ** เท่านั้น แต่มรดกที่หอพระสมุดวชิรญาณเหลือไว้ให้นุชนรุ่นหลังก็คือหนังสือส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งหนังสือหายากต่างๆ ที่พระราชทานให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณ ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อวงการศึกษาก่อนหน้าและเป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณ ทำให้ประชาชนชาวไทย ได้มีแหล่งศึกษาค้นคว้าหาความรู้และยังเป็นสถานที่เชิดหน้าชูตาแก่ประเทศไทยมาจนทุกวันนี้

ทาคาฟน็อค

กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์

การคุ้มครองลิขสิทธิ์เริ่มขึ้นในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า หนังสือวชิรญาณวิเศษซึ่งดำเนินการโดยคณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ประกอบด้วยเรื่องราวต่างๆ ที่มีคุณค่าทางวรรณกรรม และเป็นที่น่าสนใจของประชาชนอย่างยิ่ง จนทำให้ผู้คัดลอกเรื่องต่างๆ ดังกล่าวไปพิมพ์ขายแข่งกับหนังสือวชิรญาณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้มีประกาศของหอพระสมุดวชิรญาณลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม ร.ศ.๑๑๑ (พ.ศ.๒๔๓๖) ดังนี้

ประกาศหอพระสมุดวชิรญาณ

กรรมสัมปาทิกสภา หอพระสมุดวชิรญาณรับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อปีที่ ๘ ของหอพระสมุดวชิรญาณกรรมสัมปาทิกสภา ได้ประชุมปรึกษาถึงเรื่องความต่างๆ ที่ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษนั้น เป็นเรื่องที่กรรมสัมปาทิกแลสมาชิก แต่งเฉพาะสู้กันฟังในสมาชิกของหอพระสมุดวชิรญาณเท่านั้นเห็นว่าสมควรจะห้ามมิให้ผู้ใดเอาไปตีพิมพ์เขียนแปลเล่มต่างหาก ฤ็เป็นเรื่องหนึ่งๆ ต่างหาก นอกจากที่ขออนุญาตจากกรรมสัมปาทิกได้แล้ว ตกลงว่าจะประกาศห้ามต่อไป แต่ยังหาได้ประกาศไม่ กรรมสัมปาทิกสภาปีที่ ๑๑ นี้ เห็นว่าความคิดที่จะห้ามเช่นนี้เป็นการดี ถึงเรื่องต่างๆ ที่ลงในวชิรญาณวิเศษ บัดนี้ ใครๆ ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกอาจจะแต่งส่งได้ทั่วไป ก็เป็นการที่หอพระสมุดวชิรญาณต้องเสียทรัพย์ซื้อ ประสงค์ให้สมาชิกได้อ่านสำนวนแปลฤ็ แลหาเรื่องลงสู้สมาชิกฟังให้คล่องขึ้นถึงเช่นนี้ ผู้ที่แต่งส่งก็คงเป็นสมาชิกโดยมาก รวมใจความว่า เรื่องลงในวชิรญาณวิเศษสำหรับระดับโสตสมาชิกของหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นการเฉพาะหมู่จนี้ ทั้งเรื่องที่เป็นประโยชน์ หากจะพิมพ์เป็นเล่มจำหน่ายขายได้คล่อง ก็ไว้สำหรับหอพิมพ์ขึ้นเองดีกว่า จะได้เป็นผลประโยชน์ของหอพระสมุดขึ้นด้วย จึงปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าควรจะออกประกาศห้ามเสีย บัดนี้ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงประกาศห้าม

ตั้งแต่นี้ต่อไป ห้ามมิให้ผู้ใดเอาเรื่องความต่างๆ ที่ได้ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษแล้ว แต่ปีก่อนๆ แลปีนี้ ทั้งปีต่อไป ไปพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม ฤ็หนังสืออย่างหนึ่งอย่างใด นอกจากที่ขออนุญาตต่อกรรมสัมปาทิกสภาได้แล้วนั้น เป็นอันขาด

ประกาศ มา ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๑

(เซน) นราธิปประพันธุพงษ์
สภานายก

ประกาศหอพระสมุทวชิรญาณนี้ ถือได้ว่าเป็นหลักการคุ้มครองลิขสิทธิ์เบื้องต้น คือการห้ามมิให้ทำซ้ำเรื่องในหนังสือ วชิรญาณวิเศษ แต่จะจัดพิมพ์ซ้ำได้ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากกรรมสิทธิ์ปาติภสกา (คณะกรรมการจัดการหอพระสมุทวชิรญาณ) ก่อน อย่างไรก็ตาม ประกาศฉบับนี้ ให้ความคุ้มครองเฉพาะหนังสือวชิรญาณวิเศษเท่านั้น มิได้มีผลต่อวรรณกรรมอื่นๆ ต่อมา เมื่อมีผู้สนใจในการแต่งหนังสือและจัดพิมพ์ขึ้นจำหน่ายกันแพร่หลายมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็มักจะมีผู้แสวงหาผลประโยชน์โดยมิต้องลงทุนแต่ประการใด ด้วยการนำเรื่องที่ได้รับคามนิยมไปพิมพ์ขาย ทำให้ผู้แต่งเสียผลประโยชน์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า เพื่อความยุติธรรมสมควรมีพระราชบัญญัติเพื่อ คุ้มครองผลประโยชน์ของผู้แต่งหนังสือ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือขึ้นเมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๔๔ (ร.ศ.๑๒๐) นับเป็นกฎหมายฉบับแรกที่ทำให้ความคุ้มครองลิขสิทธิ์แก่งานวรรณกรรม ดังรายละเอียดที่ปรากฏในพระราชบัญญัติต่อไปนี้

พระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่า ทุกวันนี้เมื่อมีผู้ใดได้อุสหาแต่งหนังสือขึ้นด้วยสติปัญญา แลวิชาความรู้ของตนเพื่อพิมพ์จำหน่าย ให้เกิดผลประโยชน์ ถ้าหนังสือเรื่องใดจำหน่ายได้มาก ก็มักมีผู้อื่นบังอาจเอาหนังสือเรื่องนั้นไปพิมพ์ขึ้นขายโดยพลการ กระทำให้ เสื่อมทรามผลประโยชน์ ซึ่งสมควรจะได้แก่ผู้แต่งโดยความชอบธรรม มีอยู่เนืองๆ แลการอย่างนี้ในนาๆ ประเทศโดยมาก ย่อมมีกฎหมายห้ามปรามมิให้ผู้อื่นลอกคัดหรือพิมพ์จำหน่ายหนังสือ ซึ่งผู้แต่งมิได้อนุญาต ทรงพระราชดำริเห็นว่าสมควร จะมีพระราชบัญญัติตั้งขึ้นไว้ในพระราชอาณาจักร สำหรับคุ้มครองป้องกันผลประโยชน์ของผู้แต่งหนังสือ ตามสมควรแก่ความ ยุติธรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติไว้สืบไปดังนี้ว่า

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยนามแลกำหนดใช้พระราชบัญญัติ

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ ให้มีนามว่า, “พระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ.๑๒๐”

มาตรา ๒ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ ตั้งแต่วันที่ได้ประกาศเป็นต้นไป

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยกรรมสิทธิ์

มาตรา ๓ ผู้ใดได้แต่งหนังสือรวมเป็นเล่มก็ดี หรือเป็นแต่ส่วนของเล่มก็ดี ถ้าได้กระทำถูกต้องตามความใน พระราชบัญญัตินี้แล้ว ให้ผู้นั้นมีกรรมสิทธิ์ในหนังสือที่ตนได้แต่งนั้น เหมือนกับทรัพย์สินสมบัติของตน

มาตรา ๔ ผู้มีกรรมสิทธิ์ในหนังสือเรื่องใดมีอำนาจที่จะพิมพ์ จะคัดจะแปลเป็นภาษาอื่นและจะจำหน่ายหรือขายหนังสือ ที่ตนมีกรรมสิทธิ์นั้นได้แต่ผู้เดียว ผู้อื่นที่มิได้รับอนุญาตจากผู้มีกรรมสิทธิ์ จะพิมพ์หรือจะคัดจะแปลเป็นภาษาอื่นและจะจำหน่าย หรือขายหนังสือนั้นไม่ได้

มาตรา ๕ ให้กรรมสิทธิ์คงอยู่ตลอดอายุของผู้แต่งหนังสือ แลคงต่อไปตั้งแต่วันที่ผู้แต่งถึงมรณภาพอีก ๗ ปี แต่ ถ้าหนังสือเรื่องใด นับแต่วันที่ผู้แต่งได้รับกรรมสิทธิ์จนถึงสิ้น ๗ ปี ภายหลังผู้แต่งมรณภาพ รวมเวลากรรมสิทธิ์ไม่ถึง ๔๒ ปีใช้ ก็ให้กรรมสิทธิ์คงอยู่ต่อไป จนนับรวมได้ ๔๒ ปี ตั้งแต่วันที่ได้รับกรรมสิทธิ์หนังสือเรื่องนั้นจึงให้สิ้นอายุกรรมสิทธิ์

มาตรา ๖ หนังสือเรื่องใดถ้าผู้แต่งถึงมรณภาพก่อนได้รับกรรมสิทธิ์ ถ้าผู้รับมรดกนำมาขอกรรมสิทธิ์ภายในกำหนด ๑๒ เดือน นับแต่วันที่ผู้แต่งถึงมรณภาพไป ก็รับกรรมสิทธิ์หนังสือเรื่องนั้นได้ แลให้กรรมสิทธิ์นั้นมีอายุ ๔๒ ปี นับตั้งแต่วันที่ ผู้แต่งถึงมรณภาพไปเป็นกำหนด

มาตรา ๗ ต่อหนังสือซึ่งได้พิมพ์ในพระราชอาณาจักร แลได้จำหน่ายครั้งแรกในพระราชอาณาจักร จึงจะมีกรรมสิทธิ์ได้

มาตรา ๘ หนังสือตำราเรียน ซึ่งรัฐบาลได้ลงทุนให้แต่งขึ้นไว้ กรรมสิทธิ์แห่งหนังสือนั้น อยู่ในรัฐบาลทุกเมื่อ

มาตรา ๙ หนังสือซึ่งได้แต่งขึ้นหรือได้พิมพ์จำหน่ายก่อน แต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้

ข้อ ๑ ถ้าผู้แต่งได้ถึงมรณภาพก่อนวันใช้พระราชบัญญัตินี้แล้ว หนังสือนั้นจะมีกรรมสิทธิ์ไม่ได้

ข้อ ๒ ถ้าผู้แต่งยังอยู่และเป็นผู้พิมพ์จำหน่ายเอง ถ้ามาขอกรรมสิทธิ์ภายใน ๑๒ เดือน นับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ก็รับกรรมสิทธิ์ได้

ข้อ ๓ ถ้าผู้แต่งยังอยู่แต่ได้ขายเรื่องหนังสือนั้นให้ผู้อื่นไปพิมพ์จำหน่าย เป็นสิทธิ์ขาดแล้ว หนังสือเรื่องนั้นจะมีกรรมสิทธิ์ไม่ได้

ข้อ ๔ ถ้าผู้แต่งยังอยู่แต่ได้ยอมให้ผู้อื่นพิมพ์จำหน่าย โดยมีสัญญาแบ่งผลประโยชน์กันมาประการใด ผู้แต่งจะขอกรรมสิทธิ์ต้องบอกให้ผู้พิมพ์จำหน่ายทราบก่อน ถ้าผู้พิมพ์จำหน่ายยินยอม ผู้แต่งจึงมีกรรมสิทธิ์ได้ ถ้าผู้พิมพ์จำหน่ายร้องขัดขวาง ก็ให้ศาลพิจารณาคูผลประโยชน์ที่จะพึงได้พึงเสียในคดีเรื่องนั้น ตามกฎหมายแลประเพณี แลให้ศาลมีอำนาจที่จะพิพากษา ว่าหนังสือเรื่องนั้นควรมีกรรมสิทธิ์หรือไม่

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยลักษณะรับแลโอนกรรมสิทธิ์

มาตรา ๑๐ บรรดาหนังสือซึ่งจะมีกรรมสิทธิ์ได้ตามพระราชบัญญัตินี้ ต้องลงพิมพ์แล้วแลผู้แต่งต้องนำหนังสือเรื่องนั้นมาให้เจ้าพนักงานจดลงทะเบียน แต่ภายในกำหนด ๑๒ เดือน ตั้งแต่ได้พิมพ์จำหน่ายหรือถ้าเป็นหนังสือที่ผู้แต่ง ถึงมรณภาพก่อนได้รับกรรมสิทธิ์ ผู้รับมรดกต้องนำมาขอจดทะเบียนแต่ภายในกำหนด ๑๒ เดือน นับแต่วันมรณภาพของผู้แต่ง

มาตรา ๑๑ หนังสือเรื่องใดที่ได้มีกรรมสิทธิ์แล้วแม้ผู้มรดกสิทธิ์ ได้แก้ไขแลพิมพ์ขึ้นฉบับหลังต่อไป จะนำฉบับหลังมาจดทะเบียนขอกรรมสิทธิ์ในฉบับนั้นๆ ต่อไปก็ได้

มาตรา ๑๒ บรรดาหนังสือที่นำมาจดทะเบียนขอกรรมสิทธิ์นั้น ให้ผู้ขอกรรมสิทธิ์ส่งหนังสือนั้นไว้กับเจ้าพนักงาน ฉบับ ๑

มาตรา ๑๓ ให้เจ้าพนักงานมีสมุดทะเบียนไว้สำหรับจดบัญชีหนังสือ ที่มีผู้ขอกรรมสิทธิ์แจ้งทุกราย และเมื่อได้จดหนังสือเรื่องใดลงทะเบียน ต้องให้ผู้ขอกรรมสิทธิ์แลเจ้าพนักงานลงชื่อไว้ในทะเบียนเป็นสำคัญ แลสมุดฉบับที่ผู้ขอกรรมสิทธิ์ได้ส่งไว้ต่อเจ้าพนักงานนั้น ก็ให้เจ้าพนักงานแลผู้ลงชื่อไว้เป็นสำคัญอย่างเดียวกัน

มาตรา ๑๔ ผู้ใดได้รับโอนกรรมสิทธิ์ ต้องนำหลักฐานเป็นสำคัญ ในการที่ได้โอนกรรมสิทธิ์นั้น มาแสดงต่อเจ้าพนักงาน เมื่อเจ้าพนักงานเห็นเป็นการถูกต้องแล้ว ก็ให้จดทะเบียนโอนกรรมสิทธิ์ให้แก่ผู้นั้น ต่อเมื่อได้จดทะเบียนแล้ว ผู้รับโอนจึงจะมีอำนาจในกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๑๕ บรรดาหนังสือที่มีกรรมสิทธิ์ ผู้มีกรรมสิทธิ์ จะต้องถวายไว้สำหรับหอหลวงฉบับ ๑ หอพระสมุดวชิรญาณฉบับ ๑ แลหอพุทธศาสนสังคหะฉบับ ๑

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยล่วงกรรมสิทธิ์

มาตรา ๑๖ บรรดาหนังสือที่มีกรรมสิทธิ์อยู่ นั้น ห้ามมิให้ผู้ใดลอก คัด หรือแปลเป็นภาษาอื่นหรือพิมพ์จำหน่าย โดยหาผลประโยชน์ก็ดี หรือไม่หาผลประโยชน์ก็ดี แลห้ามมิให้ผู้ใดช่วยจำหน่ายหนังสือซึ่งคัดลอกหรือแปล หรือพิมพ์ โดยผิดกฎหมายเช่นนั้น เว้นไว้แต่เมื่อได้รับหนังสืออนุญาตของผู้มีกรรมสิทธิ์ยอมให้ทำจึงทำได้ ถ้าผู้ใดกระทำความผิดตามที่ว่ามาในมาตรานี้ ผู้นั้นมีความผิดฐานล่วงกรรมสิทธิ์ ผู้มีกรรมสิทธิ์ มีอำนาจที่จะฟ้องเรียกสินไหมเป็นค่าเสียหาย หรือค่าทำขวัญได้ตามสมควร และบรรดาหนังสือซึ่งได้พิมพ์ขึ้นโดยล่วงกรรมสิทธิ์ ให้ถือว่าเป็นทรัพย์สินของผู้มีกรรมสิทธิ์ มีอำนาจที่จะฟ้องเรียกริบเอาจากผู้ใดใด ซึ่งยึดถือหนังสือนั้นไว้ ถ้าขัดชินไม่ส่งให้ก็ให้ฟ้องเรียกสินไหมค่าเสียหายหรือค่าทำขวัญ หรือเป็นเลมิดอำนาจศาลได้

หมวดที่ ๕ ว่าด้วยค่าธรรมเนียม

มาตรา ๑๗ ให้เรียกค่าธรรมเนียมจดทะเบียนกรรมสิทธิ์หนังสือเรื่องละ ๕ บาท ค่าโอนกรรมสิทธิ์เรื่องละ ๕ บาท เป็นกำหนดค่าธรรมเนียม ทั้งนี้ให้เรียกจากผู้ขอกรรมสิทธิ์หรือผู้ขอโอนกรรมสิทธิ์

มาตรา ๑๘ ให้เจ้ากรมพระอาลักษณ์เป็นผู้รักษาแลจัดการ ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ เป็นวันที่ ๑๑๙๖๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระราชบัญญัติฉบับนี้มีบทบัญญัติในมาตรา ๑๕ กำหนดไว้ว่า ให้ผู้มีกรรมสิทธิ์ถวายหนังสือไว้สำหรับพระสมุทวิจิตรญาณ ๑ ฉบับ หอพุทธสาสนสังคหะ ๑ ฉบับ และหอหลวง ๑ ฉบับ ซึ่งเป็นกฎหมายฉบับแรกที่บังคับให้ผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์จัดส่งหนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ให้แก่หอสมุด

ต่อมา พ.ศ.๒๔๕๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ พ.ศ.๒๔๔๔ (ร.ศ.๑๒๐) เพื่อขยายความคุ้มครองถึงบรรดาครู ผู้แสดงปาฐกถาและผู้แต่งเรื่องต่างๆ นอกจากนี้ยังได้กำหนดหลักเกณฑ์ของการจดทะเบียนไว้โดยละเอียด เช่น ชื่อหนังสือ วัน เดือน ปี ที่พิมพ์ครั้งแรก ชื่อสำนักพิมพ์ ที่อยู่ของผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ไว้ในบทบัญญัติมาตรา ๔ และมีข้อยกเว้นงานที่ไม่รับจดทะเบียน ได้แก่ หนังสือที่เป็นเรื่องหยาบค้าย ลบหลู่ศาสนา ก่อให้เกิดจลาจลหรือมีวัตถุประสงค์ที่จะหลอกลวงประชาชนให้หลงเชื่อไว้ในบทบัญญัติมาตรา ๑๕ อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการแก้ไขพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือแล้ว แต่บทบัญญัติยังคงล้าสมัยและให้ความคุ้มครองงานสร้างสรรค์ เฉพาะด้านวรรณกรรมเท่านั้น ดังนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประเทศไทยสมัครเข้าเป็นสมาชิกอนุสัญญาเบอร์น เพื่อความคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม ค.ศ.๑๘๘๖ ฉบับแก้ไข ณ กรุงเบอร์ลิน ค.ศ.๑๙๐๘ เมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๗๔ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องตราพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พุทธศักราช ๒๔๗๔ เป็นกฎหมายภายในขึ้น เพื่อรองรับอนุสัญญาเบอร์นดังกล่าวไว้ด้วย

พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พุทธศักราช ๒๔๗๔ มีทั้งหมด ๓๓ มาตรา และมีสาระสำคัญที่ต่างไปจากพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือดังนี้

๑. ขยายความคุ้มครองถึงงานในแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ และแผนกศิลป์ ซึ่งปรากฏอยู่ในมาตรา ๔
๒. การได้มาซึ่งลิขสิทธิ์ ได้เปลี่ยนจากการจดทะเบียนลิขสิทธิ์เป็นระบบการได้ความคุ้มครองลิขสิทธิ์โดยอัตโนมัติไม่ต้องผ่านพิธีการอย่างใด แต่มีเงื่อนไขว่าผู้ประพันธ์จะต้องเป็นคนในบังคับของไทยและมีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย ดังปรากฏอยู่ในมาตรา ๕

๓. อายุการคุ้มครองลิขสิทธิ์ กำหนดให้ความคุ้มครองตลอดชีวิตของผู้ประพันธ์และให้คงมีต่อไปอีกเป็นเวลา ๓๐ ปี นับแต่ผู้ประพันธ์ถึงแก่กรรม ดังปรากฏอยู่ในมาตรา ๑๔

๔. บทกำหนดโทษ เป็นโทษทางแพ่ง ปรับสูงสุดไม่เกิน ๕๐๐ บาท ปรากฏตามมาตรา ๒๕

นอกจากนี้ ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการคุ้มครองลิขสิทธิ์ต่างประเทศ ซึ่งกำหนดไว้ในมาตรา ๒๘-๓๑ อีกด้วย

เมื่อการดำเนินงานต่างๆ มีพัฒนาการเพิ่มขึ้น การสร้างสรรค์งานจึงมีหลากหลายรูปแบบ พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมพุทธศักราช ๒๔๗๔ ซึ่งได้ใช้บังคับมาเป็นเวลาช้านาน จึงมีบทบัญญัติที่ล้าสมัยทั้งในเรื่องประเภทของงานที่มีมากขึ้น บทกำหนดโทษและเรื่องอื่นๆ ซึ่งไม่สามารถนำมาบังคับใช้ให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์ได้อีกต่อไป ดังนั้นจึงได้มีการปรับปรุงแก้ไขและตราพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์พุทธศักราช ๒๕๒๑ ขึ้นใหม่ ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๒๑

พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์พุทธศักราช ๒๕๒๑ มีทั้งหมด ๕๐ มาตรา และมีสาระสำคัญซึ่งต่างไปจากพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๔๗๔ ดังนี้

๑. เนื่องจากกฎหมายฉบับนี้ให้ความคุ้มครองงานหลากหลายประเภทที่นอกเหนือจากงานวรรณกรรม ให้เปลี่ยนคำว่า “ผู้ประพันธ์” จากกฎหมายเดิม เป็น “ผู้สร้างสรรค์” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายเป็นกลางมากกว่า และเพิ่มงานศิลปะประยุกต์ไว้ในมาตรา ๔ ส่วนในมาตรา ๖ นั้น คำว่า “ผู้สร้างสรรค์” ให้รวมถึงนิติบุคคลด้วย

๒. อายุแห่งการคุ้มครองลิขสิทธิ์ ซึ่งปรากฏอยู่ในมาตรา ๑๖ ให้ลิขสิทธิ์มีอยู่ตลอดชีวิตของผู้สร้างสรรค์ และคงมีต่อไปอีกเป็นเวลา ๕๐ ปี นับแต่ผู้สร้างสรรค์ถึงแก่ความตาย

๓. ประเภทของงานที่ไม่ถือว่าเป็นงานอันมีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัตินี้ ได้แก่ข่าวประจำวัน รัฐธรรมนูญและกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ประกาศ คำสั่ง คำชี้แจง หนังสือโต้ตอบของหน่วยงานของรัฐหรือของท้องถิ่น คำพิพากษา คำสั่ง คำวินิจฉัย และรายงานของทางราชการ ตลอดจนคำแปลและการรวบรวมสิ่งต่างๆ ดังกล่าว ซึ่งหน่วยงานของรัฐหรือของท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ ดังปรากฏอยู่ในมาตรา ๓๒

๔. บทกำหนดโทษตามพระราชบัญญัตินี้ กำหนดโทษทั้งทางแพ่งและทางอาญาโทษปรับตั้งแต่ ๒๐,๐๐๐ บาท ถึง ๒๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนโทษจำคุกนั้นสูงสุดไม่เกิน ๑ ปี ปรากฏอยู่ในมาตรา ๔๓-๔๙

นอกจากนี้ ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับลิขสิทธิ์ระหว่างประเทศในมาตรา ๔๒ ทั้งนี้ ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดในพระราชกฤษฎีกา ๒๕๒๖ ประกอบด้วย และอีกเรื่องหนึ่ง คือ บทเฉพาะกาลในมาตรา ๕๐ ซึ่งได้กำหนดในงานอันมีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมพุทธศักราช ๒๕๓๔ ที่ยังไม่สิ้นสุดอายุการคุ้มครองทางลิขสิทธิ์ (๓๐ ปี) ให้ได้รับความคุ้มครองตามพระราชบัญญัตินี้ต่อไปจนครบ ๕๐ ปี และงานอื่นๆ ที่ไม่มีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม ๒๕๓๔ แต่เป็นงานอันมีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัตินี้ก็ได้รับความคุ้มครองตามพระราชบัญญัตินี้ด้วย อย่างไรก็ตามต่อมาพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.๒๕๒๑ ก็ได้มีการปรับปรุงแก้ไขและตราพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.๒๕๓๗ ขึ้นใช้บังคับใหม่ และอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ トラบจนกระทั่งปัจจุบัน ทั้งนี้ เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย และพัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีของโลกปัจจุบัน

พระราชบัญญัติการพิมพ์

หลังจากที่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งเดิมตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ตรงบริเวณหน้าประตูพิมานชัยศรี ได้ย้ายออกมาอยู่ที่ตึกถาวรวัตถุ ริมถนนหน้าพระธาตุ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับพระราชทานชื่อใหม่ว่า หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๙ นั้น การรวบรวมและจัดหาหนังสือเข้าหอพระสมุดฯ ในระยะแรกเริ่ม นับได้ว่าเป็นงานสำคัญที่ต้องเร่งดำเนินการ และต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนพ่อค้าประชาชนทั่วไปที่มีหนังสือหรือเอกสารเก่าที่มีคุณค่าทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ และวิชาการด้านต่างๆ อยู่ในครอบครอง นอกจากนี้ พระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์ ซึ่งประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๔๖๕ ก็ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่มีผลทำให้จำนวนหนังสือในหอพระสมุดฯ เพิ่มขึ้นมาก โดยเฉพาะบรรดาหนังสือที่มีการจัดพิมพ์ขึ้นใหม่

พระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๖๕ มีทั้งหมด ๔๐ มาตรา และมีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครปรากฏอยู่ในบทบัญญัติของมาตรา ๑๕, ๑๘, ๑๙ และ ๒๘ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

มาตรา ๑๕ ภายในหนึ่งสัปดาห์นับแต่วันพิมพ์เสร็จ ให้ผู้พิมพ์ส่งสมุดเอกสารที่พิมพ์ในกรุงสยามสองฉบับไปยังหอพระสมุดแห่งพระนครโดยไม่คิดค่า ถ้าพิมพ์ในกรุงเทพฯ แลถ้าพิมพ์ในหัวเมือง ให้ส่งไปยังสมุหเทศาภิบาลมณฑล แลให้สมุหเทศาภิบาลจัดส่งเข้ามายังหอพระสมุดแห่งพระนครที่กรุงเทพฯ

มาตรา ๑๘ มาตรา ๑๕ แห่งพระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับได้แก่หนังสือพิมพ์ แต่ให้ส่งหนังสือพิมพ์เพิ่มอีกสองฉบับโดยไม่คิดค่าไปยังที่ทำการสมุหเทศาภิบาลมณฑลในวันนี้ออกหนังสือพิมพ์นั้น เพื่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่จะได้ตรวจตราดูให้การปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๑๙ หนังสือรูปไว้ในแพกนี้มีให้ใช้บังคับแก่หนังสือราชการจากนุเบกษา เว้นแต่จะต้องส่งให้แก่หอพระสมุดแห่งพระนครสองฉบับทุกคราวๆ ที่ออก

มาตรา ๒๘ ผู้พิมพ์คนใดไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ว่าด้วยการส่งสมุด เอกสาร ฤหนังสือพิมพ์

ที่ตนได้พิมพ์ขึ้นให้แก่หอพระสมุดแห่งพระนครก็ดี ฤกษ์แก่สมุหเทศาภิบาลมณฑลก็ดี ท่านว่ามีความผิดต้องวางโทษ

(๑) ในเรื่องที่สมุด ฤกษ์เอกสาร ปรับไม่เกินสองร้อยบาท

(๒) ในเรื่องหนังสือพิมพ์ ปรับไม่เกินยี่สิบบาททุกคราวที่ละเลย ไม่ส่งฉบับที่ออกใหม่ แต่ถ้าภายในปีหนึ่งจากวันที่กระทำความผิดคราวก่อนได้ละเลยไม่ส่งอีกไซ้ ผู้กระทำความผิดต้องวางโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดที่ได้กระทำในคราวก่อน เป็นทวีคูณ

พร้อมกับพระราชบัญญัติฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกกฎเสนาบดีรองรับพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสารและหนังสือพุทธศักราช ๒๔๖๕ มาตรา ๖ ที่กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้กำกับและรักษาพระราชบัญญัติฉบับนี้ และให้มีอำนาจออกกฎข้อบังคับเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติส่วนสาระสำคัญของกฎเสนาบดีนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับอุปกรณ์ในการพิมพ์และการขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริเห็นว่า พระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๖๕ นั้น ไม่สามารถใช้บังคับเกี่ยวกับการพิมพ์ การโฆษณา และการแจกจ่ายสิ่งพิมพ์ได้ทั่วถึงสมควรที่จะมีการปรับแก้ไขพระราชบัญญัติดังกล่าว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๗๐ พร้อมทั้งออกกฎเสนาบดีรองรับพระราชบัญญัติดังกล่าวเช่นฉบับเดิม สาระสำคัญของพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสารและหนังสือพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๐ ที่เกี่ยวข้องกันกับหอพระสมุดวชิรญาณ ปรากฏอยู่ในมาตรา ๑๖, ๒๒, ๒๓ และ ๓๒ ดังนี้

มาตรา ๑๖ บันดาลสมุดฤกษ์เอกสารที่พิมพ์ขึ้นในกรุงสยามนั้น ภายในสัปดาห์หนึ่งนับแต่วันพิมพ์เสร็จ ถ้าพิมพ์ในกรุงเทพฯ ให้ผู้พิมพ์ส่งไปยังหอพระสมุดแห่งพระนครสองฉบับโดยไม่คิดราคา ถ้าพิมพ์ในหัวเมืองให้ส่งไปยังสมุหเทศาภิบาล และให้สมุหเทศาภิบาลจัดส่งต่อเข้ามายังหอพระสมุดแห่งพระนครที่กรุงเทพฯ

ให้มีใบรับสมุดฤกษ์เอกสารเช่นว่านั้นออกให้แก่ผู้พิมพ์ และให้เก็บรักษาสมุดฤกษ์เอกสารนั้นไว้ในบรรณาคมของหอพระสมุดแห่งพระนคร

มาตรา ๒๒ มาตรา ๑๖ แห่งพระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับตลอดถึงหนังสือพิมพ์ แต่ว่าให้ส่งหนังสือพิมพ์เพิ่มอีกสองฉบับโดยไม่คิดราคาไปยังที่ทำการสมุหพระนครบาลฤกษ์สมุหเทศาภิบาลในวันที่ออกหนังสือพิมพ์นั้น เพื่อพนักงานเจ้าหน้าที่จะได้ตรวจตราให้การเป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๒๓ ข้อผูกพันอันระบุไว้ในแพกนี้ท่านมิให้ใช้บังคับไปถึงหนังสือราชการงานธุระ เว้นแต่ข้อที่จะต้องส่งให้แก่หอพระสมุดแห่งพระนครสองฉบับทุกๆ คราวที่ออก

มาตรา ๓๒ ผู้พิมพ์คนใดไม่อนุวัตให้ถูกต้องเต็มตามความในบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ ว่าด้วยการส่งสมุด เอกสาร ฤกษ์หนังสือพิมพ์ที่ตนได้พิมพ์ขึ้นให้แก่หอพระสมุดแห่งพระนครก็ดี ฤกษ์แก่สมุหเทศาภิบาลก็ดี ท่านว่ามีความผิดต้องวางโทษ

(๑) ในกรณีสมุดฤกษ์เอกสารปรับไม่เกินสองร้อยบาท

(๒) ในกรณีหนังสือพิมพ์ปรับไม่เกินยี่สิบบาททุกคราวที่ละเลยไม่ส่งฉบับที่ออกใหม่

แต่ถ้าภายในปีหนึ่งจากวันที่กระทำความผิดคราวก่อนได้ละเลยไม่ส่งอีกไซ้ ผู้กระทำความผิดต้องวางโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดที่ได้กระทำในคราวก่อนเป็นทวีคูณ

ต่อมา พ.ศ.๒๔๗๖ หลังจากที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยได้ไม่นานนัก สภาผู้แทนราษฎรก็ได้ถวายคำปรึกษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเห็นควรที่จะส่งเสริมเสรีภาพของบุคคลในการแสดงความคิดเห็นที่ไม่ขัดกับความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชนได้อย่างเต็มที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับแก้ไขพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๗๐ และเปลี่ยนชื่อใหม่

เป็น พระราชบัญญัติการพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๖ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็นหอสมุดแห่งชาติ ตามพระราชกฤษฎีกาการแบ่งส่วนราชการของกรมศิลปากร เดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๗๖

สาระสำคัญของพระราชบัญญัติการพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๖ ที่เกี่ยวข้องกับหอพระสมุดแห่งชาติ ยังคงปรากฏอยู่ในบทบัญญัติของมาตรา ๑๕ ๒๑ และ ๒๒ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้มีส่วนที่แตกต่างไปจากพระราชบัญญัติฉบับเดิม คือ นอกจากจะเปลี่ยนชื่อจากพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๐ เป็นพระราชบัญญัติการพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๖ แล้ว ในมาตรา ๓๗ ว่าด้วยเรื่องการกำหนดโทษ ยังได้กำหนดโทษของผู้พิมพ์โฆษณาที่ไม่นำส่งสิ่งพิมพ์ให้แก่เจ้าพนักงานการพิมพ์เท่านั้น ยังได้กำหนดโทษของการไม่นำส่งหอสมุดแห่งชาติไว้ด้วยพร้อมกันนั้นยังได้เปลี่ยนแปลงอัตราค่าปรับไปจากเดิม คือ กรณีสิ่งพิมพ์ปรับไม่เกิน ๕๐ บาท ซึ่งแต่เดิมปรับไม่เกิน ๒๐๐ บาท และในกรณีหนังสือพิมพ์ปรับไม่เกิน ๑๐ บาท ซึ่งอัตราเดิม ๒๐ บาท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

มาตรา ๑๕ บรรดาสิ่งพิมพ์ที่ทำขึ้นในสยามนั้น ภายในสัปดาห์หนึ่งนับแต่วันพิมพ์เสร็จ ให้ผู้พิมพ์โฆษณาส่งสำเนาสองฉบับ โดยไม่คิดราคาไปยังเจ้าพนักงานการพิมพ์ในจังหวัดของตน เพื่อส่งต่อไปยังหอพระสมุดแห่งชาติ

มาตรา ๒๑ ให้ใช้มาตรา ๑๕ แห่งพระราชบัญญัตินี้บังคับตลอดถึงหนังสือพิมพ์ แต่จะให้ส่งหนังสือพิมพ์เพิ่มอีก ๓ ฉบับไปยังที่ทำการเจ้าพนักงานการพิมพ์ ในวันที่ออกหนังสือพิมพ์นั้นโดยไม่คิดราคา เพื่อจะได้ตรวจตราให้การเป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๒๒ ข้อผูกพันอันระบุไว้ในแผนกนี้ ท่านมิให้ใช้บังคับไปถึงหนังสือพิมพ์ของรัฐบาล

มาตรา ๓๗ ผู้พิมพ์โฆษณาคนใด ไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องเต็มตามความในบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ ว่าด้วยการส่งสิ่งพิมพ์หรือหนังสือพิมพ์ที่ตนได้พิมพ์ขึ้นให้แก่เจ้าพนักงานการพิมพ์ท่านว่ามีความผิดต้องระวางโทษ

(๑) ในกรณีแห่งสิ่งพิมพ์ ปรับไม่เกินห้าสิบบาท

(๒) ในกรณีแห่งหนังสือพิมพ์ ปรับไม่เกินสิบบาททุกคราวที่ละเลยไม่ส่งฉบับที่ออกใหม่

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล สถาปนาพระราชกฤษฎีกาได้มีมติเห็นสมควรที่จะปรับแก้ไขพระราชบัญญัติการพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๖ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ขึ้น ใช้บังคับแทนพระราชบัญญัติการพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๖ สาระสำคัญของพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติปรากฏอยู่ในบทบัญญัติของมาตรา ๒๐, ๓๒ และ ๕๙ ดังนี้

มาตรา ๒๐ ให้ผู้โฆษณาส่งสิ่งพิมพ์ที่พิมพ์ขึ้นในราชอาณาจักรสองฉบับให้หอสมุดแห่งชาติภายในกำหนดเจ็ดวัน นับแต่วันพิมพ์เสร็จโดยไม่คิดราคาและค่าส่ง

มาตรา ๓๒ ให้ผู้โฆษณาส่งหนังสือพิมพ์โดยไม่คิดราคาและค่าส่งไปยังที่ทำการเจ้าพนักงานพิมพ์สามฉบับและหอสมุดแห่งชาติสองฉบับ ในวันที่ออกโฆษณา

มาตรา ๕๙ ผู้โฆษณาคนใดละเลยไม่ส่งสิ่งพิมพ์ให้แก่หอสมุดแห่งชาติตามมาตรา ๒๐ หรือไม่ส่งหนังสือพิมพ์ให้แก่เจ้าพนักงานการพิมพ์หรือหอสมุดแห่งชาติตามมาตรา ๓๒ มีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกินสิบสองบาท

พระราชบัญญัติการพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๘๔ ได้ใช้บังคับมาเป็นเวลาช้านาน จึงทำให้สาระของบทบัญญัติตามพระราชบัญญัตินี้ล้าสมัย ทั้งในเรื่องของจำนวนสิ่งพิมพ์ที่หอสมุดแห่งชาติสมควรจะได้รับ สภาพบังคับหรืออัตราโทษที่ไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน บทบัญญัติบางมาตรามีความขัดแย้งต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๕๐ มาตรา ๓๙ ที่บัญญัติถึงสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณาและการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น การดำเนินการต่อสิ่งพิมพ์หรือหนังสือพิมพ์ที่มีการโฆษณา หรือเตรียมการโฆษณา กระทำได้เพียงการตักเตือนเท่านั้น หากตักเตือนแล้วไม่เชื่อฟังก็ไม่อาจใช้มาตรการอย่างอื่นดำเนินการได้ กฎหมายฉบับนี้นับได้ว่าขัดกับความเจริญทางด้านเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วอยู่ในขณะนี้ปัญหาที่กระทรวงศึกษาธิการได้มอบหมายให้หอสมุดแห่งชาติ

ดำเนินการร่วมกับกรมตำรวจพิจารณาแก้ไขพระราชบัญญัติฉบับนี้แล้ว ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๒๔ จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๒ กระทรวงมหาดไทยได้มอบหมายให้คณะที่ปรึกษา ฝ่ายกฎหมายของรัฐมนตรีนว่า การกระทรวงมหาดไทยพิจารณายกร่างพระราชบัญญัติจัดแจ้งการพิมพ์ พ.ศ..... และสำนักงานตำรวจแห่งชาติได้เสนอความเห็นเพิ่มเติมก่อนนำเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณา ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติหลักการแล้วตั้งแต่วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๔๒ ซึ่งขณะนี้ร่างพระราชบัญญัติจัดแจ้งการพิมพ์ พ.ศ.... กำลังอยู่ระหว่างการพิจารณาของคณะกรรมการกฤษฎีกาก่อนที่จะดำเนินการตามขั้นตอนต่อไป ในส่วนบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติ ยังคงปรากฏอยู่ในร่างพระราชบัญญัติจัดแจ้งการพิมพ์ พ.ศ.... ด้วย อย่างไรก็ตามการจัดส่งสิ่งพิมพ์ให้แก่หอสมุดแห่งชาติตามกฎหมายนั้น มิได้มีผลบังคับครอบคลุมถึงหน่วยงานราชการต่างๆ เรื่องนี้หอสมุดแห่งชาติได้เสนอเรื่องให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาลังการให้หน่วยราชการต่างๆ จัดส่งสิ่งพิมพ์ที่ผลิตขึ้นใหม่ทุกครั้งให้แก่หอสมุดแห่งชาติอย่างน้อยเรื่องละ ๑๐ เล่ม ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติให้ดำเนินการตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นต้นมา

ประวัติการจัดพิมพ์หนังสือ

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งหอพระสมุดวชิรญาณขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๒๗ และทรงแต่งตั้งคณะกรรมการสำหรับจัดการหอพระสมุดขึ้นเรียกว่า “กรมล้มปาทิกสภา” โดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นที่ยอมรับหนังสือที่มีคุณค่าทางวิชาการด้านต่างๆ นอกจากนี้ ยังส่งเสริมการแต่งหนังสือเพิ่มขึ้นอีกด้วย เนื่องจากเห็นประโยชน์ว่าหนังสือเป็นสื่อที่ทำให้ประชาชนมีความเฉลียวฉลาดยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ การจัดพิมพ์หนังสือเก่าที่มีคุณค่าและหนังสือที่คณะกรรมการของหอพระสมุดฯ ช่วยกันเขียนขึ้นนั้น จึงเป็นภาระกิจหลักที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ซึ่งจะลงพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือวชิรญาณวิเศษเพื่อแจกสมาชิก ต่อมาเมื่อมีผู้ให้ความสนใจเรื่องต่างๆ ที่ลงพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือดังกล่าวมากขึ้นการจัดพิมพ์จึงขยายกิจการเพิ่มขึ้นไปด้วย การจัดพิมพ์จำหน่ายในครั้งนั้นมีทั้งที่ขออนุญาตตามกฎหมายและที่ทำกรโดยละเมิด ส่วนการจัดพิมพ์เพื่อการกุศลนั้นเริ่มขึ้นครั้งแรกโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป ได้จัดพิมพ์หนังสือสวดมนต์ถวายสมเด็จพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรี พระอัครราชเทวีเนื่องในงานศพเจ้าคุณจอมมารดา สาลี (พระมารดา) จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม ต่อมาจึงมีผู้สนใจพิมพ์แจกในงานศพและงานมงคลอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดพิมพ์หนังสือที่มีคุณค่าของหอพระสมุดฯ ยังคงดำเนินการสืบต่อมา โดยเฉพาะในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเข้ามารับตำแหน่งสภานายกของหอพระสมุดฯ สืบต่อจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.๒๔๕๘ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเหตุผลในการจัดพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ ไว้ในตำนานหอพระสมุด พ.ศ.๒๔๕๙ ว่า “...แท้จริงประโยชน์ที่หอพระสมุดสำหรับพระนครจะทำให้แก่บ้านเมืองได้ ไม่ใช่แต่รวมหนังสือเก็บไว้เป็นสมบัติของบ้านเมืองอย่างเดียว ถ้าหากสามารถตรวจสอบหนังสืออันเป็นเหตุให้เกิดวิชาความรู้พิมพ์ให้แพร่หลายได้ ยังเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นเหมือนกับแจกจ่ายสมบัตินั้นไปให้ถึงมหาชนอีกชั้นหนึ่ง กรรมการจึงเห็นเป็นข้อสำคัญมาแต่แรกตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งหอพระสมุดฯ ควรเอาเป็นธุระในเรื่องพิมพ์หนังสือด้วย...”

การจัดพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ นั้น มีวิธีดำเนินการ ๓ ลักษณะดังที่ศาสตราจารย์พิเศษ คุณหญิงแมนะมาลชวลิต ปัจจุบันดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายบริการห้องสมุดและเอกสารของศูนย์ภูมิภาคด้วยโบราณคดีและวิจิตรศิลป์ สปาฟา และที่ปรึกษากรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้เขียนไว้ในหนังสือประวัติหอสมุดแห่งชาติ ขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งกรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासูกรี เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๙ ไว้ว่า การจัดพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ พิมพ์เป็น ๓ อย่าง คือ

๑. พิมพ์เป็นของหอพระสมุดฯ เลือกพิมพ์เฉพาะเรื่องที่เห็นควรต้องพิมพ์ เพราะมีความสำคัญแต่ไม่มีผู้รับพิมพ์ เพราะไม่สนใจหรือเกรงจะขายไม่ออก เช่น จัดหมายเหตุเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารไทยที่คัดลอกจากต่างประเทศ อาทิ จัดหมายเหตุอังกฤษเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า เป็นต้น
๒. จัดหาต้นฉบับให้ผู้อื่นพิมพ์แจกในงานกุศลและงานศพ ตามแบบที่เคยทำครั้งหอพุทธศาสนาสังคหะ วิธีนี้ได้ผลดี เพราะมีผู้นิยมพิมพ์หนังสือแจกเป็นประเพณีปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ เป็นเหตุให้มีหนังสือดีแพร่หลายเป็นจำนวนมาก
๓. อนุญาตให้พิมพ์จำหน่าย โดยมีเงื่อนไขว่า ผู้พิมพ์ต้องขายในราคาที่หอพระสมุดฯ กำหนดให้ และอนุญาตให้พิมพ์ครั้งเดียว ถ้าจะพิมพ์อีกต้องขออนุญาตใหม่และผู้พิมพ์จำหน่ายต้องให้หนังสือเป็นของตอบแทนหอพระสมุดฯ ร้อยละ ๒๐ ของจำนวนที่พิมพ์

หลักเกณฑ์ในการเลือกหนังสือสำหรับพิมพ์ มีดังนี้

๑. ต้องเป็นเรื่องที่เป็นแก่นสารในทางวิชาความรู้
๒. ฉบับซึ่งจะพิมพ์ต้องได้รับการตรวจชำระ จนเห็นว่าถูกต้องหรือถ้ามีผิดพลาดเคลื่อนก็ต่อน้อยที่สุด
๓. พนักงานหอพระสมุดฯ ต้องตรวจใบพิมพ์ (ปรูฟ) แล้วถึง ๓ ครั้ง จึงจะพิมพ์ได้

ในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอำนวยการจัดพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดฯ นั้น หนังสือทุกเล่มที่นำออกเผยแพร่ มักจะได้รับความนิยมและเป็นที่ยกย่องของคนทั่วไป ด้วยว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่าและหายาก การจัดทำหนังสือจะเคร่งครัดในเรื่องวิชาการและความสมบูรณ์ถูกต้องในเรื่องเนื้อหาสาระเป็นอย่างยิ่ง เรื่องนี้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพิมพ์ไว้ในหนังสือชีวิตและงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า “...หอพระสมุดในสมัยเสด็จพ่อทรงเป็นสภานายกนั้น มีหนังสือใหม่ๆ ออกพิมพ์เสมอ เพราะไม่มีใครอยู่เปล่าๆ ทุกคนต้องคั้นต้องทำอย่างหนึ่งอย่างใดอยู่เสมอ และมีผู้เชี่ยวชาญอยู่ถึง ๔ คน คือ โปรเพลเซอร์ จอชเซเดิล คั้นคว้าในทางตะวันตกประเทศ พรหมณ์ ป. ศาสตรีย์ คั้นทางประเทศอินเดีย พระเจนจินอักษร (สุดใจ) คั้นทางเมืองจีน มหาจำ คั้นทางเมืองเขมร ในเรื่องเกี่ยวกับเมืองไทยทรงบอกไปยังหอสมุดต่างๆ ในโลกว่า ถ้าใครพบเรื่องเกี่ยวกับเมืองไทยแล้ว ขอให้คัดส่งมาให้ หอพระสมุดจะยินดีสมนาคุณตามสมควร ด้วยเหตุฉะนี้จึงพบเรื่องใหม่ๆ อยู่เสมอ...” อย่างไรก็ตามแม้ว่าการจัดพิมพ์หนังสือในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจะเจริญก้าวหน้าและได้รับความสนใจจากคนทั่วไปบ้างแล้วก็ตาม ปัญหาในการจัดพิมพ์หนังสือก็ยังคงมีอยู่บ้าง ดังที่ปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ฉบับดังกล่าวข้างต้น ความว่า “...ปัญหาการพิมพ์หนังสือก็เกิดขึ้นเพราะทุนของหอพระสมุดนั้น เรียกได้ว่าไม่มีเลย และความสำคัญของหอพระสมุดก็ไม่มีใครเอาใจใส่ นอกจากผู้รักหนังสือ ซึ่งมีอยู่ในเวลานั้นราวๆ ๒๐ - ๓๐ คน เสด็จพ่อจึงทรงคิดทูลเจ้านายพี่น้อง และขุนนางผู้ใหญ่ให้ทรงพิมพ์หนังสือแจกเป็นวิทยาทานในงานต่างๆ ที่จะทำกัน เช่น งานพระศพหรืองานวันประสูติ เป็นต้น เสด็จพ่อจะทรงจัดพิมพ์ถวายเสร็จ ขอแค่ให้ประทานแก่หอพระสมุด ๒๐% เสมอ เท่านั้น การพิมพ์หนังสือเป็นของแจกในงานจึงเริ่มต้นขึ้นด้วยประการฉะนี้...”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนชื่อกรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครจากกรมล้มปาทิกสภาเป็นราชบัณฑิตยสภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ และยังคงมีสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีราชบัณฑิตยสภา ซึ่งแบ่งเป็น ๓ แผนก คือ แผนกวรรณคดี แผนกโบราณคดี และแผนกศิลปากร ต่อมาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ราชบัณฑิตยสภาได้ยกเลิกไป และรัฐบาลได้จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้นโดยร่วมกับราชบัณฑิตยสภา ตามพระราชบัญญัติตั้งกระทรวงและกรมพุทธศักราช ๒๔๗๖ และได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบในกระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๗๖ มาตรา ๘ แบ่งส่วนราชการในกรมศิลปากรขึ้น ต่อมาเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ (นับศักราชใหม่เดือนเมษายน) ได้มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากรอีกครั้งหนึ่ง โดยแบ่งออกเป็น ๖ กอง มีกองหอสมุดและกองศิลปวิทยาการรวมอยู่ด้วย กองศิลปวิทยาการนั้นมีพระยาอนุমানราชธนเป็นหัวหน้ากอง ส่วนการจัดพิมพ์หนังสือในระยะนี้อยู่ในความรับผิดชอบของแผนกวรรณคดี กองศิลปวิทยาการ ซึ่งเรื่องนี้นายอนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีศิลปกรรมศิลปากรได้บันทึกไว้ในประวัติพระยาอนุমানราชธนว่า

“...ขอกกล่าวถึงเฉพาะกองศิลปวิทยาการ ซึ่งครั้งแรกเมื่อคุณพระพินิจวรรณการ (แสง สาลิตุล) ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้ากองนั้น แบ่งออกเป็น ๔ แผนก คือ ๑ แผนกวรรณคดี ๒ แผนกโบราณคดี ๓ แผนกละคอนและสังคีต ๔ แผนกภาพ ในระยะแรกตั้งนั้น เท่าที่ทราบมาก็ยังมีได้ดำเนินงานแผนกใดเป็นขั้นเป็นอัน ทั้งผู้ที่จะเข้ารับราชการประจำตำแหน่งในแผนกนั้นก็ยิ่งหาบุคคลที่เหมาะสมไม่ได้ งานที่ทำกันเป็นหน้าเป็นตาก็คือ การจัดหาต้นฉบับและตรวจพิมพ์หนังสือเรื่องต่างๆ ส่วนมากสำหรับแจกในงานศพ ซึ่งหัวหน้ากองเคยทำติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยราชบัณฑิตยสภา และขณะนั้นตกมาเป็นหน้าที่ของแผนกวรรณคดี...”

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๐ กองศิลปวิทยาการได้เปลี่ยนชื่อเป็นกองวรรณคดี ประกอบด้วยแผนกกลาง แผนกหอวิชาการ

โบราณคดีสยาม

แต่เดิมมาชนชาติไทย เป็นชาติที่มีความสนใจในการเรียบเรียงหนังสือน้อย การเก็บเรื่องราวมักใช้วิธีรู้แล้วจดจำไว้เล่าต่อกัน เมื่อระยะเวลาเนิ่นนานไปข้อความเหล่านั้นจึงเลอะเลือนไม่น่าเชื่อถือกลายเป็นนิทาน เป็นตำนาน ขณะเดียวกัน เอกสารหนังสือเก่าของไทย ก็สูญหายถูกทำลายเสียมากในการทำศึกสงครามแต่ละครั้ง โดยเฉพาะการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ด้วยเหตุนี้ประเทศไทยจึงมีหนังสือในการสอบสวนเรื่องราวประวัติศาสตร์บ้านเมืองของตนเองน้อยกว่าที่ควรจะมี ภายในเวลาเพียง ๑๐๐ ปี เท่านั้นก็นับว่าหาหลักฐานได้ไม่มากนัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงทรงมีพระราชดำริที่จะจัดตั้งสโมสรขึ้นสโมสรหนึ่ง เพื่อร่วมกันตรวจสอบค้นหาหลักฐานประวัติศาสตร์ของไทย อย่างน้อยก็สามารถศึกษากลับไปได้ถึง ๑,๐๐๐ ปี มิใช่เพียง ๑๐๐ ปีดังที่เป็นอยู่ และพระราชทานนามว่า “โบราณคดีสยาม” ทรงมีพระราชดำรัสเปิดประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๐ ณ ศาลาในพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัตถุประสงค์

พระราชดำรัส^(๑) ครั้งนั้น ทรงมีวัตถุประสงค์พอสรุปได้ดังนี้

๑. ทรงมีพระราชประสงค์ให้มีการศึกษาวิชาโบราณคดี (ประวัติศาสตร์) อย่างจริงจัง คือเมื่อเป็นชาติ เป็นประเทศแล้ว ควรต้องมีการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ประเทศของตนให้ชัดเจน เพื่อจะได้ทราบข้อดีข้อเสียของบ้านเมืองในอดีต อันจะก่อให้เกิดความรักชาติรักแผ่นดิน
๒. ทรงมีพระราชประสงค์ให้นักประวัติศาสตร์ สนใจหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่นอกเหนือไปจากพงศาวดาร ทั้งนี้ เพราะคนส่วนมากยังยอมรับแต่เพียงพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ว่าเป็นประวัติศาสตร์ชาติไทยเท่านั้น ข้อความเรื่องราว นอกเหนือจากนั้นมักคิดว่าเป็นนิทาน
๓. ทรงมีพระราชประสงค์ให้คิดรวบรวมเอกสารจดหมายเหตุโบราณจากต่างประเทศ ทั้งในยุโรปและเอเชียที่เคยเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับชาติไทย ไม่ว่าจะเป็นมิตรหรือศัตรู และไม่ควรละเลยหลักฐานท้องถิ่นและหนังสือด้านศาสนา
๔. ทรงมีพระราชประสงค์ให้มีการวิจัยและวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ รู้จักประเมินหลักฐานที่ยังไม่ชัดเจน ให้แจ่มแจ้ง ไม่ควรเชื่อในเอกสารปลอมซึ่งอ้างว่าเป็นเอกสารเก่าที่เรียกกันว่า กุ
๕. ทรงมีพระราชประสงค์ให้รู้จักรวบรวมเก็บรักษาหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั้งหลาย ไว้สำหรับใช้เป็นคู่มือในการตรวจสอบเรื่องราวของประเทศไทย
๖. ทรงมีพระราชประสงค์ให้สืบค้นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของไทยในระหว่าง ๑,๐๐๐ ปี เป็นต้นไป กับให้ช่วยกันแต่งและพิมพ์เอกสารนั้นไว้ แม้จะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันก็ตาม

พระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงตั้งโบราณคดีสยามขึ้นในภาครัฐนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นไปเพื่อให้เคียงคู่กับสยามสมาคมที่จัดตั้งขึ้นโดยภาคเอกชน ซึ่งมีวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกัน เนื่องจากทั้งสองสถาบันต่างก็มีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเข้าร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วยทั้งสิ้น

^(๑) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. “สำเนาพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เรื่องทรงตั้งโบราณคดีสยาม พ.ศ.๒๔๕๐.” ศิลปการ ๑, ๑ (๒๔๕๐) ๑๐๓.

การสืบสานพระราชดำริที่ทรงวางไว้ ในสมัยต่อมาเห็นได้ชัดเจนจากการที่นักประวัติศาสตร์ไทย เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงรับสนองฯ สืบมาในทุกข้อ อันเป็นจุดเริ่มต้นของหนังสือต่างๆ เช่น ประชุมพงศาวดาร ลัทธิธรรมเนียม ประชุมพระราชพงศาวดาร การคัดเอกสารความสัมพันธ์ของไทยกับต่างประเทศ ตลอดจนพระนิพนธ์งานประวัติศาสตร์ เช่น ไทยรบพม่า หรือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเอง ก็ได้ทรงมีพระราชวินิจฉัยอย่างเป็นตัวอย่างไว้ด้วย ดังเช่นพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พระราชวิจารณ์กรุงศรีอยุธยา เป็นอาทิ

คณะกรรมการสัมปาติก

เมื่อทรงตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้นแล้ว พระองค์ทรงรับเป็นสภานายก กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ขณะทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายก พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) เป็นเลขานุการ กับทรงเลือกสรรพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่สนใจศึกษาโบราณคดีเข้าเป็นสมาชิก เช่น สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ขณะทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ขณะทรงดำรงพระยศพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เป็นต้น

ตราประจำสโมสร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชลัญจกรมังกกรคาบแก้ว ให้เป็นตราประทับสำหรับโบราณคดีสโมสร ทั้งนี้ทรงมีพระราชดำรัสว่า

“...ในการที่จะให้สโมสรนี้เป็นสโมสรสำหรับพระนคร จึงได้ยอมให้ใช้เครื่องหมายรูปมังกกรคาบแก้ว อันเป็นพระราชลัญจกรโบราณองค์หนึ่ง...”

โดยทรงมีเหตุผลว่า “...ด้วยขนาดแลมังกกรกาญจน์ย่อมเป็นที่นับถือมาแต่โบราณกาลในแถบประเทศเราทั้งหลายก่อนกว่าที่นับถืออย่างอื่นๆ อันได้นำมาในภายหลัง เพื่อจะให้เป็นที่หมายว่าความคิดความมุ่งหมายของสโมสรนี้ จะแสวงข้อความโบราณคดีอันมีในระหว่าง ๑,๐๐๐ ปี...”^(๑)

ตรามังกกรคาบแก้ว^(๒) มีลักษณะเป็นรูปมังกกรอินเดียวืนอยู่บนแท่นหันหัวไปด้านขวา มีดวงแก้วอยู่ระหว่างปากล้อมรอบด้วยวงกลม ด้านล่างมีอักษรไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เขียนว่า “โบราณคดีสโมสร”

^(๑) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙

^(๒) ตรามังกกรคาบแก้ว เดิมเป็นพระราชลัญจกรตราครั้งองค์หนึ่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานว่า คงสร้างมาไม่ต่ำกว่ารัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานในพระราชสาส์นคำหับปลายรัชกาลกรุงธนบุรี จุลศักราช ๑๑๔๓ ว่าทรงใช้พระราชลัญจกรเป็นตราพระมังกกรหก ประทับในพระราชสาส์นไปกรุงปักกิ่งด้วยองค์หนึ่ง ส่วนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐานว่า พระราชลัญจกรมังกกรคาบแก้วนี้น่าจะเป็นพระราชลัญจกรที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างขึ้น (โดยใช้เค้าเดิมจากตราพระมังกกรหก) เพื่อทรงใช้ประทับในพระราชสาส์นที่มีไปเมืองญวนรัชสมัยพระเจ้ายาหลวง (องเชียงสือ) มากกว่า ทั้งนี้เพราะพระราชสาส์นที่มีไปเมืองจีนนั้น ใช้พระราชลัญจกรมหาโลโตและพระมังกกรหกแล้ว ดังนั้นตราพระมังกกรหกกับตรามังกกรคาบแก้วจึงเป็นคนละองค์

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ปั้นลายพระราชลัญจกรมังกกรคาบแก้ว ไว้ที่หน้าบันมุขด้านทิศใต้ของพลับพลาจตุรมุข พระราชวังจันทน์เกษมด้วย

ต่อมารัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชลัญจกรเก่าองค์ที่ไม่ใช้แล้วแก่ขุนนางบางท่าน เพื่อใช้เป็นตราประจำตัวหรือประจำตำแหน่งสำหรับประทับแทนการเซ็นชื่อ ซึ่งนับเป็นเกียรติยศที่ยิ่งใหญ่ปรากฏอยู่เพียง

สถานที่ตั้ง

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้หอพระสมุดวชิรญาณ (ศาลาสหทัยสมาคม) เป็นที่ทำการต่างๆ ของ สโมสร จวบจน พ.ศ.๒๔๕๙ หอพระสมุดวชิรญาณย้ายสถานที่ตั้งแห่งใหม่มาอยู่ ณ ตึกถาวรวัตถุ ถนนหน้าพระธาตุ โบราณคดีสโมสรจึงย้ายที่ทำการออกมาอยู่ ณ ตึกแห่งนี้ด้วย

การบริหารงาน

ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ เปิดประชุมการตั้งโบราณคดีสโมสรเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๐ ครั้งนั้นแล้ว แม้จะมีการนำเรื่องที่เป็นปัญหาเข้าพิจารณาในสโมสรดังเช่นเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหมอสมิติ^(๑) ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการประชุมดำเนินการเป็นลำดับมาแต่ประการใด แต่อาจสันนิษฐานได้ว่า

๑. สมาชิกของโบราณคดีสโมสร คงเป็นสมาชิกถาวร มิได้ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันดังเช่นกรรมลัมปาติกของหอพระสมุดวชิรญาณ

๒. การดำเนินงานของโบราณคดีสโมสร คงอยู่ภายใต้การดูแลของหอพระสมุดวชิรญาณ ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อมีการพิมพ์ เอกสารต่างๆ ก็จะลงนามโดยหอพระสมุดฯ ยกเว้นเรื่องบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์เท่านั้นที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระนามด้วยพระองค์เอง

๓. แม้ไม่ทราบการดำเนินงานที่ชัดเจน แต่ผลงานได้แสดงออกโดยการจัดพิมพ์หนังสือในนามสโมสรเผยแพร่เรื่อยมา หนังสือที่พิมพ์จะใช้ตรามังกรคาบแก้วที่ได้รับพระราชทานเป็นเครื่องหมาย^(๒) จากหลักฐานพบว่าหนังสือเล่มแรกที่จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๑ คือเรื่อง “พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”^(๓) ดังพระราชหัตถเลขาที่ทรงไว้ว่า

๔ ท่าน คือ

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้รับพระราชทานพระราชลัญจกรนารายณ์เกษียรสมุทร ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเป็นตราประจำตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ

๒. สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ได้รับพระราชทานพระราชลัญจกรสุริยมณฑล ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นที่ตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลัง

๓. สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ได้รับพระราชทานพระราชลัญจกรจันทรมณฑล ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นที่ตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม

๔. เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ได้รับพระราชทานพระราชลัญจกรรูปมังกร ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเป็นที่ตราประจำโบราณคดีสโมสร ต่อมารัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นที่ตราประจำราชบัณฑิตยสภา

^(๑) ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์, “อธิบายเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า” คำให้การชาวกรุงเก่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๘, หน้า (๒) (นายพันเอก พระยาเสนาสงครามตรี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเสนาสงครามตรี (ทองย้อย สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ) เมื่อปีฉลู พ.ศ.๒๔๖๘)

^(๒) ระยะเวลาพร้อมสมัยของการจัดพิมพ์หนังสือในนามโบราณคดีสโมสรกับหอพระสมุดวชิรญาณนั้น อาจพิจารณาความแตกต่างได้คือ นับตั้งแต่จัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๘ ถึง พ.ศ.๒๔๕๙ ยังไม่มีการใช้ตราเครื่องหมายพิมพ์บนปกหนังสือ หอพระสมุดเริ่มกลับมาใช้ตราวชิรญาณน้อยพิมพ์ลงบนหนังสือเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๙ และเปลี่ยนแปลงอีกครั้งโดยใช้ตราวชิรญาณใหญ่ เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๑ ดังนั้นระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๖๒ หนังสือที่พระสมุดวชิรญาณจัดพิมพ์จึงมี ๔ ประเภทคือ

๑. หนังสือที่ออกในนามของโบราณคดีสโมสร
๒. หนังสือที่ไม่มีตราหอพระสมุดวชิรญาณ
๓. หนังสือตราวชิรญาณน้อย
๔. หนังสือตราวชิรญาณใหญ่

^(๓) หนังสือเล่มนี้ยังไม่ได้พิมพ์ตราประจำโบราณคดีสโมสรไว้บนปกหนังสือ

บรมเมตตอลงพล

บ่อเกิด แห่ง รามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ม. ๗
ทรงเมอบนล พ. ศ. ๒๔๕๖

ตัวอย่างปกหนังสือที่จัดพิมพ์ในนาม

โบราณคดีสโมสร

ถึงสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ

ด้วยหนังสือพงษาวดารท่อนหนึ่งซึ่งได้แต่งคำอธิบายเพิ่มเติม และมีสำเนาหนังสือต่างๆ ตั้งชื่อว่า พระราชวิจารณ์ ลงพิมพ์ในรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗ นี้ ได้อุสาหะทำขึ้นไว้ด้วยความปรารถนา จะให้เป็นเครื่องบำรุงโบราณคดีสโมสร เป็นตัวอย่างซึ่งจะค้นคว้าหนังสือเก่ามาวินิจฉัย ตั้งใจจะให้เปนสมบัติของหอพระสมุด เพราะฉะนั้น ขอยอมยกกรรมสิทธิ์ซึ่งจะขอสำหรับหนังสือพระราชวิจารณ์นี้ให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ด้วยหนังสือฉบับนี้เป็นสำคัญ

และเล่มสุดท้ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๒ คือเรื่อง “ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๑” รวมหนังสือที่พิมพ์ทั้งสิ้น ๔๓ เรื่อง ๕๒ เล่ม แยกเรียงตามปีได้ดังนี้

พ.ศ.๒๔๕๑

๑. พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ.๒๔๕๓

๒. เชนสมบุรุษ : ทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีจอโทศกจุลศักราช ๑๒๑๒

พ.ศ.๒๔๕๕

๓. พระราชบุจฉาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕
๔. รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต

พ.ศ.๒๔๕๖

๕. ตำนานพระพุทธรูปสี่องค์
๖. บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์
๗. เรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน

พ.ศ.๒๔๕๗

๘. คำให้การชาวกรุงเก่า
๙. ชุณหุมนพระบรมราชาธิบายในรัชกาลที่ ๔
๑๐. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑
๑๑. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๒
๑๒. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๓
๑๓. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระตำราจราชานุภาพ เล่ม ๑
๑๔. เรื่องนางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ

๑๕. เรื่องนางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

พ.ศ.๒๔๕๘

๑๖. คำให้การชาวอังวะ

๑๗. จดหมายหลวงอุดมสมบัติ กับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

๑๘. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔

๑๙. พระธรรมเทศนา พระราชพงษาวดารสังเขป

๒๐. พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรี ว่าด้วยศีลสิกขา

๒๑. สำหรับสอบศักราช

พ.ศ.๒๔๕๙

๒๒. คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง

๒๓. คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

๒๔. จดหมายเหตุความทรงจำ ทั้งตอนพระราชวิจารณ์แลตอนที่ได้ฉบับต่อใหม่

๒๕. จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง

๒๖. ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า

๒๗. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑

๒๘. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๒

๒๙. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

๓๐. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคธแลคำแปล

๓๑. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒

๓๒. พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

๓๓. เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป

๓๔. เรื่องสมเด็จพระบรมศพ คือจดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราชวิจารณ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

พ.ศ.๒๔๖๐

๓๕. จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก แลเสด็จประพาสประเทศอินเดีย

๓๖. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๕

๓๗. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖

๓๘. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๗

๓๙. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๘

๔๐. ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณแปลใหม่

พ.ศ.๒๔๖๑

๔๑. จดหมายเหตุแลนิราศลอนดอน ของหม่อมราชวงศ์ถัย เรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ.๒๔๐๐ ฉบับชำระใหม่ในหอพระสมุดวชิรญาณ
๔๒. ตำนานพระพุทธสิหิงค์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)
๔๓. นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีนครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ.๒๓๒๔
๔๔. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๗ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)
๔๕. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๙
๔๖. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐
๔๗. พระธรรมเทศนา พระราชพงษาวดารสังเขป (พิมพ์ครั้งที่ ๒)
๔๘. เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์
๔๙. เรื่องประวัติศาสตร์นา
๕๐. ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ ๑ ลัทธิธรรมนิยมลาว

พ.ศ.๒๔๖๒

๕๑. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๑
๕๒. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๑ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

อย่างไรก็ดี ในระยะเริ่มจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๙ การพิมพ์หนังสือในนามโบราณคดีสโมสรค่อยๆ เลื่อนหายไป และปรากฏหนังสือที่จัดพิมพ์ในนามหอพระสมุดวชิรญาณเข้ามาแทนที่ จนถึง พ.ศ.๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกโบราณคดีสโมสรขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา^(๑) มีหน้าที่ดูแลทั้งหอพระสมุดวชิรญาณ พิพิธภัณฑ์สถาน หอพระสมุดวชิราวุธ และสมาคมวรรณคดี กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตรามังกรคาบแก้วให้เป็นตราประจำของราชบัณฑิตยสภาอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ มีพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยราชบัณฑิตยสถานยุบราชบัณฑิตยสภาและตั้งกรมศิลปากรใน พ.ศ.๒๔๗๖ งานบางอย่างของราชบัณฑิตยสภาจึงโอนให้แก่กรมศิลปากรเช่นการพิมพ์หนังสือ ซึ่งยังคงใช้ตรามังกรคาบแก้วอยู่ ครั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้รูปพระคเณศวร เป็นตราประจำกรมฯ เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๐ แล้ว ตรามังกรคาบแก้วจึงเป็นอันเลิกใช้ นามของโบราณคดีสโมสร ราชบัณฑิตยสภาและตรามังกรคาบแก้วจึงเป็นอันสิ้นสุดนับแต่นั้นมา

^(๑) สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และพระยาอนุমানราชธนะ. บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม ๒. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๖. หน้า ๑๔๗.

สำเนาพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

เรื่อง

ทรงตั้งโบราณคดีสโมสร

พ.ศ.๒๔๕๐^(๑)

เราท่านทั้งหลายซึ่งได้มาประชุมกันในเวลานี้ มีความพอใจที่จะอ่านจะตรวจตราสอบสวนโบราณคดีในประเทศของเรา บัดนี้เห็นว่ามีความพร้อมกัน จึงเห็นว่าเป็นเวลาสมควรแล้ว ที่จะได้ตั้งขึ้นเป็นสโมสรอันหนึ่ง ซึ่งจะได้นามปรากฏว่าโบราณคดีสโมสร จะหาเวลาใดให้เหมาะกว่าเวลานี้ไม่มี จึงได้ขอให้เริ่มตั้งขึ้นในวันนี้เป็นปฐม

ประเทศทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติและประเทศขึ้นย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติตนแลประเทศตนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะพึงศึกษาแลพึงสั่งสอนกันให้รู้ชัดเจนแม่นยำเป็นวิชาอันหนึ่ง ซึ่งจะได้แนะนำความคิดแลความประพฤติ ซึ่งจะพึงเห็นได้เลือกได้ในการที่ผิดแลชอบชั่วแลดีเป็นเครื่องชักนำให้เกิดความรักชาติแลรักแผ่นดินของตัว ถึงว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องที่ชั่วช้าไม่ต้ออย่างใด ก็เป็นเครื่องที่จะจำไว้ในใจเพื่อจะละเว้นเกียจกันไม่ให้ความชั่วความไม่ดีนั้นมาปรากฏขึ้นอีกในเวลาซึ่งเราทั้งหลายเป็นตัวผู้ทำเหมือนตัวละครที่ท่าบทยู่ในเวลานี้ ถ้าเรื่องใดที่ดีก็ทำให้ใจคอเฟื่องฟู ให้เกิดความเยอหยิ่งขึ้นในใจ ซึ่งจะใคร่ได้แลจะใคร่รักษาความดีนั้นไว้ ทั้งจะใคร่ทำขึ้นใหม่ให้เทียบเคียงกันหรือดียิ่งไปกว่าเก่า การเรียนรู้เรื่องราวประเทศของตนเมื่อผู้ใดได้เรียนด้วยความประสงค์อันดี จะได้รับแต่ผลที่มีคุณไม่มีโทษดังได้กล่าวมาโดยสังเขปดังนี้

เรื่องราวของประเทศทั้งหลายซึ่งมนุษย์อาจจะทรงจำได้ ย่อมมีหลักฐานอยู่เพียง ๖๐๐๐ ปี แต่ย่อมประกอบด้วยเรื่องราวอันไม่น่าเชื่อเจือปนเป็นนิทานข้อความซึ่งได้มั่นคงอย่างสูงก็อยู่ภายใน ๓๐๐๐ ปี แต่ประเทศโดยมากในชั้นปัจจุบันนี้ มักจะตั้งตัวได้เป็นปีกแผ่นราว ๑๐๐๐ ปี เมื่อมีหนังสือเรื่องราวซึ่งเป็นหลักฐานมั่นคง ไม่เป็นแต่ใช้เครื่องหมายเป็นรูปนกรูปกาหรือรูปภาพที่เขียนต้องคิดประกอบ แต่ความรู้ยืดยาวขึ้นไปเช่นนี้ย่อมมีในประเทศที่แบบแผนเป็นหลักฐาน ในบ้านเมืองที่ถึงความรุ่งเรืองแล้วในสมัยนั้น ถ้าหากว่าเป็นเมืองที่ยังคงเป็นป่าเถื่อนไม่รู้จักหนังสือและไม่รู้จักเล่าต่อกัน ก็รู้ได้เพียงชั่วอายุหรือสองชั่วอายุคน บ้านเมืองเช่นนี้ก็ยังมีอยู่

กรุงสยามนี้เป็นประเทศที่มีเคราะห์ร้ายถูกข้าศึกศัตรูทำลายล้างอย่างรุนแรงเหลือเกิน ยิ่งกว่าชาติใดๆ ที่แพ้ชนะกันในการสงคราม หนังสือเก่าๆ ซึ่งควรจะสืบสวนได้สาปสูญไปเสียเป็นอันมาก ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ มีน้อยเกินกว่าความจริงที่ควรจะมีเป็นอันมาก แต่ความจริงเรารู้ว่าประเทศสยามนี้ ได้มีความเจริญบริบูรณ์ในบางกาลบางสมัย ถ้าจะนับก็จะได้ถึง ๑๐๐๐ ปี ข้อนี้ย่อมรู้ปรากฏอยู่แก่ผู้ที่เอาใจใส่ในเรื่องราวของประเทศสยาม แลมีหนังสือเป็นหลักฐานควรอ้างอิง แต่หากจะเป็นช่วงๆ ไป จะเรียบเรียงให้ติดต่อกันบริบูรณ์ตั้ง ๑๐๐๐ ปีไม่ได้

ยังมีข้อที่น่าเสียใจอยู่อีกว่า ในกาลปางก่อนความใส่ใจในการที่จะเรียบเรียงหนังสือมีน้อยกว่าประเทศอื่น มักจะรู้แล้วจำไว้เล่าต่อกันไป ไม่ใช่เป็นชาติซึ่งจะเล่าเรื่องราวไม่เป็น เช่นคนดำหัวหยิก เว้นไว้แต่ไม่เป็นชาติที่ชอบแต่งหนังสือ จึงได้แต่คำบอกเล่ากันต่อๆ มา ความจริงเลอะเลือนวิปลาศซ้ำซากจนไม่น่าเชื่อ แต่ยังมีร้ายยิ่งกว่านั้น ตกมาในชั้นหลังไปยอมรับพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ว่าเป็นเรื่องราวของแผ่นดินสยาม ข้อความนอกจากที่ได้เขียนไว้ในพระราชพงศาวดารถือเสียว่าเป็นนิทาน มีผู้เอาใจใส่ฟังแต่น้อย จะเล่าให้ผู้ใดฟังก็ไม่มี ความพอใจฟังเหมือนฟังนิทาน ไม่ใช่สติปัญญาตรองเทียบเคียงแล้วแลจดจำไว้ ความหลงพระราชพงศาวดารนี้ ทำให้ทอดธุระเสียว่า เรื่องราวของชาติแลประเทศเราอยู่เพียงพระรามาธิบดีที่ ๑ สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านั้นน่าจะพิจารณาก็ได้ละเอียดถี่ถ้วนเสียทั้งสิ้น เพราะเห็นว่าปีกล่วงถึง ๔๐๐-๕๐๐ ปี พอแก่ความปรารถนาที่จะรู้อยู่เพียงนั้นแล้ว

^(๑) คัดจากเอกสาร ร.๕ บ.๔๔/๑๔ แผนกเอกสารสำคัญ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ความจริงชื่อพระราชพงศาวดาร เขาได้ตั้งขึ้นโดยความซื่อตรงต่อหนังสือที่เขาเรียง ความจงใจหมายที่จะเรียงพระราชพงศาวดารนั้น เขาหมายจะเรียงเรื่องราวของเจ้าแผ่นดิน ซึ่งสืบสันตติวงศ์ลงมาจนถึงเวลาที่เขียนนั้น เรื่องราวกิจการบ้านเมืองอันใดที่กล่าวในพงศาวดาร เขาประสงค์จะกล่าวประกอบประวัติเป็นไปของพระเจ้าแผ่นดินนั้นว่า สุข ทุกข์ดี ร้ายอย่างไรในเวลาที่เจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเป็นเจ้าแผ่นดิน ไม่ได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงประเทศสยามทั่วไป เพราะเหตุฉะนั้น คำที่เรียกว่าพงศาวดาร เรียกโดยความซื่อตรงต่องานที่ทำ มิใช่เราไม่รู้ว่าการพงศาวดารนั้นแปลว่าอย่างไร แต่หากเราปราศจากความพิจารณา ไปหลงแปลเองว่าเรื่องราวของแผ่นดินสยาม ข้อความจึงได้บกพร่องไม่พอแก่ทางพิจารณาเสียเลย ถ้าผู้ใดได้อ่านเรื่องราวประเทศอื่นจะกล่าวได้ว่าเรื่องราวประเทศสยามนี้ ชาวไม่มีอะไรเสียจริงๆ มิแต่เล่าถึงเจ้าแผ่นดินเท่านั้น อยากจะกล่าวด้วยว่าได้มีคนพูดแล้วซ้ำไป แต่ผู้ที่พูดนั้นมิใช่ท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ในที่นี้ ความข้อนี้เป็นเครื่องเตือนใจให้เห็นปรากฏเป็นพยานว่าความที่หลงเชื่อพงศาวดารนี้ จึงทำให้มีผู้ติเตียนได้ แลไม่ใช่ใจที่จะฟังเรื่องราวของเราเลยด้วย

กรุงสยามเป็นประเทศที่แยกกันบ้างบางคราว รวมกันบ้างบางคราว ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินผู้ที่ปกครองก็ต่างชาติกันบ้างต่างวงศ์กันบ้าง พงศาวดารได้เลือกกล่าวแต่จะเพาะเวลาที่แผ่นดินสยามได้รวมกันเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียวในชั้นหลัง เชื้อวงศ์เจ้าแผ่นดินก็เลือกแต่จะเพาะวงศ์ไทยที่ได้ลงมาแต่ข้างฝ่ายเหนือ แม้แต่วงศ์ไทยที่ตั้งอยู่ในกรุงสุโขทัยแล้วก็ยังไม่นับ นอกจากได้ออกชื่อครั้งเดียว เมื่อกล่าวถึงขุนพิเรนทรเทพในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ จะป่วยกล่าวไปไปถึงมหานครอันใหญ่ ซึ่งได้ตั้งอยู่จะเพาะนัยน์ตาเช่นที่เก่าขึ้นไป คือกรุงนครไชยศรี กรุงลพบุรี ซึ่งเรายังไม่ใครพบเห็นเรื่องราวกล่าวถึงนครทั้งสองนั้นเป็นการมั่นคงมีแต่ข้อความครั้งเป็นคราวที่ได้กล่าวถึงในหนังสืออื่น ฤ็เป็นนิทาน แต่เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งยังไม่ได้สถาปนา คงเป็นบ้านเมืองอยู่บัดนี้ แลเป็นชาติไทยแท้ยังหลงไปว่าเป็นชวานคร ชวานอก นับเข้าใน ๑๒ ภาษาได้ ความเห็นอันแคบเช่นนี้ ตลอดจนถึงชั้นหลังที่สุด คือ กรุงศรีอยุธยา หรือ อโยธยา ซึ่งตั้งอยู่ ณ ฝั่งตะวันออกตรงประจำคูจาม (ประจำคูจาม) ที่พระเจ้าอู่ทองมาตั้ง ก่อนสร้างพระนครทวารวดี ซึ่งมีเจดีย์ฐานปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แลเป็นที่เจ้าแผ่นดินในกรุงทวารวดีได้ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นทั้งนั้น เช่น วัดพนัญเชิง วัดใหญ่ไชยมงคล อันอยู่ในท่ามกลางพระนครเก่า วัดศรีอโยธยา วัดเดิม ซึ่งเป็นคณะอรุณาวาสเหนือเมือง วัดกุฎีดาว วัดมเหยงคณ์ ซึ่งเป็นวัดอรุณาวาสฝ่ายตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเป็นต้น ทั้งที่เห็นอยู่เช่นนี้แลที่ได้ไปบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้น ถึงว่าจะยังรักษาความสัตย์ใช้คำว่าปฏิสังขรณ์มิใช่สร้างขึ้นใหม่ทุกแห่งทั่วไปได้ละเสีย ไม่กล่าวถึงเรื่องเก่าของกรุงอยุธยาบูรณานั้นเลย น่าจะเป็นเรื่องซึ่งรู้จักอยู่แก่ใจไม่ต้องเล่า ข้อที่ไม่เขียนลงไว้นั้นก็เป็นไปตามวิสัยแลความไม่ต้องการของเวลานั้น หรือจะมีพงศาวดารฉบับอื่นต่างหาก ซึ่งได้กล่าวถึงอยู่แล้ว เช่นพงศาวดารเหนือแต่หากหนังสือฉบับนั้นสูญหายในเวลาที่เกิดวิบัติแก่บ้านเมือง ฉบับที่เราได้เห็นอยู่นี้เป็นแต่มีผู้รู้ว่าพงศาวดารเหนือมีอยู่แต่จะฉบับสถาปนาไปหาไม่ได้ หรือได้แต่ขาดร่องแรง จึงขอให้ผู้หลักผู้ใหญ่ในเวลานั้นช่วยแต่งเพิ่มเติม แต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่เหล่านั้นจำไม่ได้ ด้วยความชราหลงลืมจึงเล่าซ้ำๆ ซากๆ ไป ผู้ที่ขอให้เขียนนั้นถ้าหากว่าเป็นผู้ซึ่งใส่ใจตรองอยู่แล้ว ก็คงจะได้ชักใช้ทักท้วงให้เป็นทางดำริของผู้หลักผู้ใหญ่แต่ผู้ซึ่งใส่ใจในโบราณคดีเวลานั้นเห็นจะมีน้อยด้วยความพอใจในพระราชพงศาวดารกรุงทวารวดี ว่าเก่าพออยู่แล้ว ดังนั้นได้กล่าวมานั้น จึงไม่ชักใช้ไต่ถามสอบความให้ชัดเจน ดูก็เป็นที่น่าเสียดายเป็นอันมาก แต่เพียงอายุขนาดข้าพเจ้าเอง ยังได้ยินถ้อยคำที่ผู้หลักผู้ใหญ่เล่าถึงข้อความชั้นกรุงทวารวดีมากออกไปว่าพระราชพงศาวดารที่ได้เรียบเรียงขึ้นไว้เป็นหลายอย่าง แต่ก็ไม่มีความหมายเหตุแห่งหนึ่งแห่งใด ฟังแล้วก็เล่ากันต่อไป ผู้ที่อยากฟังก็น้อยลงไปทุกที ผู้ที่เล่าก็กลายเป็นผู้ที่บ่นพิมพ์ซ้ำๆ ซากๆ เพราะผู้เล่านั้นอายุแก่เข้าทุกที ความจำก็สั้นเข้าทุกที คนหนุ่มที่จะฟังก็เบื่อหน่ายในการที่จะฟังขึ้นทุกที ข้อความสูญไปด้วยเช่นนี้โดยมาก โทษที่ไม่เขียนเป็นตัวหนังสือลงไว้

ด้วยเหตุดังนี้ข้าพเจ้าจึงมีความพอใจที่ได้เห็นท่านทั้งหลายเอาใจใส่ในพงศาวดารแลเรื่องราวของชาติบ้านเมืองได้เกิดขึ้นใหม่ เป็นที่วางใจว่าความไม่พอใจฟังเรื่องราวของประเทศตัวจะไม่เสื่อมซาสิ้นเร็วเหมือนอย่างที่ได้เป็นมาแล้วแลทั้งผู้ซึ่งจะได้เข้าในสโมสรนี้โดยมาก เป็นผู้มิวิชาสามารถที่จะฟังเรื่องราวและเรียบเรียงด้วยตาแลหูอันได้รู้เรื่องราวของประเทศอื่นๆ แล

อาจจะเลือกเฟ้นข้อสำคัญแลไม่สำคัญ ตึกว่าผู้ที่ไม่มิวิชาต่างประเทศ

ทั้งเวลานี้ก็เป็นโอกาสอันดี ที่เราสามารถอาจจะหาเรื่องราวจากต่างประเทศทั้งยุโรปแลเอเชีย ซึ่งได้เคยสมาคมคบหา กับเรามาแต่ในปางก่อน แม้ถึงเมืองที่เป็นปัจฉิมิตรเช่นพม่า เรายังอาจจะสืบสวนหาข้อความได้ มีหลักอยู่ซึ่งเราจะพิจารณา ข้อความอันได้มาจากต่างประเทศนั้น ให้รู้ว่าประเทศใดมีอภัยคดียชอบอดอ้างบารมีเจ้าแผ่นดินปรากฏอยู่แก่ใจ เมื่อเราได้ อ่านหนังสือนั้น เรายังควรจะพิจารณาหาความลงในทางนั้น ฝ่ายเรื่องราวซึ่งฝรั่งเล่า มักจะแต่งให้อศรราย เพื่อจะให้คน อ่านพิศวง ได้ข้อหนังสือมากมาย เช่นกับที่กล่าวกันอยู่ในปัจจุบันนี้ทั่วไปว่าเมืองไทยมีวังอยู่ได้นำเป็นตัวอย่าง ช่างฝ่ายจีนนั้น ไม่ใคร่จะออกความคิดอย่างจีนคือจะให้เราเป็นจีนหรือเป็นฮวน ทำอะไรให้ผิดปกติไปต่างๆ เป็นต้น วิธีที่จะวินิจฉัยเรื่องราว อันได้มาแต่ต่างประเทศนั้นมิข้อสำคัญอยู่ ที่จะจับหลักน้ำใจแลความคิดข้างไทยให้มั่น ถ้าเรื่องราวอันใดแปลกไปจากประเพณี ความคิดของไทยเราแท้ เราควรจะพิจารณาในข้อนั้น ไม่ควรจะด่วนเชื่อ

ทั้งเคราะห์ดีซึ่งมีพระสงฆ์ผู้เป็นบัณฑิตแต่โบราณ ได้เขียนเรื่องราวพระศาสนาอันมาประดิษฐานในแถบประเทศเหล่านี้

ลงไว้ในภาษาบาลีแลมีเรื่องราวประเทศซึ่งนับว่าเป็นไทยเช่น ล้านช้าง แลเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหนังสืออาจจะสอบสวนเอา ความจริงได้มีอยู่ แต่เรามักจะไปถือเสียว่าเป็นหนังสือศาสนา ไม่มีผู้แลดูด้วยความหมายจะค้นคว้าเรื่องราวประกอบพงศาวดาร หรือเรื่องราวของประเทศ ถึงว่าจะมีบางตอนซึ่งเรายังไม่เห็นว่าหาทางใดที่จะสืบสวนข้อความให้แจ่มแจ้งได้เหตุไฉนจะทอด ธุระไม่สืบสวนหาต่อไป

ด้วยความเห็นแลหนทางซึ่งเห็นว่าควรเราจะตั้งใจทำ น่าจะสำเร็จได้ตั้งเช่นกล่าวมาแล้วนี้ จึงขอชักชวนท่านทั้งหลาย แต่ในสโมสรประชุมกันครั้งแรกนี้ ให้กระทำในใจไว้ว่า เราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใด ชาติใด วงศ์ใด สมัยใดรวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยาม จับเดิมตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมาเรื่องราวเหล่านี้คงจะต้อง จับตั้งแต่เมืองหลวงฝ่ายหนึ่งเรียกว่าหาง ห้าง หรือ อ้าง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชาติไทยแต่ต้นเดิมลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ ลาวรดโลก โคกโขทัย อโยธยาเก่า อโยธยาใหม่ แลเมืองละโว้ ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ฤๅเมืองซึ่งเป็นเจ้าครองเมือง เช่น กำแพงเพชร ไชยนาท พิษณุโลก เมืองสวรรคต สุพรรณ กาญจนบุรี เพ็ชรบุรี เหล่านี้ เป็นต้น บรรดาซึ่งได้เป็นใหญ่ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่ง แล้วรวบรวมมาเป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียวกัน การที่ตั้งวงกว้าง ไว้ถึงเพียงนี้ไซ้จะหวังให้ได้ข้อความพิสดารตลอด ฤๅให้เป็นเรื่องที่มั่นคงจริงจึงจะใช้ได้ ข้อความจะเก็บได้เพียงเท่าใดเราก็ ว่าไว้เพียงเท่านั้น ถึงข้อความจะเกี่ยวเป็นเรื่องไม่น่าเชื่ออย่างตำนาน เช่นหนังสือเรื่องราวต่างๆ ย่อมอ้างพุทธทำนาย เรายัง ควรจะฟังเพราะเป็นแต่เริ่มต้นหนังสือตามความนิยมนับถือของเขาเช่นนั้น ข้อความควรเป็นหลักฟังได้คงจะยังมี ถึงจะจดหมาย ลงไว้ในแห่งใดไม่เป็นที่ครหาติเตียนอันใด ขออย่างเดียวแต่ให้พิจารณาให้ถ่องแท้ อย่าไปฉวยเอาคำคนชั่วช้าแต่งหนังสือปลอม อ้างว่าเป็นหนังสือเก่า ที่เราเรียกว่า กุ อย่างเดียวแล้วเป็นใช้ได้

ความคิดอันนี้ไซ้ว่าจะมุ่งหมายให้สำเร็จเป็นหนังสือเรื่องราวประเทศสยามขึ้นโดยเร็วนั้นก็มิได้ หวังว่าพวกเรา จะช่วยกันสอบสวนรวบรวมเรื่องราวหลักฐาน แลช่วยกันดำริวินิจฉัยข้อความซึ่งยังไม่ชัดเจนให้แจ่มแจ้งขึ้นตามปัญญาตัวที่คิดเห็น ไม่จำเป็นจะต้องยืนยันว่า เป็นการถูกต้องดังนั้นฤๅไม่ เมื่อมีความเห็นอย่างไรเขียนลงไว้ส่งให้แก่เลขานุการของสโมสร เก็บ รวบรวมข้อความทั้งปวงไว้ในที่แห่งเดียว เมื่อได้ข้อความมากควรจะพิมพ์เป็นเล่ม ก็พิมพ์ขึ้นไว้สำหรับเป็นหนังสือที่ผู้แต่งเรื่อง รวบรวมเรื่องราวของประเทศสยาม จะได้เลือกค้นข้อความตรวจสอบ ตามแต่เขาจะเห็นว่าข้อใดควรรับเป็นเรื่องราวของประเทศสยามได้ เขียนเรื่องราวที่ตัวรู้ลงไว้แทนที่จะเล่าให้ใครๆ ฟัง ซึ่งจะเป็นเล่าซ้ำเล่าซากๆกันความซราที่จะพาให้หลงลืมไปทุกวันแสดงความ เห็นหลักถาดลงไว้ สำหรับผู้อื่นจะได้เห็นแลตริตรองตาม เมื่อเขาเห็นข้อความเป็นอย่างอื่นมีหลักถาดดีกว่า เราไม่ควรจะ อับอายอันใด เพราะเราพิจารณาข้อความตามที่เรารู้แลเราเห็นปรากฏจะพาหน้าเมื่อเขาได้มาดีกว่า แลความคิดเขาใกล้เคียง ถูกต้องดีกว่า เราควรจะยอมด้วยความยินดีโดยเห็นแก่ประโยชน์ข้อใหญ่ ที่จะได้เรื่องราวของประเทศสยามมั่นคงชัดเจน ดีขึ้นในการที่จะให้สโมสรนี้เป็นสโมสรสำหรับพระนคร จึงได้ยอมให้ใช้เครื่องหมายรูปมังกรคาบแก้ว อันเป็นพระราชสัญลักษณ์

โบราณองค์หนึ่ง ซึ่งได้นำมาให้พร้อมกันในที่นี้ เหตุไฉนจึงจะได้ใช้รูปนาคฤมางกรนี้ เหตุด้วยนาคแลมั่งกรฤมางกรเป็นที่นับถือ
มาแต่โบราณกาลในแถบประเทศเราทั้งหลายก่อนกว่าที่นับถืออย่างอื่นๆ อันได้นำมาในภายหลัง เพื่อจะให้เป็นที่หมายว่า
ความคิดความมุ่งหมายของสโมสรนี้ จะแสงข้อความโบราณคดีอันมีในระหว่าง ๑๐๐๐ ปีตั้งแต่บัดนี้ขึ้นไปหวังว่าท่านทั้งหลาย
จะเป็นที่พอใจในเครื่องหมายอันนี้ แลจะได้นับวันนี้อันเป็นทำยอภิสิทธิ์สมัยรัชมงคล เป็นวันต้นซึ่งได้ตั้งสโมสรนี้สืบไป

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

วันที่ ๒ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

พระบรมราชวังกรุงทวารวดีศรีอยุธยา

วรรณคดีสโมสร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง**วรรณคดีสโมสร**ขึ้น เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๕๗ เพื่อ “อุดหนุนวิชาแต่งหนังสือภาษาไทยให้ดีขึ้น” ซึ่งเป็นการสืบทอดสนองพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะอุดหนุนทำนุบำรุงแต่งร้อยแก้ว ร้อยกรอง ในภาษาไทยให้ดีขึ้น แต่ยังมีได้ทรงจัดการประการใดก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน ยิ่งล่วงถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้แต่งและผู้อ่านหนังสือมีมากขึ้น แต่ผู้แต่งไม่มีใครใส่ใจในการใช้ภาษาที่ถูกต้อง และมักไม่เขียนเรื่องที่มีคุณมีสาระ พวกที่แปลหนังสือก็ไม่เลือกแปลเรื่องที่ดี สำนวนแปลนิยมตามประโยคต่างประเทศ จนผู้อ่านบางคนพลอยหลงนิยมไปว่าเป็นวิชาหนังสือสมัยใหม่ ทั้งที่เป็นการทำลายภาษาไทยให้เสียไป

การตั้ง**วรรณคดีสโมสร** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินตามรอยพระยุคลบาทของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ซึ่งทรงตั้ง**โบราณคดีสโมสร**เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๐ เพื่อทำนุบำรุงการศึกษาสอบค้นพงษาวดาร ทำให้การศึกษา**โบราณคดี**เจริญขึ้น มีหนังสือ**โบราณคดี**ที่แต่งและพิมพ์แพร่หลายได้รับประทับพระราชลัญจกรมังกษัตริย์ไว้ในหนังสือเป็นสำคัญ **วรรณคดีสโมสร**นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงดำรงตำแหน่งสมณนายกเช่นเดียวกับ**โบราณคดีสโมสร** กรรมการ**วรรณคดีสโมสร**ตรวจคัดเลือกหนังสือที่แต่งดีเพื่อรับพระราชทานรางวัล และพระราชทานพระราชลัญจกรรูปพระเศวตฉัตรสำหรับ**วรรณคดีสโมสร**

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่ในกิจการ**วรรณคดีสโมสร** ตั้งแต่ระยะก่อตั้ง ทรงแก้ไขเพิ่มเติมร่าง**พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร** ในส่วนที่เป็นสาระสำคัญที่จะทำให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ ดังปรากฏในส่วนที่เป็นมาตรา ๘ คุณลักษณะสำคัญหรือคุณวิเศษของหนังสือ และในมาตรา ๗ ชนิดของหนังสือที่กรรมการ**วรรณคดีสโมสร**พิจารณาล้วนเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น

เมื่อประกาศ**พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร** ในวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๕๗ ถึงวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ กรรมการ**วรรณคดีสโมสร**ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้งข้อบังคับสำหรับการพิจารณาหนังสือใน**วรรณคดีสโมสร** ซึ่งรวมถึงการพิจารณาให้หนังสือที่ได้ประกาศนียบัตร**วรรณคดีสโมสร**ที่ “ต้องนับเป็นอย่างวิเศษ” จึงจะควรได้รับ**เหรียญชริฎาณ**ด้วย

กรรมการ**วรรณคดีสโมสร** ได้พิจารณาเห็นชอบและขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตร**วรรณคดีสโมสร** และ**เหรียญชริฎาณ**แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับพระราชนิพนธ์ เรื่อง**พระนลคำหลวง** เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๙ เป็นปฐมฤกษ์ จากนั้น**วรรณคดีสโมสร**ได้ให้ประกาศนียบัตรยกย่อง**วรรณคดี**ที่เกิดในประเภทต่างๆ อาทิ

- นิทานเบิ่งคอสี ยกย่องว่าเป็นหนังสือแปลและแต่งดีในภาษาไทย
- ลิลิตพระลอ ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภทลิลิต
- สมุทรโฆษคำฉันท์ ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภทฉันท์
- มหาชาติกลอนเทศน์ ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภทกาพย์ (ร่ายยาว)
- สามก๊ก ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภทความเรียงนิทาน
- เสภาขุนช้างขุนแผน ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภทกลอนสุภาพ
- พระราชพิธีสิบสองเดือน ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภทความเรียงอธิบาย

หัวใจนักรบ ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภททละครพุด

มัทนะพาธา หรือ ตำนานแห่งดอกกุหลาบ ยกย่องว่าเป็นเลิศประเภททละครพุดคำฉันท

วรรณคดีสโมสรสิ้นสุดลงเมื่อสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นครั้งแรกที่หน่วยงานภาครัฐให้ความสนับสนุนวรรณกรรม และเป็นแบบอย่างให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ก่อตั้งองค์กรขึ้น สนับสนุนฟื้นฟูวรรณกรรมของชาติ ในระยะต่อๆ มา

พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมชนกนารถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่ มีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงการศึกษาอบรมคนพวงชาวสยาม จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้น เมื่อ ณ วันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ.๑๒๖ (พ.ศ.๒๔๕๐) ในขณะที่เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร โบราณในงานพระราชพิธีรัชมงคล แลได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชลัญจกรมังกรรคาบแก้วไว้สำหรับประทับในหนังสือโบราณคดี บรรดาที่จะพิมพ์ขึ้นด้วยความเห็นชอบของโบราณคดีสโมสรนั้น แต่นั้นมาการศึกษาโบราณคดีก็เจริญขึ้น มีหนังสือโบราณคดีที่แต่งแลพิมพ์แพร่หลายต้องตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนารถเป็นหลายเรื่อง อันจะพึงสังเกตเห็นได้ด้วยมีรูปพระราชลัญจกรมังกรรคาบแก้วประทับไว้เป็นสำคัญในสมุดทุกเล่มนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์อยู่อีกอย่าง ๑ คือ ที่จะอุดหนุนทำนุบำรุงการแต่งกาพย์กลอนแลเรื่องความเรียงร้อยแก้วในภาษาไทยให้ดีขึ้น แต่ยังไม่ทรงจัดการอย่างใดไม่ พระองค์เสด็จสวรรคตเสียพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระบรมราชาไชบายแลพระราชดำริของสมเด็จพระบรมชนกนารถใน ๒ ข้อดังกล่าวมานี้ เป็นการสมควรยิ่งนัก ด้วยทุกวันนี้ผู้แต่งหนังสือแลผู้อ่านหนังสือก็มากขึ้นกว่าแต่ก่อนทั้ง ๒ จำพวก แต่ฝ่ายช่างผู้แต่งยังไม่ใคร่จะเอาใจใส่ในทางภาษาพยายามแต่งเรื่องอันประกอบด้วยคุณวิชาวินิจฉัยประโยชน์ มักแต่แต่งเอาอย่างผู้อื่นตามๆ กันไป ที่แปลจากภาษาต่างประเทศ ก็มักแปลแต่หนังสือซึ่งเป็นเรื่องอย่างเลวในภาษานั้นๆ แลมักชอบหันเหียนเปลี่ยนวิธีเรียบเรียงภาษาไทยไปตามประโยคภาษาต่างประเทศ ด้วยความบังเอิญแลสำคัญว่าไวยากรณ์นั้นเป็นของเหมาะเจาะสมควรแก่สมัยใหม่ มิได้รู้ว่าการที่ทำอย่างนั้น เป็นการทำลายภาษาของตนเองให้เสียไป ส่วนผู้อ่านที่อยากจะทำหนังสือ ก็พบแต่หนังสือที่กล่าวมานี้มากขึ้นทุกที บางคนจนถึงไปหลงนิยามว่า ภาษาแลวิธีแต่งหนังสือเช่นว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างดีที่เกิดขึ้นในวิชาหนังสือสมัยใหม่ เมื่อการเป็นอยู่ดังนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมควรจะจัดการอย่างใดอย่าง ๑ อุดหนุนวิชาแต่งหนังสือภาษาไทยให้ดีขึ้นแลพ้นจากความเข้าใจผิดทั้งผู้แต่งแลผู้อ่าน ดังกล่าวมาแล้ว ทำนองดังที่สมเด็จพระบรมชนกนารถได้ทรงทำนุบำรุงการศึกษาโบราณคดีมาแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้น ตามข้อความที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

- มาตรา ๑ วรรณคดีสโมสรนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงดำรงตำแหน่งที่สภานายก เหมือนอย่างโบราณคดีสโมสรนั้น
- มาตรา ๒ ผู้ซึ่งเป็นตำแหน่งสภานายกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ เปนอุปนายก มีหน้าที่สำหรับอำนวยการวรรณคดีสโมสรเช่นนึ่งเป็นประธานที่ประชุมสมาชิกเป็นต้น ตามพระราชประสงค์
- มาตรา ๓ ได้โปรดให้สร้างพระราชลัญจกรขึ้นใหม่องค์ ๑ ปลายเป็นรูปพระคเณศร์ สำหรับวรรณคดีสโมสร
- มาตรา ๔ จะทรงตั้งเลขานุการผู้ ๑ สำหรับวรรณคดีสโมสร มีหน้าที่เป็นผู้รักษาพระราชลัญจกร แลในการจดหมายต่างๆ เช่นจดทะเบียนบาญชีอันเกี่ยวข้องกับวรรณคดีสโมสรเป็นต้น
- มาตรา ๕ สมาชิกของวรรณคดีสโมสรนั้น คือให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเป็นสมาชิกโดยตำแหน่งทุกคน

นอกจากนี้เมื่อทรงพระราชดำริเห็นผู้ใดมีคุณวุฒิแลได้แต่งหรือแปลหนังสือขึ้นไว้เป็นพยานแห่งคุณวุฒิว่าสมควรจะเป็นสมาชิกได้ ก็จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้เป็นสมาชิกแห่งวรรณคดีสโมสรอยู่ตลอดเวลา ตามทรงพระราชดำริเห็นสมควร

มาตรา ๖ ให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เป็นกรรมการสำหรับวรรณคดีสโมสรด้วย

มาตรา ๗ หนังสือเรื่องใด จะเป็นหนังสือซึ่งโบราณบัณฑิตแต่งไว้ก็ดี หนังสือปัจจุบันบัณฑิตแต่งขึ้นใหม่ก็ดี ในประเภทเหล่านี้ ได้แก่

๑) กวีนิพนธ์ คือเป็น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

๒) ลครไทย คือ แต่งเป็นกลอน ๘ มีกำหนดน่าพาทย์ ฯลฯ

๓) นิทาน คือ เรื่องราวอันผูกขึ้นแลแต่งเป็นร้อยแก้ว

๔) ลครพูด

๕) อธิบาย (คือ “อ็ลเซย์” ฤ “แอมเฟลต”) แสดงด้วยศิลปะวิทยาการกิจการอย่างใดอย่าง ๑ (แต่ไม่ใช่ตำราฤแบบเรียน ฤความเรียงเรื่องโบราณคดี มีพงษาวดาร เป็นต้น) ให้นับว่าเป็นหนังสือซึ่งควรพิจารณาในวรรณคดีสโมสร ตามพระราชกฤษฎีกานี้

มาตรา ๘ หนังสือใน ๕ ประเภท ซึ่งกล่าวมาในมาตรา ๗ นั้น เรื่องใดสมาชิกวรรณคดีสโมสรได้ตรวจพิจารณาเห็นพร้อมกัน ฤโดยมากด้วยกัน ว่ามีคุณวิเศษดังจะว่าต่อไปนี้บริบูรณ์ คือ

๑) เป็นหนังสือดี กล่าวคือ เป็นเรื่องราวที่สมควรซึ่งสาธารณชนจะอ่านได้ โดยไม่เสียประโยชน์ คือไม่เป็นเรื่องทุกษิต ฤเป็นเรื่องที่ชักจูงความคิดผู้อ่านไปในทางอันไม่เป็นแก่นสาร ฤซึ่งจะชวนให้คิดวุ่นวายไปในทางการเมือง อันจะเป็นเครื่องรำคาญแก่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังนี้ เป็นต้น

๒) เป็นหนังสือที่แต่งดี ใช้วิธีเรียบเรียงอย่างใด ๆ ก็ตาม แต่ต้องให้เป็นภาษาไทยอันดี ถูกต้องตามเยี่ยงที่ใช้ในโบราณกาล ฤในบัดนี้กาลก็ได้ ไม่ใช่ใช้ภาษาซึ่งเลียนภาษาต่างประเทศ ฤใช้วิธีผูกประโยคประธานตามแบบภาษาต่างประเทศ (เช่น ใช้ว่า “ไปจับรถไฟ” แทน “ไปขึ้นรถไฟ” ฤ “โดยสารรถไฟ” แล “มาสาย” แทน “มาช้า” ฤ “มาล่า” ดังนี้เป็นตัวอย่าง)

อนึ่งหนังสือใดที่แปลจากภาษาต่างประเทศ ต้องมีแสดงไว้ชัดเจนว่าแปลจากภาษาใด ผู้แต่งเดิมชื่อไร

ถ้าสมาชิกโดยมากเห็นว่า หนังสือเรื่องนั้นเป็นหนังสือดีมีคุณวิเศษบริบูรณ์ดังกล่าวมาแล้วในมาตรานี้ ก็ให้เลขานุการนำความขึ้นกราบบังคมทูลแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นสมณายก ถ้าทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้ว จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หนังสือเรื่องนั้นได้รับประโยชน์จากรวรรณคดีสโมสรตามสมควร

มาตรา ๙ ประโยชน์ที่วรรณคดีสโมสรจะให้แก่หนังสือที่แต่งดีดังกล่าวมาแล้วในมาตรา ๘ นั้น มี ๓ อย่าง คือ

๑) ถ้าเป็นหนังสือแต่งใหม่อันชอบด้วยพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ.๑๒๐ จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประทับพระราชลัญจกรสำหรับวรรณคดีสโมสรเป็นสำคัญในต้นฉบับที่ไปจดทะเบียน สถาน ๑

๒) ถ้าทรงพระราชดำริเห็นสมควร จะพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่ตัวผู้แต่งด้วยอีกสถาน ๑

๓) ถ้าเป็นหนังสือซึ่งโบราณบัณฑิตแต่งไว้ แลไม่เข้าในพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ.๑๒๐ จะได้ประทับสำเนาพระราชลัญจกรสำหรับวรรณคดีสโมสรในฉบับที่พิมพ์ โดยลักษณะที่จะกล่าวต่อไปในมาตรา ๑๐

มาตรา ๑๐ บรรดาหนังสือที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประทับพระราชลัญจกรสำหรับวรรณคดีสโมสรดังกล่าวมาแล้วในมาตรา ๙ นั้น เมื่อจะพิมพ์โฆษณา ให้ใช้สำเนาพระราชลัญจกรนั้นจะเป็นขนาดใด ๆ ก็ตาม พิมพ์ไว้ได้เป็นสำคัญในหนังสือนั้น แต่หนังสือที่จะพิมพ์สำเนาพระราชลัญจกรดังกล่าวมานี้ ต้องให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณตรวจดู

ใบพิมพ์แลเห็นชอบด้วยก่อน จงทุกคราวที่พิมพ์

ถ้าผู้ใด แม้เจ้าของกรรมสิทธิ์หนังสือนั่นเอง จะเอาไปพิมพ์โดยไม่ได้ให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณตรวจใบพิมพ์ก่อนก็ถือว่าผิดเติมหนังสือเรื่องนั้นโดยมิได้รับอนุญาตของบรรณคดีสโมสรก่อนก็ดี ห้ามมิให้ใช้สำเนาพระราชลัญจกรสำหรับบรรณคดีสโมสรในฉบับนั้นๆ เป็นอันขาด

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๓ เดือนกรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นวันที่ ๑๓๕๑ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ข้อบังคับบรรณคดีสโมสร

ด้วยกรรมการบรรณคดีสโมสรได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ตั้งข้อบังคับ สำหรับการพิจารณาหนังสือในบรรณคดีสโมสรไว้ดังนี้

หมวด ๑ ว่าด้วยการขอประกาศนียบัตร

ข้อ ๑ หนังสือเรื่องใดที่จะให้กรรมการวินิจฉัยว่าควรจะได้รับประกาศนียบัตรบรรณคดีสโมสรหรือไม่นั้น ผู้แต่งหรือผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์จะขอให้กรรมการพิจารณาก็ได้ กรรมการหรือสมาชิกบรรณคดีสโมสรคนใดจะขอให้กรรมการพิจารณาก็ได้ แต่ถ้าเป็นหนังสือซึ่งตัวผู้แต่งยังอยู่ หรือถ้าไม่มีตัวผู้แต่ง แต่เป็นหนังสือซึ่งมีเจ้าของถือกรรมสิทธิ์ ถ้าผู้แต่งหรือผู้ถือกรรมสิทธิ์ไม่ให้อนุมัติให้พิจารณา กรรมการจะไม่พิจารณา

ข้อ ๒ เพราะหนังสือที่แต่งดีทั้งหนังสือเก่าแลหนังสือใหม่มีมากด้วยกัน ไขว่สลับที่กรรมการจะพิจารณาให้เสร็จสิ้นไปหมดได้ในคราวเดียวหรือปีเดียว แม้หนังสือแต่งใหม่ที่พิมพ์โฆษณาในปีใดจะพิจารณาให้หมดในปีนั้นก็ได้ ด้วยเหตุนี้ หนังสือเรื่องใดเก่าก็ดี ใหม่ก็ดี ที่กรรมการยังไม่ได้ตัดสินใจให้ประกาศนียบัตร ไม่ใช่แปลว่ากรรมการไม่เห็นว่าเป็นดีควรได้ประกาศนียบัตร ต้องเข้าใจแต่ว่ายังไม่ได้พิจารณา ถึงหนังสือเรื่องใดที่พิจารณาแล้วแลไม่ยอมให้ประกาศนียบัตร ถ้าเจ้าของเอาไปตกแต่งแก้ไขเสียให้ดี จะขอให้พิจารณาอีกก็ได้

หมวด ๒ ว่าด้วยลักษณะพิจารณา

ข้อ ๓ กรรมการจะประชุมการพิจารณา ว่าหนังสือเรื่องใดควรจะได้รับประกาศนียบัตรบรรณคดีสโมสร ปีละคราว ๑ ในเดือนมีนาคม การประชุมนั้นจะวันเดียวหรือหลายวัน แล้วแต่การที่จะปฎิภา

ข้อ ๔ ผู้ที่จะขอให้กรรมการพิจารณา ต้องแจ้งความแลส่งหนังสือที่จะให้พิจารณา มายังเลขานุการบรรณคดีสโมสร ภายในเดือนมกราคม

ข้อ ๕ ในเดือนกุมภาพันธ์ ให้เลขานุการรวมบัญชีหนังสือที่จะพิจารณาแจ้งความให้กรรมการทราบ นายกเป็นผู้กำหนดวันประชุม

ข้อ ๖ ในเบื้องต้นกรรมการจะตรวจเลือกก่อนว่า ในคราวประชุมปีนั้นจะพิจารณาหนังสือเรื่องใดบ้าง คัดออกไว้แต่เฉพาะที่จะพิจารณา ที่ยังไม่พิจารณาคัดออกส่วนหนึ่ง เอาไว้พิจารณาในคราวต่อไป

ข้อ ๗ กรรมการต้องตัดสินด้วยพินิจลากลับทุกเรื่องๆ โดยลากล้างเห็นควรมากกว่า จึงเป็นได้ ถ้าลากลเท่ากัน ทั้ง ๒ ฝ่าย หรือฝ่ายข้างไม่ควรมากกว่าเป็นไม่ได้

ข้อ ๘ เพราะเหตุที่กรรมการตัดสินด้วยคะแนนลับ ทั้งกรรมการแลเลขานุการไม่จำเป็นต้องชี้แจงแก่ผู้ใดว่าไม่ให้ประกาศนียบัตรด้วยเหตุใด แลไม่ควรแสดงความให้ปรากฏแก่ผู้อื่นว่ากรรมการไม่ยอมให้ประกาศนียบัตร หนังสือเรื่องใดๆ นอกจากที่ให้ผู้ขอให้พิจารณาหนังสือเรื่องนั้นทราบ

ข้อ ๙ เมื่อกรรมการได้ตัดสินเห็นว่า เรื่องใดควรได้ประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสร กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ จะได้ไปศึกษาถึงเรื่องเหรียญวชิรญาณต่อไป ซึ่งต้องเข้าใจว่า ถึงหนังสือที่ได้ประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสร ต้องนับเป็นอย่างวิเศษ จึงควรได้รับเหรียญวชิรญาณด้วย

ข้อ ๑๐ เมื่อกรรมการทั้ง ๒ ได้ไปศึกษาเห็นควรให้ประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสร แลเหรียญวชิรญาณหนังสือเรื่องใดบ้างแล้ว ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ ต่อทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยจึงเป็นใช้ได้

ข้อ ๑๑ พิธีให้ประกาศนียบัตรแลเหรียญวชิรญาณนั้น ให้ปีละครั้ง ๑ ในเดือนพฤษภาคม กรรมการจะกำหนดวันใดวันหนึ่ง ซึ่งใกล้ต่อวิสาขบูชา ตามพระราชกำหนดทรงตั้งเหรียญวชิรญาณจะเชิญผู้ที่ได้รับมาประชุมที่หอพระสมุดฯ พร้อมด้วยกรรมการแลสมาชิกผู้มีตำแหน่งสูงในกรรมการ เป็นผู้ให้ประกาศนียบัตรแลเหรียญวชิรญาณ (ถ้าให้เหรียญด้วย) ถ้าผู้รับจะมาไม่ได้จึงจะส่งไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๐ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ เป็นวันที่ ๒๓๔๓ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

พระรุษสถานายก

หอพระสมุทวชิรญาณ

เมื่อแรกตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ ใน พ.ศ.๒๔๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้งกรรมการสัมปาติก เพื่อช่วยกันบริหารหอพระสมุทวชิรญาณปีละครั้ง ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป โดยกำหนดวันขึ้นกรรมสัมปาติกใหม่ในวันแรมค่ำหนึ่ง เดือน ๑๑ ของทุกปี การเลือกตั้งกรรมการสัมปาติกนั้น กำหนดให้สมาชิก ฝ่ายหน้าเขียนนามภาคีสมาชิกฝ่ายหน้าออกเสียงเลือกตั้งสถานายกและเลขาธิการ ภาคีสมาชิกฝ่ายในเลือกอุปนายก ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ฝ่ายใน ให้ผู้ที่จะเป็นสถานายกเลือกภาคีสมาชิกเป็นกรรมการสัมปาติกอีกคือ เจริญญิกและผู้ช่วย สารานุกรและ ผู้ช่วย บรรณารักษ์และผู้ช่วย ปฏิคมและผู้ช่วย เมื่อเลือกได้ครบคณะแล้วจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล ถ้ามีพระบรมราชานุญาตก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้งเป็นรายบุคคลต่อไป พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงดำรงตำแหน่งสถานายก ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งจนถึงปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๑ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พ.ศ.๒๔๒๔ - พ.ศ.๒๔๒๕
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ พ.ศ.๒๔๒๕
๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๔๒๖ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๒๘
๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พ.ศ.๒๔๒๗
๕. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาติศกรมหิป พ.ศ.๒๔๒๙
๖. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๔๓๐ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๓๖ ครั้งที่ ๓ พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๕๗
๗. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ.๒๔๓๑
๘. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๔๓๒ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๕๘-๒๔๗๕
๙. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ.๒๔๓๓
๑๐. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พ.ศ.๒๔๓๔
๑๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา พ.ศ.๒๔๓๕
๑๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พ.ศ.๒๔๓๖
๑๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พ.ศ.๒๔๓๗
๑๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ พ.ศ.๒๔๓๘
๑๕. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี พ.ศ.๒๔๓๙
๑๖. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา พ.ศ.๒๔๔๐
๑๗. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ พ.ศ.๒๔๔๑
๑๘. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พ.ศ.๒๔๔๒
๑๙. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร พ.ศ.๒๔๔๓-๒๔๔๔
๒๐. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๔๔๖ ครั้งที่ ๒ ๒๔๔๘-๒๔๕๒

๒๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ.๒๔๔๗-๒๔๔๘

สภานายกแต่ละพระองค์ทรงบริหารหอพระสมุดวชิรญาณก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองมาเป็นลำดับ ครั้นการประมุขกรมสัมปาทิกเมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ.๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้แทนสภานายก (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร) ประทับทรงเป็นประธานที่ประชุม ทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานรางวัลแก่สภานายกทุกพระองค์ในปีที่ผ่านมา ที่ได้ทรงรับจัดการหอพระสมุดวชิรญาณด้วยความสำเร็จเรียบร้อย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ่ายเงินหอพระสมุดฯ สำหรับจ้างช่างเขียนพระรูปด้วยสีน้ำมันและบอกปีที่ทรงรับตำแหน่ง เมื่อเขียนเสร็จแล้วจะนำไปประดับในห้องประชุมของหอพระสมุดฯ โปรดฯ ให้เจ้านายที่เคยทรงดำรงตำแหน่งสภานายกส่งพระรูปที่ทรงโปรด ให้แก่หลวงศิริสมบัติ (เชย) ผู้ช่วยปฏิคม เพื่อจัดส่งให้ช่างนำไปเขียนราคาพระรูปละ ๑๒๐ บาท

พระรูปสภานายกนี้ ได้มอบให้ห้างหลวงปฏิบัติราชประสงค์ เป็นผู้ส่งไปให้ช่างเขียนที่ประเทศอังกฤษจำนวน ๘ พระรูป เขียนเสร็จครั้งแรก ๖ พระรูป ส่งเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๓๔ คิดเป็นเงิน ๑๑ ชั่ง ๓๐ บาท ยังขาดอีก ๒ พระรูป

การเขียนพระรูปคงค้างมานานหลายปี จนถึง พ.ศ.๒๔๓๕ ในกรมสัมปาทิกชุดที่ ๑๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยาตรา ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นสภานายก จึงทรงมอบให้หม่อมเจ้าประภากร มาลากุล โอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เลขาธิการกรมสัมปาทิกรวบรวมพระรูปสภานายกชุดต่างๆ ส่งไปให้ช่างเขียนต่อไป จวบจน พ.ศ.๒๔๓๙ การเขียนพระรูปยังคงเหลืออยู่อีกเพียง ๓ พระรูปเท่านั้นก็จะสำเร็จลุล่วงคือ พระรูปพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ที่ประชุมกรมสัมปาทิกจึงให้ชะลอการเขียนพระรูปไว้ก่อน เนื่องจากยังค้างชำระค่ารูปเดิมอยู่ เมื่อจ่ายเงินเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงจะเขียนพระรูปต่อไป

นอกจากพระรูปสภานายกดังกล่าวมาแล้ว หอพระสมุดวชิรญาณยังมีพระบรมรูปที่สำคัญอีก ๒ พระรูปคือ พระบรมสาทิสลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนด้วยสีน้ำมันขนาดเท่าพระองค์ โดยจิตรกรชาวอิตาลีชื่อ คาร์โล ริโกลี (Carlo Rigoli) ซึ่งพระบรมสาทิสลักษณ์ทั้งสองนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเป็นที่ระลึกในคราวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดหอพระสมุดวชิรญาณ ที่ตึกถาวรวัตถุ หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๙ กรมการหอพระสมุดฯ ได้อัญเชิญพระบรมสาทิสลักษณ์ทั้งสองไปประดิษฐานไว้ในห้องประชุมซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของตึกตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา

พ.ศ.๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้นและโปรดฯ ให้แยกหอพระสมุดวชิรญาณออกเป็น ๒ หอคือ หอพระสมุดวชิราวุธกับหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ทรงพระราชทานพื้นที่ด้านทิศเหนือของตึกถาวรวัตถุเป็นที่ทำงานของราชบัณฑิตยสภา สมเด็จพระยาอดิศรราชานุภาพ สภานายกมีพระประสงค์ที่จะจัดห้องแสดงตำนานของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับคนรุ่นหลังได้ทราบ จึงทรงใช้ห้องประชุมกรมการเป็นห้องจัดแสดง และโปรดฯ ให้นำพระรูปสภานายกทุกพระองค์มาประดิษฐานไว้ในห้องนี้เพิ่มขึ้นด้วย

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ มีประกาศยุบราชบัณฑิตยสภาจัดแบ่งส่วนราชการใหม่ ตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้นแยกการบริหารงานออกไป แต่ยังคงขอใช้สถานที่ด้านทิศเหนือของตึกถาวรวัตถุเป็นที่ทำการอยู่ ในระยะนี้พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ถูกนำไปประดับไว้ในห้องรับแขกของกรมศิลปากร และได้อัญเชิญกลับมาประดิษฐาน ณ ที่เดิมอีกครั้งในราว พ.ศ.๒๔๘๖ ซึ่งภายหลังมีข้อตกลงว่าสิ่งของต่างๆ ภายในตึกถาวรวัตถุหากอยู่ในส่วนทำงานของหน่วยงานใด ก็คงเป็นสมบัติของหน่วยงานนั้น ดังนั้นพระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์และพระรูปสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณทุกพระองค์ จึงประดิษฐานอยู่ที่ราชบัณฑิตยสถานแต่นั้นมา

ถึง พ.ศ.๒๕๓๑ ราชบัณฑิตยสถานย้ายสถานที่ทำการไปตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ณ ตึกกระทรวงการต่างประเทศ (เดิม) จึงได้อัญเชิญพระบรมรูปทั้งหมดในห้องประชุมไปประดับไว้ในห้องประชุมของราชบัณฑิตยสถานด้วยจนถึงทุกวันนี้ พระรูปสถานายก ดังกล่าวมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๑ พระรูปดังนี้

๑. สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ
๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร
๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
๕. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
๖. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร
๗. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๘. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
๙. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
๑๐. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
๑๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

พระรูปสถานายกทุกพระรูป เขียนเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ประกอบด้วยไม่มีป้ายบอกพระนามไว้ด้วย ดังนั้นคนรุ่นปัจจุบันจึงไม่อาจจะทราบได้ว่าเป็นพระองค์ใดบ้าง หม่อมราชวงศ์ครุสสิน คัคณางค์ จึงรับทำแผ่นป้ายโลหะบอกพระนามติดไว้ที่ได้พระรูปทุกพระรูป พระรูปสถานายกนี้มีขนาดสูงถึง ๗๑ เซนติเมตร ใ้ล่กรอบไม่มีลวดลายปิดทองอย่างสวยงามทั้งสิ้น จบเรื่องพระรูปสถานายกหอพระสมุดวชิรญาณแต่เพียงเท่านี้

สภานายกทททขอพระสมุทวชิรญาณ

สมเด็จพระราชบิดุลาบรมพงศาภิมุข
เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ
(พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร)

◀ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าัดฉนางคยกุล)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
(พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์) ▶

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
(พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ) ➡

➡ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ
สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
(พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
(พระองค์เจ้าจิตรเจริญ)

◀ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
(พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวาทรงสวัสดิ
(พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค) ▶
ผู้แทนสยามยกในคราวเปิดหอพระสมุดวชิรญาณ
ครั้งแรก พ.ศ.๒๔๒๖

Dr.O.Frankfurter
บรรณารักษ์ใหญ่ หอพระสมุดวชิรญาณ
ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๙-๒๔๕๙

ศาสตราจารย์ยอช เซเดิ้ล
บรรณารักษ์ใหญ่ หอพระสมุดวชิรญาณ
ระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๐-๒๔๗๒

วชิรญาณและวชิรญาณวิเศษ

หอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์หนังสือเพื่อเผยแพร่ความรู้และกิจการของหอพระสมุดฯ เป็นประจำ ๒ รายชื่อ คือ วชิรญาณ เล่ม ๑ และวชิรญาณวิเศษ อีกเล่ม ๑ อาจสรุปได้ดังนี้

๑. หนังสือพิมพ์วชิรญาณ

<u>ปีที่ออก-เล็ก</u>	ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๒๘ รวม ๒ ปี ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๓๗-๒๔๔๘ รวม ๑๒ ปี
<u>กำหนดออก</u>	รายเดือน เมื่อแรกออกหนังสือนั้นกำหนดออกทุก ๑๕ วัน คือในวันขึ้นค่ำหนึ่ง และวันแรมค่ำหนึ่ง (ฉบับแรกออกเมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ แรมค่ำหนึ่ง ปีวอกยังเป็นเบญจศก ตรงกับวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ.๒๔๒๗) ออกอยู่นาน ๒ เดือนจำนวน ๑๓ ฉบับ จึงเปลี่ยนมาออกเป็นรายเดือน เริ่มฉบับแรกในเดือน ๑๑ แรมค่ำหนึ่ง ปีวอกจศก ตรงกับวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๒๗
<u>ขนาดและรูปเล่ม</u>	ขนาด ๘ หน้ายก จำนวน ๘๐-๑๐๐ หน้า รวบเย็บเล่มเมื่อสิ้นปี จำนวน ๒๔ เล่ม
<u>สถานที่พิมพ์</u>	พิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์พระเทพผลู (ลิน) นาน ๖ เดือน แล้วย้ายมาพิมพ์ที่โรงพิมพ์ของหม่อมราชไพฑูย์ (ม.ร.ว.เนตร อิศรางกูร) เมื่อออกครั้งที่ ๒ ใหม่พิมพ์ที่โรงพิมพ์อาหรับราตรี
<u>ราคา</u>	พิมพ์ครั้งที่ ๑ ฉบับปลีกปกอ่อนเล่มละ ๑ บาท พิมพ์ครั้งที่ ๒ ฉบับปลีกปกอ่อนเล่มละ ๕๐ สตางค์
<u>ลักษณะของเนื้อหา</u>	ประกอบด้วยเรื่องสารที่เป็นประโยชน์ทั้งเรื่องเก่าที่ยังไม่เคยจัดพิมพ์ เรื่องแต่งขึ้นใหม่บ้าง ตลอดจนเรื่องแปลอาจแยกออกได้คือ ๑. ประกาศ พระราชพิธีที่มีในรัชกาลที่ ๔ และ ๕ เช่น ประกาศพระราชพิธีค้ำชั่งน้ำพระพิพัฒน์สัจจาธิษฐาน ๒. เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณคดี จดหมายเหตุ พงศาวดาร ได้แก่ สำเนาตราตั้งและสัญญาบัตรราชทูตสยาม เรื่องโสกันต์ ปฐมวงศ์ พงศาวดารทริภุญไชย พงศาวดารล้านช้าง จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสและโปรตุเกส ๓. การศาสนา ได้แก่ คำแปลธรรมจักรกัปปวัตตสูตร คำนมัสการคุณานุคุณ พระพุทธรูปศิลาขาว เรื่องพระทันตธาตุ พระราชปฐจาข้อธรรมต่างๆ เรื่องศาสนวงศ์ ๔. วรรณคดี มีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ของเก่าได้แก่ยกพระเกียรติสมเด็จพระร่วงเจ้า สมุทโฆษคำฉันท์ โคลงทวาทคมาส มหาชาติคำหลวง ส่วนที่แต่งขึ้นใหม่ได้แก่ โคลงแลร่ายยกพระเกียรติรัชกาลที่ ๓ โคลงนิราศพระยาตรัง ลำดับกษัตริย์กรุงเก่าคำฉันท์ ส่วนบันเทิงคดีมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองที่แต่งขึ้นใหม่ได้แก่เรื่องแต่งงานแก้แค้น สนทนากับคนขอทาน เรื่องหงส์เรื่องผีหลอก ๕. ตำรับตำราวิชาการ ได้แก่เรื่องฝืน สัตวาทธาน วิธีทำส้มมือหรือส้มนิ้ว โบราณประทีป โบราณศึกษา เรื่องคิดใจത്യเลข

- ๖. จารึกต่างๆ ได้แก่ จารึกแผ่นศิลาอักษรไทยย่อเมืองกำแพงเพชร อักษรขอมและไทยโบราณจารึกในเสาศิลาเมืองสุโขทัย
- ๗. การท่องเที่ยว ได้แก่ เรื่องเหาะไปดุดงพระยาไฟ เรื่องเที่ยวเมืองสุพรรณ
- ๘. การต่างประเทศ ได้แก่ เรื่องสงครามจีนกับญี่ปุ่น วิธีอังกฤษจัดการปกครองประเทศราช ลำดับกษัตริย์ในประเทศอังกฤษ
- ๙. รายงาน ซึ่งแจกรายงานกิจการของหอพระสมุดวชิรญาณด้านต่างๆ ได้แก่ การประชุมกรรมสัมพันธ์สมาชิกเข้าและออก จำนวนหนังสือพิมพ์ ประกาศของหอพระสมุดฯ

ผู้แต่ง

ส่วนใหญ่กรรมการสัมพันธ์ และสมาชิกของหอพระสมุดฯ ร่วมกันแต่งเรื่องใหม่ หาเรื่องเก่า ตลอดจนแปลเรื่องที่น่าสนใจส่งมาลงพิมพ์ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ พระยาศรีสหเทพ (เล็ง วิริยศิริ) นายपाल เลมียนหอพระสมุดฯ และบุคคลอื่น

**การจำหน่ายหนังสือ
สัญลักษณ์**

พิมพ์แจกสมาชิกหอพระสมุดฯ ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน นอกนั้นจำหน่ายแก่บุคคลทั่วไป ออกครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๒ ฉบับที่ ๓ พ.ศ.๒๔๘๗ ใช้ตราสัญลักษณ์วชิรญาณใหญ่ คือรูปพระมหามงกุฎ มีฉัตร ๗ ชั้น และพานแว่นฟ้ารองแว่น อยู่เบื้องซ้ายขวา ล้อมรอบด้วยวงกลม นอกวงกลมด้านซ้ายมีคำว่า “วชิร” ด้านขวา มีคำว่า “ญาณ” เมื่อถึงฉบับที่ ๔ พ.ศ.๒๔๘๗ เปลี่ยนมาใช้ตราสัญลักษณ์วชิรญาณน้อย คือ ตรงกลางเป็นรูปพระมหามงกุฎ อยู่ระหว่างคำว่าวชิรญาณ มีฉัตร ๗ ชั้นและพานแว่นฟ้ารองแว่นสมุดอยู่เบื้องซ้ายขวาอย่างละคู่

๒. หนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ

ปีที่ออก-เลิก

พ.ศ.๒๔๒๙-๒๔๓๗

กำหนดออก

รายสัปดาห์

เล่ม ๑-๓ ออกทุกวันขึ้น ๘ และ ๑๕ ค่ำและวันแรม ๘ และ ๑๕ ค่ำ เล่ม ๔-๙ ออกทุกวันอาทิตย์ แล้วเปลี่ยนเป็นออกทุกวันพฤหัสบดี รวมระยะเวลาออก ๙ ปี

ขนาดและรูปเล่ม

ขนาดกว้าง ๒๓.๕ ซม. ยาว ๓๒ ซม. เล่ม ๑-๓ ออกคราวละ ๘ หน้า ตั้งแต่เล่ม ๔-๙ ออกคราวละ ๑๒ หน้า รวมเย็บเล่มเมื่อสิ้นปีรวม ๙ ปี ๙ เล่ม

สถานที่พิมพ์

พิมพ์ครั้งแรกที่โรงอักษรพิมพ์การ ต่อมาเปลี่ยนเป็นพิมพ์ที่โรงพิมพ์วชิรินทร์

ราคา

เย็บเล่มรวมปีปกแข็งเล่มละ ๑๐ บาท

ลักษณะของเนื้อหา

ประกอบด้วยเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่และนำของเก่ามาลงพิมพ์บ้างมีทั้งตำราวิชาการและเรื่องบันเทิงคดี เช่น การทำสวน เรื่องเครื่องหอม สยามไวยากรณ์ ตำราชีพจร ตำราผีหลวง ตำราสัตว์ ตำรายา หนังสือแปลจากต่างประเทศ เช่นหนังสือสัญญาอเมริกันกับจีน พุทธโฆวาท มีโลกธรรม สาราณียธรรม อัมปมาตกรรม เป็นต้น พระราชนิพนธ์ขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ประกาศต่างๆ สุภาษิตเบ็ดเตล็ด โคลงฉันทกาพย์กลอนทั้งของเก่าและใหม่ ตามแต่สมาชิกจะส่งมา ซึ่งกรรมสัมพันธ์เจ้าของเวอร์จะเป็นผู้คัดเลือก มีการตั้งกระทู้ถามเพื่อให้สมาชิกแต่งคำวินิจฉัยส่งมาลงพิมพ์เป็นเครื่องรื่นเริงสนุกสนาน ได้แก่ ปัญหาพยากรณ์ ปัญหาขัดข้อง คำพิพากษาตัดสินด้านเศรษฐศาสตร์ ได้แก่เรื่องการเงิน เป็นต้น

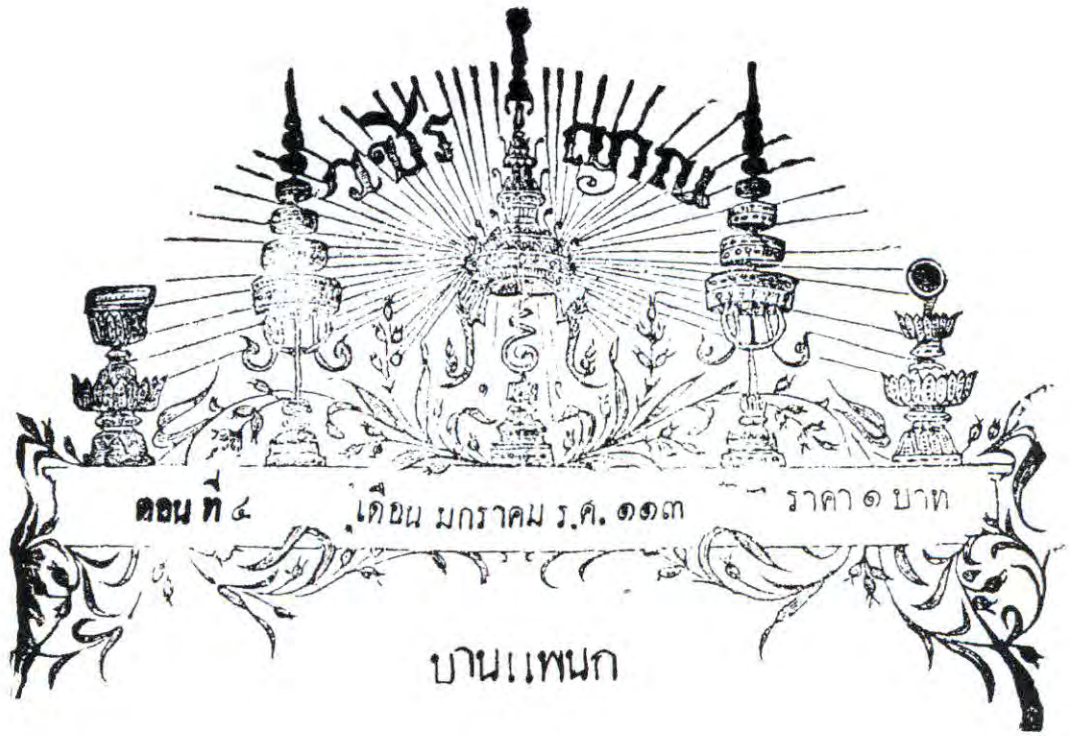
ผู้แต่ง ส่วนมากเป็นกรรมลัมปาติก และสมาชิกของหอพระสมุดฯ เช่นเดียวกับหนังสือพิมพ์วชิรญาณ
 การจำหน่ายหนังสือ สมาชิกหอพระสมุดฯ ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายในและกรรมลัมปาติก นอกนั้นจัดจำหน่าย
 แก่บุคคลทั่วไป
 สัญลักษณ์ ตรวาชิรญาณน้อย

๑	วชิรญาณ	๒๔๒๗-๒๔๒๘	รายเดือน
๒	วชิรญาณวิเศษ	๒๔๒๙-๒๔๓๗	รายสัปดาห์
๓	วชิรญาณ	๒๔๓๗-๒๔๔๘	รายเดือน

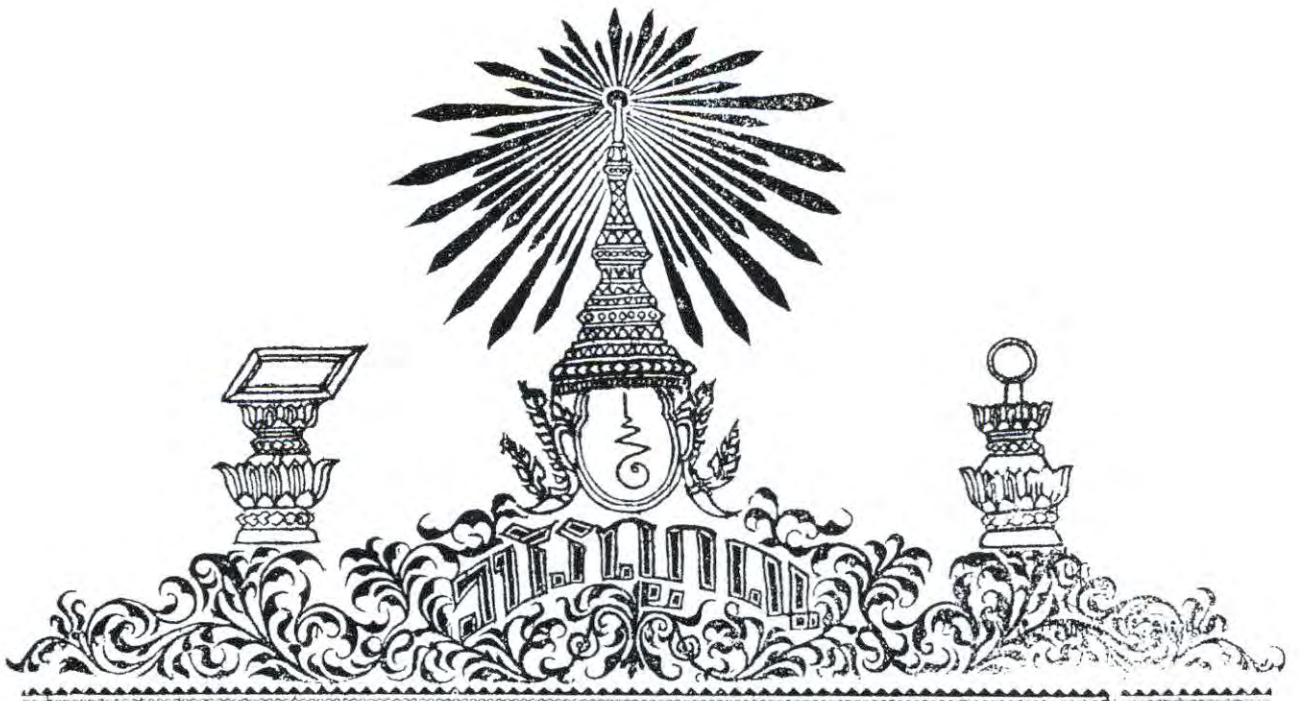
กล่าวได้ว่า หอพระสมุดวชิรญาณได้ออกหนังสือพิมพ์ (วารสาร) วชิรญาณอย่างต่อเนื่องติดต่อกันมาตลอดระยะเวลา ๒๑ ปีจนถึง พ.ศ.๒๔๔๘ เพียงแต่บางปีจะเปลี่ยนชื่อไปบ้างทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกำหนดเวลาออกว่าเป็นรายเดือนหรือรายสัปดาห์ หลังจากนั้นจึงล้มเลิกไป ทั้งหนังสือพิมพ์วชิรญาณและหนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ นับเป็นหนังสือที่มีคุณค่าอย่างยิ่งในปัจจุบันและหาอ่านได้ยากขึ้น เนื่องจากเป็นหนังสือชุดใหญ่ (series) ไม่มีการจัดพิมพ์ใหม่ (reprint) อีกเลย หากทำได้ก็เพียงแต่นำเรื่องต่างๆ ที่เคยพิมพ์แล้วมาแยกพิมพ์ใหม่เป็นเรื่องๆ ไปเท่านั้น ได้แก่ พระราชพิธีสิบสองเดือน วชิรญาณสุภาษิต ปัญหาขัดข้อง โคลงลับแลไฟที่บางปะอิน แม้ปัจจุบันเรื่องสำคัญๆ อีกหลายเรื่องก็ยังไม่มีการพิมพ์ซ้ำ

นอกจากหนังสือพิมพ์วชิรญาณและวชิรญาณวิเศษที่หอพระสมุดฯ ได้พิมพ์ออกเผยแพร่แล้ว ยังจัดพิมพ์หนังสือในโอกาสพิเศษต่างๆ อีก ได้แก่ วชิรญาณสโมสร วชิรญาณปีใหม่ วชิรญาณเฉลิมพระชนมพรรษา แกนวชิรญาณ วชิรญาณรัชดาภิเษก เป็นต้น

แม้ว่าหนังสือพิมพ์ (วารสาร) วชิรญาณและวชิรญาณวิเศษจะล้มเลิกไปแล้ว หากแต่หอพระสมุดวชิรญาณก็ยังคงจัดพิมพ์หนังสือเรื่องอื่นที่มีต้นฉบับอยู่ในครอบครองต่อไป ตามที่มีผู้แจ้งความประสงค์จะพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ เช่น งานศพ วันเกิด กฐินพระราชทาน พิธียี่สิบชิงช้า เป็นต้น และโองานานี้ให้แก่ราชบัณฑิตยสภาตามประกาศจัดตั้งราชบัณฑิตยสภา ซึ่งปัจจุบันอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร เป็นที่สุด

ตราวชิรญาณน้อย บนปกวารสารวชิรญาณ

เล่ม ๔ แผ่น ๕ วันที่ ๓ เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ ศก ๑๒๕๐ ราคา แผ่น ละ ๓๒๒ ปีชู้

ตราวชิรญาณน้อย บนปกวารสารวชิรญาณพิเศษ

เหรียญวชิรญาณ

ในบรรดาสิ่งของที่นักสะสมของเก่านิยมชมชอบ นอกจากพระพุทธรูป หนังสือโบราณวัตถุต่างๆ แล้ว ของที่ระลึกอีกอย่างหนึ่งที่เป็นที่สนใจอย่างมากก็คือ เหรียญที่ระลึกในโอกาสต่างๆ และหากเป็นเหรียญที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ ด้วยแล้วจะยังมีราคาสูงมาก เหรียญดังกล่าวได้แก่ เหรียญปราบอ้อ เหรียญรัชมงคล เหรียญประชันอาวุธ เหรียญเสด็จประพาสและเหรียญวชิรญาณ เป็นต้น

ประวัติ

จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า หอพระสมุดวชิรญาณจัดสร้างเหรียญที่ระลึกขึ้น ๒ ครั้ง โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกัน คือ

ครั้งที่ ๑ กรรมสัมปาทิกชุดที่ ๑ มีสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยานุวพงษ์สวัสดิ์ฯ ขณะดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุวพงษ์สวัสดิ์ฯ ทรงเป็นสมณนายก ทรงสร้างเหรียญวชิรญาณขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๒๕ สำหรับเป็นเหรียญที่ระลึกในการเปิดหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระบรมราชตระกูล แต่เนื่องจากตึกที่สร้างใหม่สำหรับใช้เป็นหอพระสมุดฯ ยังไม่สำเร็จเรียบร้อย ทำให้หอพระสมุดฯ ไม่สามารถเปิดให้บริการได้ตามเวลาที่กำหนดไว้เหรียญวชิรญาณชุดนี้จึงถูกเก็บและไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการพระราชทานแก่ผู้ใด

ครั้นถึง พ.ศ.๒๔๒๘ อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสวยราชสมบัติเสมอด้วยรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีฉลองวัดราชประดิษฐ์สถิตยมหาสีมาราม เมื่อวันที่อังคารที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๔๒๘ อันเป็นพระราชพิธีหนึ่งซึ่งรวมอยู่ในพระราชพิธีฉลองพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ ที่โปรดฯ ให้หล่อขึ้น พระราชพิธีนี้ พระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์นี้ได้ทรงนำ “เหรียญสำหรับหอพระสมุด” (คือเหรียญวชิรญาณนั่นเอง) ออกมาพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการด้วย แต่ไม่ทราบจำนวนเหรียญที่ทรงแจกในคราวนั้น

ครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ.๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้แทนสมณนายกคือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญวชิรญาณพร้อมทั้งประกาศนียบัตรขึ้นสำหรับพระราชทานเป็นรางวัลแก่ผู้ซึ่งมีความสามารถแต่งหรือแปลหนังสือ อันเป็นประโยชน์ในทางความรู้และสามารถจะใช้เป็นแบบแผนต่อไปภายหน้าได้ กับทรงตราบัญญัติเหรียญวชิรญาณนั้นไว้ด้วย พอสรุปได้ว่า

๑. สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณผู้ใดเห็นว่า หนังสือเรื่องใดควรจะได้รับเหรียญวชิรญาณ ให้ส่งจดหมายแจ้งต่อกรรมสัมปาทิกซึ่งจะมีการประชุมกันปีละ ๑ ครั้งในเดือนเมษายน เพื่อพิจารณาตัดสินรางวัลเหรียญวชิรญาณนั้น กำหนดปีหนึ่งไม่เกิน ๓ คน

๒. เมื่อกรรมสัมปาทิกพิจารณาแล้วว่า หากหนังสือเรื่องใดควรจะได้รับเหรียญวชิรญาณ จะนำความขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานต่อไป

๓. ให้เชิญผู้ที่จะได้รับเหรียญวชิรญาณ มารับในที่ประชุมกรรมสัมปาทิก ณ หอพระสมุดวชิรญาณ ในกลางเดือน ๖ ซึ่งเป็นวันตรงกับวันบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๔ หากไม่สามารถมาได้จึงจะส่งไปให้

๔. เหรียญวชิรญาณนี้ ให้มีประกาศนียบัตรกำกับไว้ด้วย ผู้หนึ่งจะได้รับเหรียญได้เพียงเหรียญเดียว ต่อไปหากผู้นั้นแต่งหนังสือดีสมควรจะได้รับเหรียญอีก ก็จะได้รับเฉพาะประกาศนียบัตรเท่านั้น

๕. หากกรรมสัมปาทิกพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่ได้รับเหรียญสมควรจะได้รับเงินเป็นการอุดหนุนบ้าง ก็ให้ได้อย่างน้อย

ด้านหน้า

ด้านหลัง

ครั้งละ ๒๐ บาทแต่ไม่เกิน ๘๐ บาท

๖. ผู้ที่ได้รับเหรียญชริฎาณจะได้รับสิทธิพิเศษ เข้าเป็นวิสามัญสมาชิกของหอพระสมุดฯ ได้รับประโยชน์ตามสิทธิของสมาชิกและไม่ต้องจ่ายเงินค่าสมาชิกแต่ประการใด

เหรียญชริฎาณรุ่นที่ ๒ นี้โปรดฯ ให้หล่อขึ้น ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อได้รับเหรียญมาแล้วยังไม่ได้พระราชทานแก่ผู้ใดตามข้อบัญญัติ จนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ปรากฏว่าทรงพระราชทานและจะพระราชทานอยู่เพียง ๓ ครั้งคือ

ครั้งที่ ๑ วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๕๙ ก่อนงานพิธีย้ายหอพระสมุดวชิรฎาณสำหรับพระนครจากศาลาสหทัยสมาคมมาตั้ง ณ ตึกถาวรวัตถุ กรรมการปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า หนังสือเรื่องพระนลคำหลวง^(๑) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่นั้นได้รับรางวัลวรรณคดีสโมสร จึงสมควรทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญชริฎาณ แต่พระองค์เป็นการยกย่องหนังสือเรื่องนี้ด้วย กับเป็นปฐมฤกษ์ในการพระราชทานรางวัลเหรียญชริฎาณ ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกประการหนึ่ง กรรมการหอพระสมุดวชิรฎาณ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญเมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๙

ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงการแต่งหนังสือไทยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาออกประกาศเรื่อง พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่การแต่งหนังสือไทย^(๒) พร้อมทั้งทรงมอบให้เป็นเจ้าหน้าที่ตรวจหนังสือที่มีผู้แต่งเข้าประกวดด้วย โดยวางระเบียบบอสรูปได้ว่า

๑. หากหนังสือเรื่องใดแต่งดีสมควรได้รับพระราชทานรางวัล ก็ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล ซึ่งจะพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระคลังข้างที่ปีละ ๓,๐๐๐ บาทเป็นรางวัล โดยแบ่งออกเป็น ๒ รางวัลคือ

รางวัลเอก เป็นเงิน ๒,๐๐๐ บาท

รางวัลโท เป็นเงิน ๑,๐๐๐ บาท

๒. ผู้ที่ได้รับรางวัลนี้ หากกรรมการเห็นสมควรและทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้ว ก็จะมีพระราชทานเหรียญชริฎาณเป็นรางวัลพิเศษอีกอย่างหนึ่งด้วย

ในครั้งนั้น ยังไม่มีผู้ใดแต่งเรื่องดีพอที่จะได้รับพระราชทานรางวัล ต่อมา พ.ศ.๒๔๗๔ ทรงออกประกาศเรื่องการแต่งหนังสือไทยใหม่^(๓) ยกเลิกประกาศเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๖๙ ซึ่งครั้งนั้นไม่ปรากฏว่ามีการพระราชทานเหรียญชริฎาณแต่อย่างใด

ครั้งที่ ๓ พ.ศ.๒๔๗๐ ร้อยโท โฟ เดอเกล นายทหารชาวฮอลันดา ได้มอบสิ่งของต่างๆ อันเป็นของพื้นเมืองประเทศเนเธอร์แลนด์จำนวนหลายสิบอย่างให้แก่ราชบัณฑิตยสภา กรรมการราชบัณฑิตยสภาจึงได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า นอกจากมีหนังสือตอบขอบใจแล้ว ควรมอบเหรียญชริฎาณ (ทองแดง) เป็นการตอนแทนครั้งนี้ด้วย

แต่การส่งมอบยังมีได้ทันดำเนินการ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะทรงเห็นชอบด้วย หากแต่ทรงมีพระราชดำริว่า

“น่าจะแต่งและประกาศบัญญัติสำหรับเหรียญชริฎาณเสียใหม่ ให้เป็นอันใช้ได้สำหรับรางวัลผู้ที่เอื้อเพื่อต่อกิจการของราชบัณฑิตยสภาทั้งอันหรืออะไรอย่างนั้นที่จะให้ไม่ตรงกับบัญญัติแม้แต่ข้อเดียว ถ้าเปลี่ยนบัญญัติเสียใหม่แล้วจึงให้จะงามกว่า แต่ที่จริงก็เห็นด้วยว่าควรจะให้อะไรสักอย่าง สำหรับคนไทยถ้าได้ของดีวิเศษมาแล้วเอามาให้แก่ราชบัณฑิตยสภาก็น่าจะดีบ้างเหมือนกัน จะให้เงินอาจมีผู้ที่ไม่ยอมรับมีอะไรอย่างเหรียญนี้ดีกว่า”^(๔)

(๑) ต้นฉบับลายพระหัตถ์พระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวงนี้ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในตู้ชั้นใจ ราชบัณฑิตยสถาน

(๒) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ.๒๔๖๙ หน้า ๓๑๘๘.

(๓) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๘ พ.ศ.๒๔๗๔ หน้า ๓๕๒๓.

(๔) หจข.เหรียญชริฎาณที่จะให้ ร.ท.โฟเดอเกลซึ่งได้ส่งของบำรุงพิพิธภัณฑ์สถาน, ร.๗ บ ๓.๘๗/๙, ๒๔๗๐-๗๑.

ภายหลังจากนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานการพระราชทานเหรียญชริฎาณอีกเลย

ลักษณะของเหรียญ

เหรียญชริฎาณชุดที่ ๑ เป็นเหรียญกลม ไม่มีหู ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๕ มิลลิเมตร ด้านหน้าเป็นพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระดับพระอุระ ผินพระพักตร์ซ้อนกันไปด้านซ้ายของเหรียญ ด้านหลังเป็นรูปพระมหามงกุฎ ซอดอกไม้ และแถบผ้ามีอักษรว่า “หอพระสมุทวชิรฎาณ” สร้างเป็น ๒ แบบคือ

๑. เหรียญเงิน สำหรับพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่

๒. เหรียญทองแดง สำหรับพระราชทานพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าในพระบรมราชวัง ตลอดจนพระยา พระ หลวง

เหรียญชริฎาณชุดที่ ๒ เป็นเหรียญแบบกลม ไม่มีหู ทำด้วยทองสัมฤทธิ์ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒ นิ้ว หน้า ๑ กระเบียด ด้านหน้าเป็นพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ และ ๕ เหมือนเหรียญชุดที่ ๑ มีอักษรจารึกพระนามทั้ง ๒ พระองค์อยู่รอบขอบเหรียญ มีคำว่า “เบนซอน” อยู่ใต้พระอังชาของรัชกาลที่ ๕ ด้านหลังเป็นรูปพระมหามงกุฎพิมพ์นูน ถัดลงมาเป็นรูปโบว์เล็กทอดชายคี่ออกทั้ง ๒ ข้าง กลางเหรียญเป็นแพรแถบม้วนหัวท้ายจารึกอักษรว่า “หอพระสมุทวชิรฎาณ” ใต้แถบแพรมีเลขศักราช ๑๒๔๔^(๑) ด้านซ้ายและขวาประดับด้วยพวงมาลา ๒ ซ้อ ผูกติดกับโบว์ มีช่องว่างสำหรับจารึกนามผู้ที่ได้รับเหรียญไว้ด้วย

ปัจจุบันเหรียญชริฎาณส่วนที่เหลือในภาครัฐบาล หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นผู้เก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติอยู่จนทุกวันนี้

^(๑) คาดว่าเมื่อแรกจะสร้างนั้นคงกำหนดว่า จะจารึกเลขศักราชเป็นปีรัตนโกสินทรศก ๙๙ ซึ่งเป็นปีที่ตั้งหอพระสมุทวชิรฎาณไว้มากกว่า

บัญญัติเหรียญรางวัล

วันที่ ๒๕ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๘

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้บำรุงหอพระสมุดวชิรญาณทรงพระราชดำริห์ พร้อมด้วยกรมสัมปาทิกสภาแลสมาชิก ทั้งปวง ซึ่งได้ประชุม ณ หอพระสมุดว่าตั้งแต่ได้ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณมา วิชาหนังสือได้เจริญแพร่หลาย เพราะกำลัง ความอุตุนของหอพระสมุดได้หลายประการ คือที่ได้รวบรวมหนังสือต่างๆ ซึ่งหายากจนจะสาบสูญ แลที่มีฉบับน้อยมา รวบรวมเปิดเผยไพโรบลุยกให้พบบ่อยอ่านง่าย แลได้เรียบเรียงเรื่องต่างๆ ในทางธรรมิกะถาแลวิชาความรู้ลงในหนังสือพิมพ์ให้ แพร่หลายปรากฏไปเป็นอันมาก

ความเจริญซึ่งหอพระสมุด ได้ทำให้เกิดขึ้นแก่วิชาหนังสือตั้งว่ามานี้ ยังเป็นประโยชน์แก่กุลแก่ผู้ซึ่งแสวงหาวิชาหนังสือ อยู่แต่กายเดียวเป็นพื้น ยังไม่เป็นทางด้านบำรุงไปถึงผู้ซึ่งอุสาหะตริตรวง คิดแต่งแลเรียบเรียงหนังสือด้วย

เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระราชดำริห์เห็นสมควรที่จะสร้างเหรียญแลประกาศนียบัตรขึ้น สำหรับรางวัลในนามของ หอพระสมุดวชิรญาณ แก่ผู้ซึ่งมีความรู้สุหาแต่งเรียบเรียง ฤาแปลหนังสือซึ่งมีประโยชน์แก่ทางความรู้ แลควรเป็นแบบ แผนสืบไปภายหน้านั้น เป็นพยานความดีความรู้แลความอุสาหะของผู้นั้นๆ ว่าได้ทำความชอบไว้ในวิชาหนังสือ สมควรเป็นที่ สรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลาย

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งข้อบัญญัติสำหรับเหรียญวชิรญาณ เพิ่มเติมเข้าในกฎหมายหอพระสมุดวชิรญาณ ต่อไปดังนี้

ข้อ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างเหรียญของหอพระสมุดขึ้นอย่างหนึ่ง เรียกว่า “เหรียญวชิรญาณ” เหรียญนี้ทำด้วยทองสัมฤทธิ์ หน้ากระเบื้อง ๑ กว้าง ๒ นิ้ว หนา ๑ มีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบรมรูปในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีตัวหนังสือจากพระนาม แลปีรัตนโกสินทรศก ๙๙ ซึ่งได้ตั้งหอพระสมุด อีกหน้า ๑ มีรูปพวงมาลัย และมีตัวหนังสือจากชื่อ หอพระสมุดวชิรญาณ แลที่วางไว้จากชื่อนามผู้ที่จะ ได้รับเหรียญนี้ไม่จำกัดว่าจะมีมากน้อยเท่าใด

ข้อ ๒ เหรียญวชิรญาณนี้ มีประกาศนียบัตรสำหรับให้กำกับเหรียญด้วย ประกาศนียบัตรนั้น ลงพิมพ์บนแผ่น กระดาษเหนียว มีลายกรอบทั้งรูปตราแลเหรียญวชิรญาณ มีหนังสือแสดงควาว่าหอพระสมุดให้เหรียญแก่ผู้นั้น เพราะได้ ทำคุณแลประโยชน์ในวิชาหนังสืออย่างนั้นๆ เมื่อจะให้แก่ผู้ใดต้องลงชื่อสถานากแลเลขาธิการเป็นสำคัญ

ข้อ ๓ เหรียญวชิรญาณนี้ จะเป็นของสำหรับให้ในนามของหอพระสมุดวชิรญาณ แก่ผู้ซึ่งได้ทำคุณแลประโยชน์ให้ เกิดในวิชาหนังสือด้วยประการต่างๆ เช่นจะกล่าวต่อไปนี้ประการใดประการหนึ่ง คือ

- (๑) ได้แต่งตำราเล่าเรียนวิชาอย่างใดๆ ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นที่จะเล่าเรียน
- (๒) ได้เรียบเรียงเรื่องราวอันใด ให้ประโยชน์ในทางความรู้แก่ผู้อื่น
- (๓) ได้ร้อยกรองโคลงฉันท์กาพย์กลอน ฤาความร้อยแก้ว ความเรียง ซึ่งมีคุณในควาไพเราะให้ยินดีแก่ผู้อ่าน
- (๔) ได้แปลตำหรับตำราในภาษาอื่น ซึ่งจะเป็ประโยชน์แก่คนทั้งหลายออกเป็ภาษาไทย
- (๕) ได้คิดแบบแผนอันใด ให้ประโยชน์ความสังเกตกำหนดง่ายแก่ผู้อื่นผู้ใดได้ทำประโยชน์ในวิชาหนังสืออย่างใดอย่างหนึ่ง

ใน ๕ อย่างนี้ จนถึงขั้นวิเศษ ซึ่งจะกำหนดในข้อต่อไปนี้ ผู้นั้นจึงจะสมควรรับเหรียญวชิรญาณได้

ข้อ ๔ หนังสืออย่างใด ซึ่งผู้แต่งเรียบเรียงร้อยกรองแลแปลสมควรจะได้รับเหรียญวชิรญาณนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ต่างๆ เปนที่กำหนดดังนี้ คือ

* คัดตามต้นฉบับเดิม

คำที่กล่าวเป็นสุภาสิตอย่าง ๑ บริบูรณ์ด้วยความคิดอย่าง ๑ มีคุณวิเศษที่ได้โดยเฉพาะอย่าง ๑

ที่ว่ากล่าวเป็นสุภาสิตนั้น คือต้องเป็นหนังสือที่กล่าวไม่หยาบคาบแลไม่แนะนำไปในทางผิด ทางเสียประโยชน์ของราชการ ฤฯของคนที่กลายเป็นสำคัญ

ที่ว่าต้องบริบูรณ์ด้วยความคิดนั้น คือต้องเป็นเรื่องซึ่งผู้แต่งได้แต่งได้เรียบเรียงด้วยความดำริห์ไตร่ตรองพิจารณา แลไต่สวนเทียบเคียงด้วยความรู้ความดำริห์ของตนเป็นที่ตั้ง ที่ว่าต้องมีคุณวิเศษที่ได้โดยเฉพาะนั้น คือต้องชี้ได้ว่าหนังสือเรื่องนั้นมีคุณวิเศษด้วยบทกลอนก็ดี ด้วยความคิดผูกเรื่องก็ดี ด้วยความอุสาสหสืบสวนมาเรียบเรียงก็ดี ด้วยจะให้ประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ แปลกกว่าหนังสืออย่างอื่นที่มีอยู่แล้วด้วยอย่างนั้นๆ ก็ดี

หนังสือเรื่องใดต่อบริบูรณ์ด้วยองค์ทั้ง ๓ นี้เป็นสำคัญผู้แต่งฤฯผู้เรียบเรียงจึงจะสมควรได้รับเหรียญนวชิรญาณ

ข้อ ๕ วิธีที่จะเลือกหนังสือ ซึ่งสมควรจะได้รับเหรียญนวชิรญาณนั้น ถ้าสมาชิกคนใดเห็นว่าผู้ใดสมาชิกก็ตาม มีใช่สมาชิกก็ตาม ได้แต่งฤฯเรียบเรียงหนังสือเรื่องใด มีคุณวิเศษสมควรผู้แต่งฤฯผู้เรียบเรียงนั้น จะได้รับเหรียญนวชิรญาณก็ให้สมาชิกคนนั้นมีจดหมายเป็นผู้กล่าว แลต้องมีสมาชิกลงชื่อเป็นผู้รับรองอีกคน ๑ ฤฯหลายคน ส่งจดหมายนั้นกับหนังสือเรื่องซึ่งเห็นสมควรจะได้รับเหรียญนวชิรญาณมายังกรมสัมปาทิกสภาก่อน แต่เดือนมินาคมให้กรมสัมปาทิกตรวจหนังสือนั้น แลเรียงความเห็นของกรมสัมปาทิกไว้ในเดือนเมษายน ให้กรมสัมปาทิกสภาเรียกประชุมสมาชิกตามวิธีในกฎหมายหอพระสมุด ตัดสินหนังสือต่างๆ นั้นว่า เรื่องใดควรจะได้รับเหรียญนวชิรญาณหรือไม่ควรจะได้รับเหรียญนวชิรญาณ ถ้าตัดสินตกลงประการใดให้กรมสัมปาทิกสภา นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้บำรุงหอพระสมุด แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้อ ๖ ถ้าทรงพระราชดำริห์เห็นว่า ผู้ใดสมควรจะได้รับเหรียญนวชิรญาณก็ให้กรมสัมปาทิกให้จากชื่อผู้จะได้รับลงในเหรียญ แลเขียนประกาศนียบัตร ลงชื่อสภานายกแลเลขธิการเป็นสำคัญ เมื่อถึงวันตรงกับวันบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นวันมงคลของหอพระสมุดจะได้ประชุมสมาชิกพร้อมกัน ให้กรมสัมปาทิกเชิญผู้ซึ่งจะได้รับเหรียญนวชิรญาณ มารับในที่ประชุมสมาชิกพร้อมกันณะหอพระสมุด เว้นแต่ผู้ซึ่งได้รับนั้นอยู่ไกลฤฯป่วยเจ็บจะมาไม่ได้ ก็ให้ส่งเหรียญไปให้ภายหลังแต่การประชุมในวันมงคลนั้น

ข้อ ๗ เหรียญนวชิรญาณนี้ จะให้แก่ผู้ซึ่งสมควรจะได้รับเพียงคนละเหรียญ ถ้าผู้ใดที่ได้รับเหรียญไปแล้วได้แต่งฤฯเรียบเรียงหนังสือมีคุณวิเศษสมควรจะได้รับเหรียญอีก ก็จะสามารถเลือกได้อีกตามอย่างที่ว่ามาแล้ว แต่ผู้ซึ่งได้รับแต่ประกาศนียบัตรอีกใบ ๑ เป็นสำคัญ

ข้อ ๘ ถ้าผู้ซึ่งจะได้รับเหรียญนวชิรญาณ เป็นคนขัดสนสมควรจะได้รับความอุดหนุนด้วยกำลังทรัพย์บ้าง ก็ให้กรมสัมปาทิกสภา ปรึกษากันตัดสินตามสมควรที่ผู้นั้นจะได้รับเงินด้วยเพียงใด ก็ให้จ่ายเงินหอพระสมุด ให้เป็นรางวัลแก่ผู้นั้นได้อย่างมากเพียงซึ่ง ๑ อย่างน้อยเพียง ๒๐ บาท แลเมื่อผู้นั้นได้แต่งฤฯเรียบเรียงหนังสือ สมควรจะได้รับประกาศนียบัตรในคราวหลังอีก ถ้ากรมสัมปาทิกสภาเห็นสมควรจะได้รับด้วยอีก ก็ให้ได้ตั้งว่ามาแล้ว

คู่มือของ

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

ห้องสมุดทุกแห่งเมื่อจัดตั้งขึ้น สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงก็คือการจัดหาตู้หรือชั้นสำหรับจัดเก็บเอกสารสิ่งพิมพ์ ทั้งนี้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสะดวกในการค้นหาหนังสือนั้น หอพระสมุดวชิรญาณก็เช่นเดียวกับห้องสมุดอื่นที่จะต้องสรรหาที่จัดเก็บ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระแสพระราชดำริจะให้ใช้ตู้ปิดทองลายรดน้ำของโบราณมาใช้จัดเก็บหนังสือต่างๆ ตั้งแต่ครั้งทรงจัดตั้งหอพุทธสถานะสังคหะแล้ว และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ตู้ทองเหล่านั้นมิให้เป็นอันตรายสูญหายจากประเทศไทย อีกทั้งยังเหมาะสมที่จะใช้จัดเก็บสมุดไทยซึ่งเป็นหนังสือเอกลักษณ์ของไทย ตลอดจนยังช่วยประหยัดเงินในการซื้อตู้ด้วย

หากแต่ตู้ปิดทองลายรดน้ำเหล่านั้น มักมีอยู่ตามวัดวาอารามต่างๆ เนื่องจากคนไทยแต่เดิมนิยมสร้างตู้ชนิดนี้ถวายวัดสำหรับใช้เก็บสิ่งของ เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทย หอพระสมุดวชิรญาณ จึงได้ทรงขอจากเจ้าอาวาสวัดต่างๆ ชักจูงให้พระสงฆ์เห็นถึงประโยชน์ในการมอบตู้ทองเหล่านั้น องค์ใดเห็นดีก็ยินยอมมอบให้เพื่อสนองพระราชประสงค์ เมื่อหอพระสมุดได้รับตู้ทอง หีบลายรดน้ำ รวมทั้งตู้ลายจีน ตู้ประดับกระจกและอื่นๆ เป็นจำนวนมากขึ้น จึงได้นำมาจัดแสดงวางไว้อย่างเป็นระเบียบ และเพื่อตอบแทนพระสงฆ์ที่มอบตู้ทองให้ จึงทรงเปิดหอพระสมุดให้ภิกษุสงฆ์สามเณรเข้าชมในเทศกาลเข้าพรรษาเริ่มตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๖๐ เป็นต้นมา

นอกจากตู้ทองแล้ว ยังมีตู้หนังสืออีกประเภทหนึ่งที่ดีเป็นตู้หนังสือพิเศษใช้เก็บหนังสือเฉพาะเรื่อง อีกทั้งยังเป็นตู้ซึ่งบุคคลต่างๆ มอบให้แก่หอพระสมุดโดยเฉพาะ คือ

๑. ตู้หนังสือพระราชทานและประทาน
๒. ตู้ชั้นใจ
๓. ตู้หนังสือกุ
๔. ตู้หนังสือบทละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง
๕. ตู้หนังสือพินัยกรรม

ตู้หนังสือพระราชทานและประทาน

เป็นตู้หนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ทรงสร้างพระราชทาน ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ทรงสร้างประทานไว้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณตั้งแต่ครั้งยังเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระบรมราชตระกูล มาจนถึงเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๘

ตู้หนังสือเหล่านี้ มีลักษณะสูงใหญ่ทรงยุโรป ทำด้วยไม้ ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในขณะนั้น บางตู้ที่ทรงสร้างพระราชทานมีลายจำหลักอักษรพระนามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อักษรพระนามสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ พระอัครราชเทวี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ปรากฏอยู่ที่ตู้ด้วย บางตู้ก็เพียงแต่จารึกพระนามเจ้านายที่ประทานตู้ไว้เท่านั้น ปัจจุบันตู้ดังกล่าวเก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ และบางตู้ยังคงใช้เก็บรักษาหนังสืออยู่ ณ ตึกถาวรวัตถุเช่นเดิม

ผู้ลายจำหลัก ในหอพระสมุดแห่งชาติมีจำนวน ๑๓ ผู้ดังนี้

๑. ผู้ลายจำหลักอักษรพระนามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ ผู้
๒. ผู้ลายจำหลักสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ๑ ผู้
๓. ผู้ลายจำหลักสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ๗ ผู้
๔. ผู้ลายจำหลักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ๔ ผู้

ผู้อักษรพระนามพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

มีลักษณะเป็นตู้ไม้ขนาดเล็กกว่าผู้ลายจำหลัก ด้านบนส่วนกลางของผู้ติดตราชिरญาณใหญ่ และอักษรพระนามใต้ตรา ทรงสร้างปรเภทในคราวเดียวกันเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๑ ผู้ประเภทนี้ใช้สำหรับจัดแสดงสิ่งของ เอกสาร และหนังสือต่างๆ หอสมุดแห่งชาติเก็บรักษาไว้จำนวนทั้งสิ้น ๑๙ ตู้คือ

๑. ผู้อักษรพระนามสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
๒. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ
๓. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี
๔. ผู้อักษรพระนามพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏปิยมหาราชปติวรธา
๕. ผู้อักษรพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๖. ผู้อักษรพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาณภดล กรมขุนอุไทยเขตต์ตติยานารี
๗. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยดวง
๘. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์
๙. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารีกับหม่อมเจ้าหญิงพรรณเพ็ญแข
๑๐. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท
๑๑. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ
๑๒. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา
๑๓. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัปภันตรีปชา
๑๔. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอดิศจัยสุริยาภา
๑๕. ผู้อักษรพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเหมวดี
๑๖. ผู้อักษรพระนามหม่อมเจ้าจุลดิศ
๑๗. ผู้อักษรพระนามหม่อมเจ้าชายหญิงในกรมพระดำรงราชานุภาพ
๑๘. ผู้อักษรพระนามพระพิพิธสาลี (เพลง จุลมกร)

นอกจากนี้ยังมีตู้ในลักษณะเดียวกันแต่ไม่ปรากฏนามผู้สร้างอีกจำนวนหลายสิบตู้

ตู้หนังสือพระราชทานอีกประเภทหนึ่งที่หอพระสมุดวชิรญาณได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นตู้หนังสือในห้องสมุดส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือตู้หนังสือสังเค็ดจำนวน ๓ ตู้ มีลักษณะเป็นทั้งตู้และโต๊ะอ่านหนังสือ ด้านบนมีลายจำหลักตราวชิระ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ หอวชิราวุธานุสรณ์

นอกจากนี้พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่น ได้ทรงประทานตู้ให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณอีกได้แก่

๑. สมเด็จพระนางเจ้าสุซุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ๑๐ ตู้
๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศิริรัตนโกสินทร ๒ ตู้

ตู้ลายจำหลักรักรักรพระนาม ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ ประทานให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

ตู้ชั้นใจ

ตู้ชั้นใจ เป็นตู้ที่ใช้เก็บตัวอย่างหนังสือที่พิมพ์ขึ้นจากต้นฉบับหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งแต่มีการจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๘ เป็นต้นมา อันเป็นหนังสือที่ได้รับจากคำภาคหอย ซึ่งหอพระสมุดจะแบ่งหนังสือที่ได้รับเล่มหนึ่งเก็บไว้ในตู้ชั้นใจทุกครั้ง^(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงประทานชื่อตู้หนังสือนี้ว่า “ตู้ชั้นใจ” ทั้งนี้ทรงกล่าวว่า

“...เพราะเมื่อแลเห็นลำดับสมุดที่เรียงไว้ในตู้เป็นปีๆ เห็นการพิมพ์หนังสือในหอพระสมุดฯ เจริญขึ้นทุกทีเป็นลำดับมากับันเทาความเหน็ดเหนื่อยที่ต้องชวนช่วยในการพิมพ์หนังสือนั้น”^(๒)

ลักษณะของตู้

ในระยะแรกของการจัดเก็บหนังสือที่หอพระสมุดจัดพิมพ์นั้น ได้เก็บไว้ในตู้กระจก รวม ๒ ตู้ และตั้งไว้ในห้องประชุมกรรมการ (ห้องหมายเลข ท. ขณะนั้นยังไม่มีกรณานามตู้หนังสือดังกล่าวแต่อย่างใด ปรากฏหลักฐานการเรียกตู้ชั้นใจเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๔) ภายหลังจึงเปลี่ยนมาเก็บไว้ในตู้ประดับมุข ขนาดกว้าง ๐.๙๗ เมตร สูง ๑.๖๐ เมตร จำนวน ๑๐ ตู้ แทนบางตู้มีลายจำหลักราชสกุลชุมสายจำนวน ๔ ตู้ และยังคงตั้งเรียงรายอยู่ในห้องประชุมเช่นเดิม

ลักษณะของหนังสือ

หนังสือในตู้ชั้นใจ ส่วนใหญ่เป็นหนังสือภาษาไทย การจัดเก็บก็คล้ายกับหนังสือในห้องสมุดอื่นคือจำเป็นต้องมีเลขทะเบียนของหนังสือ เพื่อความสะดวกในการเก็บและตรวจสอบ หากแต่เลขทะเบียนดังกล่าวจะปรากฏอยู่บนด้านหลังของหนังสือ โดยใช้สัญลักษณ์ตัวเลข บอกลำดับที่และปีที่พิมพ์หนังสือ เช่น ๖/๕๘ หมายถึงหนังสือลำดับที่ ๖ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ คือเรื่อง “สำหรับสอบศักราช” แล้วนำมาจัดเรียงตามลำดับเลขทะเบียน แยกเรียงเป็นปี การจัดเรียงหนังสือตามลำดับปีของตู้ชั้นใจเช่นนี้ จึงเท่ากับเป็นรายงานประจำปีของหอพระสมุดที่สามารถเห็นได้ง่าย โดยไม่ต้องการคำอธิบายใดๆ

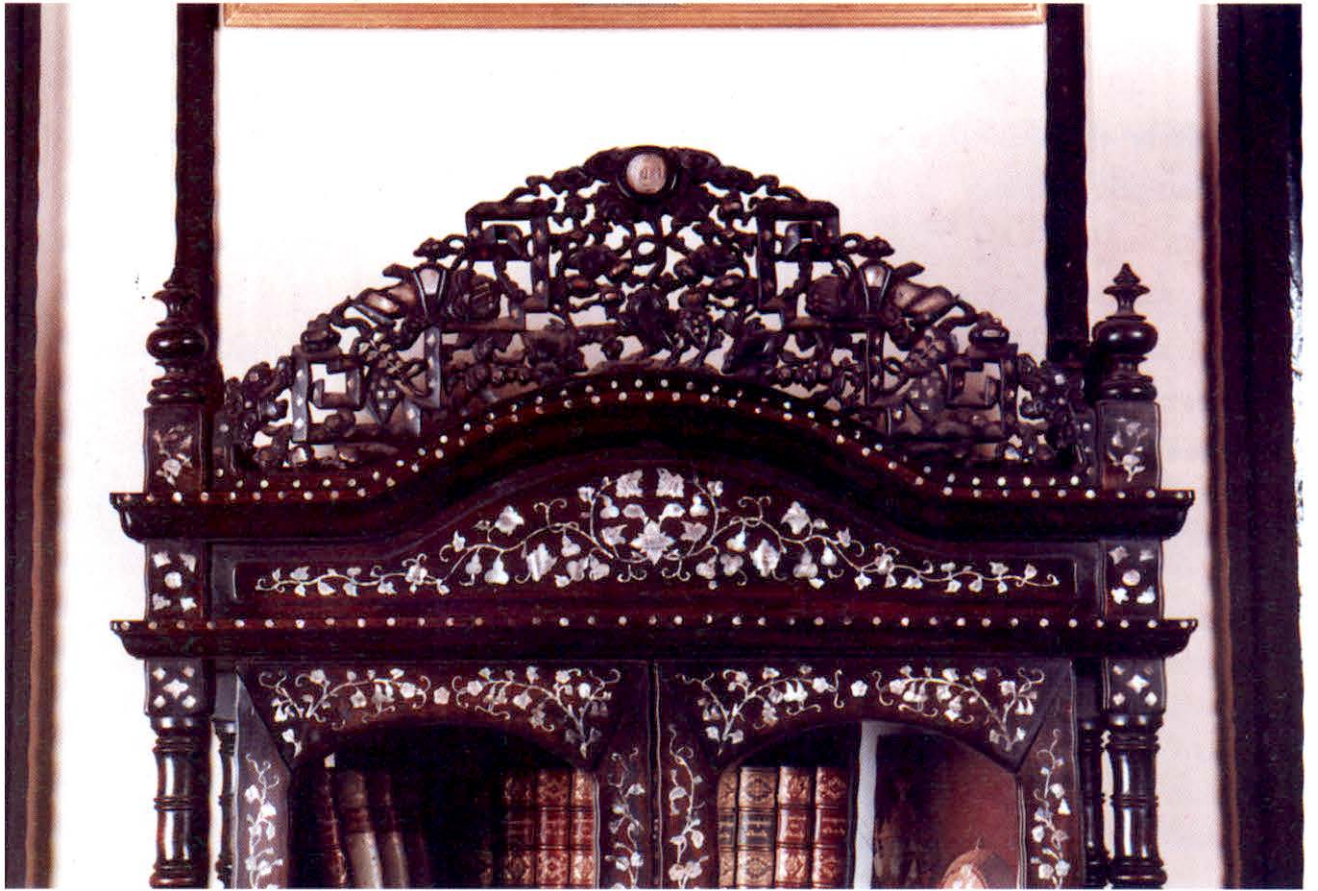
เมื่อมีหนังสือเต็มตู้จึงนำมาผูกเชือกเป็นมัดๆ ประทับตราครั้งไว้ แม้บางเรื่องในระยะหลังจะมีการพิมพ์ซ้ำก็ครั้งก็ตามก็จะเก็บไว้ในตู้ชั้นใจด้วยเพื่อประโยชน์เกี่ยวกับการค้นคว้า ดังนั้นหนังสือในตู้ชั้นใจจึงไม่มีใครสามารถหยิบออกไปจากตู้ได้

ถึง พ.ศ.๒๔๗๕ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง หนังสือในตู้ชั้นใจบางเล่มเริ่มขาดหายไป แต่เจ้าหน้าที่ก็พยายามหาเล่มใหม่มาทดแทน ถึงกระนั้นก็ยังหาได้ไม่ครบตามจำนวน ต่อมาเมื่อตู้ชั้นใจอยู่ในความดูแลของราชบัณฑิตยสถานแล้วมีการนำหนังสือที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์ไปเก็บรวมอยู่ในตู้ชั้นใจ เพิ่มเติมจากที่ราชบัณฑิตยสถานได้จัดเก็บไว้ พร้อมทั้งเขียนที่มุมบนด้านหลังของหนังสือว่า “ชั้นใจ” ด้วย การจัดเก็บทำได้เพียงระยะหนึ่งจึงเลิกกันไป

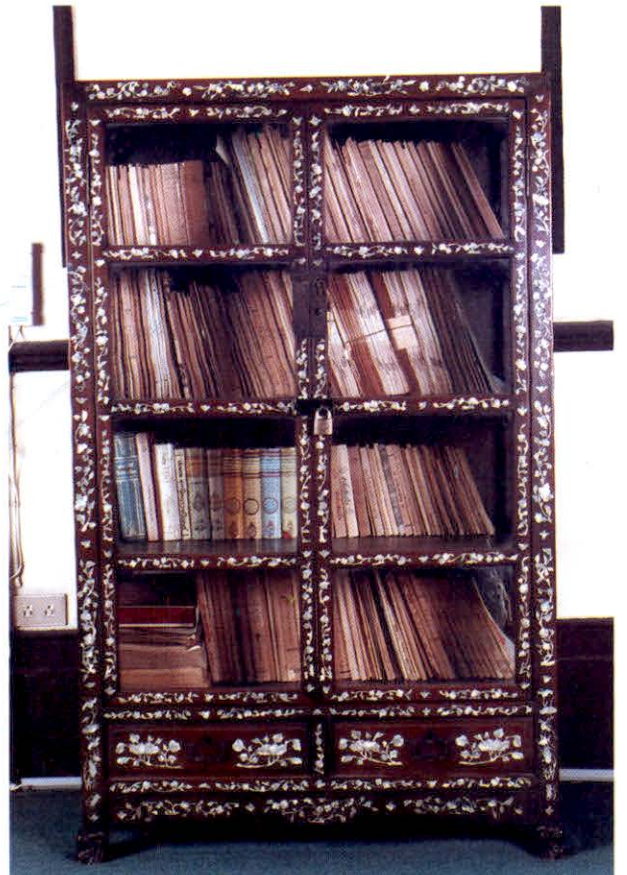
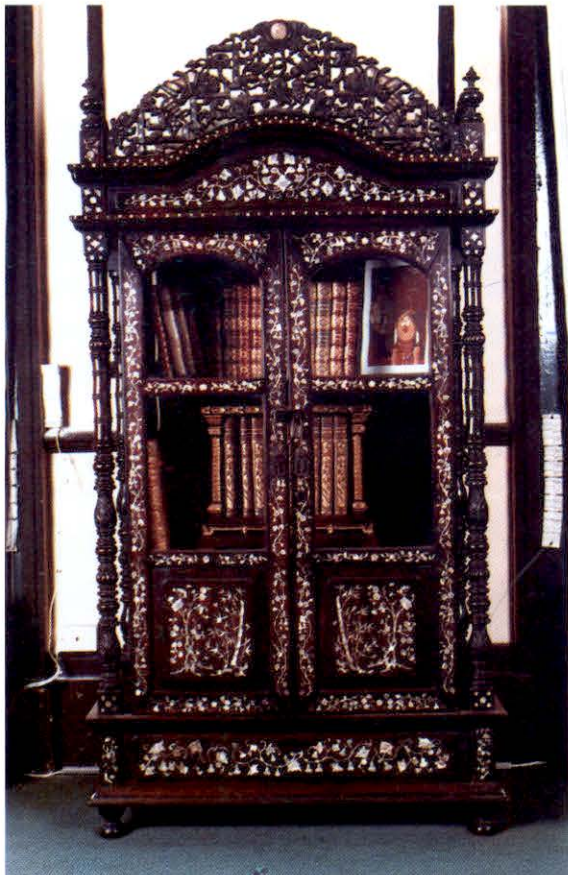
ใน พ.ศ.๒๔๗๕ นี้สันนิษฐานว่า หากเป็นไปตามพระประสงค์ขององค์สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณที่ต้องการเก็บตัวอย่างหนังสือที่หอพระสมุดจัดพิมพ์แล้ว จำนวนหนังสือในตู้ชั้นใจ (เฉพาะหนังสือตราหอพระสมุดวชิรญาณ และตรามังกรคาบแก้ว) ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๔๘ ถึง พ.ศ.๒๔๗๕ คงมีอยู่ประมาณ ๑,๑๒๘ เล่ม และตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๖-๒๔๙๒ อีกประมาณ ๔๒๘ เล่มรวม ๑๕๕๖ เล่ม อนึ่งเนื่องจากหนังสือในตู้ชั้นใจนี้ เป็นหนังสือนอกระบบการให้บริการของหอพระสมุด จึงอาจมิได้ทำบัญชีหนังสือไว้แต่อาจพิจารณาได้จากหลักฐานหนังสือเรื่อง ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑิยธรรม หอพุทธสาสนสังคหะ หอวชิรญาณ แลหอพระสมุดสำหรับพระนคร ๑ สารบาญคั่นเรื่องเล่ม ๑ ในหนังสือที่พิมพ์จากต้นฉบับของหอสมุด

^(๑) บรรดาหนังสือที่หอพระสมุดได้รับเป็นคำภาคหอยนี้ จะแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนคือ ส่วนที่ ๑ เก็บไว้สำหรับหอพระสมุดเรื่องละ ๑๐ เล่ม ส่วนที่ ๒ ส่งไปตามห้องสมุดในประเทศต่างๆ ที่มีสัญญาแลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์แห่งละ ๑ เล่ม ส่วนที่ ๓ คือหนังสือส่วนที่เหลือไว้สำหรับจำหน่ายเพื่อหารายได้เข้าหอพระสมุด

^(๒) ดำรงราชานุภาพ, กรมพระ, “ความเจริญของหอพระสมุดสำหรับพระนคร”. **ดุสิตสมิต** ฉบับพิเศษ เฉลิมพระชนมพรรษา ๒๔๖๔. หน้า ๔๖.

ตู้ชั้นใจ มีจำนวน ๕๐ ตู้ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ ราชบัณฑิตยสถาน

แห่งชาติ ๑ และบัญชีหนังสือที่พิมพ์จากต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๑ ถึงพุทธศักราช ๒๔๙๒ อีกเล่ม ๑ รวม ๓ เล่มเป็นแนวทางในการตรวจสอบหนังสือในตู้ชั้นใจได้

การเปลี่ยนแปลงผู้ครอบครอง

พ.ศ.๒๔๖๙ มีประกาศตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้น โดยรวมหอพระสมุดวชิรญาณ พิพิธภัณฑสถาน โบราณคดีสโมสร และศิลปากรสถานเข้าด้วยกัน แยกหอพระสมุดวชิรญาณออกไปตั้งยังพระที่นั่งศิวิไลย์พิฆาน พระบวรราชวัง ส่วนหอพระสมุดวชิรญาณ (ตึกถาวรวัตถุ) เปลี่ยนนามเป็นหอพระสมุดวชิราวุธ ตู้ชั้นใจก็ยังคงอยู่ ณ สถานที่เดิมหากแต่เปลี่ยนการดูแลจากหอพระสมุดวชิรญาณเป็นราชบัณฑิตยสถาน

พ.ศ.๒๔๗๖ มีพระราชบัญญัติว่าด้วยราชบัณฑิตยสถาน ยกเลิกราชบัณฑิตยสถาน โดยยังคงใช้สถานที่ด้านทิศเหนือของตึกถาวรวัตถุเป็นสถานที่ทำการ ดังนั้นวัสดุครุภัณฑ์ต่างๆ ในบริเวณที่ราชบัณฑิตยสถานตั้งอยู่รวมทั้งตู้ชั้นใจ จึงตกอยู่ในความดูแลของราชบัณฑิตยสถานแต่นั้นมา ^(๑)

ถึง พ.ศ.๒๕๓๑ ราชบัณฑิตยสถานย้ายสถานที่ทำการใหม่ไปตั้งอยู่ ณ ตึกกระทรวงการต่างประเทศเดิม ในพระบรมมหาราชวัง จึงได้ขนย้ายตู้ชั้นใจไปตั้งไว้ในห้องประชุมของราชบัณฑิตยสถานตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันหนังสือในตู้ชั้นใจคงเหลืออยู่ไม่มากนักและชำรุดไปตามกาลเวลา อีกทั้งราชบัณฑิตยสถานใช้ตู้ชั้นใจเก็บรักษาหนังสือเดิมของตู้ส่วนหนึ่งตลอดจนเอกสารชั้นต้นบางประเภท อาทิสำเนาลายพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้นฉบับพระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวงและอื่นๆ อีกส่วนหนึ่งใช้เก็บหนังสือใหม่ที่ราชบัณฑิตยสถานเป็นผู้จัดพิมพ์ขึ้น

ตู้หนังสือกุ

ตู้หนังสือกุ เป็นตู้ที่จัดเก็บบรรดาหนังสือที่พิมพ์โดยนาย ก.ศ.ร.กุหลาบ (สกุล ตฤณานนท์) ซึ่งส่วนใหญ่นายกุหลาบเขียนเรื่องที่ไม่เป็นความจริง ต่อเติมแก้ไขถ้อยคำให้ผิดกับต้นฉบับหนังสือในหอหลวงที่ได้ลักลอบคัดลอกมา หนังสือเหล่านั้นจึงมีทั้งเรื่องจริงและเท็จปะปนกันหมดทุกเรื่อง หากผู้ที่ไม่มีความรู้ดีพอ ก็จะไม่สามารถตัดสินได้ว่าส่วนใดถูกต้องส่วนใดผิด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ จึงตรัสเรียกหนังสือเหล่านั้นว่า *หนังสือกุ* ต่อมาเมื่อนายกุหลาบพิมพ์หนังสือ *สยามประเภท* ออกจำหน่ายเหมือนหอพระสมุดพิมพ์หนังสือวชิรญาณ การที่ กุ นั้นมากขึ้นเนื่องจากหนังสือที่คัดลอกมาจากหอหลวงพิมพ์หมดแล้ว จึงเขียนเรื่องที่ไม่เป็นความจริงขึ้นตามอำเภอใจจนไม่มีมูลความจริงอยู่เลย กล่าวกันว่าเกิน กุ ปัจจุบันคำว่า “กุ” ใช้เป็นคำแผลงหมายความว่าจะสร้างให้เป็นเรื่องเป็นข่าวขึ้นโดยไม่มีมูล

หนังสือกุที่จัดพิมพ์โดยนายกุหลาบ ได้แก่ คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหมอลมิต พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ อภินิหารบรรพบุรุษ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา บำรุงปัญญาประชาชน เรื่องต่างๆ ในสยามประเภท ฯลฯ

นอกจากนี้ ตู้หนังสือยังเก็บหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติของนายกุหลาบอีกด้วยอันได้แก่ รายงานการไต่สวนนายกุหลาบเรียบเรียงประวัติสมเด็จพระสังฆราช (สา) การไต่สวนนายกุหลาบแต่งเรื่อง อธิบายระเบียบการพระราชทานเพลิงพระศพงานพระเมรุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ใบบลิ้วแอบอ้างว่าได้พบต้นฉบับกฎหมายแผ่นดิน

^(๑) ตึกถาวรวัตถุขณะนั้น มีกองต่างๆ อันเป็นหน่วยงานของกรมศิลปากรใช้เป็นสถานที่ทำการหลายกองได้แก่ หอพระสมุดวชิราวุธ (หอสมุดแห่งชาติ) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ และราชบัณฑิตยสถาน จึงตกลงกันว่าทรัพย์สินอยู่ในส่วนที่ทำการของหน่วยงานใด ก็เป็นของหน่วยงานนั้น

พระเจ้าท้ายสระ จ.ศ.๑๑๐๖ เป็นต้น เอกสารเหล่านี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระให้เรียบร้อยไว้ด้วยกัน ในตู้ใบหนึ่งในหอพระสมุดวชิรญาณ...”^(๑)

ลักษณะของตู้

ตู้หนังสือ มีลักษณะเป็นตู้หนังสือแบบไทย ทาสีแดง เขียนลวดลายเป็นรูปภาพจีน แต่เดิมบนหลังตู้มีป้ายตั้งบอกไว้ว่า “หนังสือ”

สาเหตุที่เขียนป้ายว่า หนังสือ แทนการเขียนว่า “หนังสือนายก.ศ.ร.กุหลาบ” ทั้งๆ ที่เป็นหนังสือในหมวดเฉพาะของนายกุหลาบก็ตามนั้น เนื่องจากกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณพิจารณาเห็นว่า ต่อไปภายหน้าหากผู้ที่ไม่รู้ประวัติของหนังสือเหล่านี้ จะเข้าใจว่าเป็นหนังสือมรดกที่นายกุหลาบมอบให้แก่หอพระสมุดฯ อย่างเช่นตู้หนังสือบทละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เป็นต้น

ตู้หนังสือนี้ เดิมตั้งอยู่บริเวณเจดีย์ด้านทิศใต้ของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และตั้งอยู่ ณ ที่นี้เรื่อยมาจนกระทั่งย้ายหอสมุดแห่งชาติไปอยู่ที่ท่าवासกรี เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๙ ปัจจุบันไม่อาจยืนยันได้ว่า ตู้ลายจีนตู้ใดจำนวน ๓ ตู้ของหอวชิรญาณเป็นตู้หนังสือ และหนังสือภายในก็ถูกเคลื่อนย้ายออกไปจนหมดสิ้นแต่ครั้งใดไม่ปรากฏ อาจสันนิษฐานได้เพียงว่า เมื่อหอสมุดแห่งชาติเปลี่ยนระบบการให้บริการใหม่ คงนำหนังสือไปเก็บรวมไว้ในแผนกหนังสือตัวพิมพ์ ทั้งนี้เพราะปัจจุบันห้องหนังสือหายาก (ห้องพระมงกุฎ) ของหอสมุดแห่งชาติยังคงมีหนังสือของนายก.ศ.ร.กุหลาบ จัดเก็บอยู่ส่วนหนึ่งด้วย

เมื่อนายกุหลาบเข้าเป็นสมาชิกของหอพระสมุดวชิรญาณนั้น ได้มอบ “หนังสือพวกวิปริต”^(๒) ที่ตนได้เขียนขึ้นให้แก่อหอพระสมุดหลายเรื่องและคงจะนำมาเก็บรวมไว้ในตู้หนังสือนี้ด้วย พอจะปรากฏหลักฐานดังนี้

- พ.ศ.๒๔๓๘ เรื่องยอพระเกียรติคำกลอน แต่งโดย พระยาไชยวิชิต (เผือก) ผู้รักษากรุงเก่าในรัชกาลที่ ๓ ๑ เล่ม
- พ.ศ.๒๔๓๙ เรื่องว่าด้วยต้นเหตุราชการ ๑ เล่ม
- เรื่องเคาะระฆัง ตี กลอง ยิงปืน ๑ เล่ม
- เรื่องประวัติพระยาไกรโกษา (เทต) ๔ เล่ม
- พ.ศ.๒๔๔๕ เรื่องต้นเหตุพระสงฆ์ห่มแหวกห่มคลุม ๑ เล่ม
- พ.ศ.๒๔๕๓ เรื่องพระบรมราชประวัติ ๕ รัชกาล ๑ เล่ม
- เรื่องบำรุงปัญญาประชาชน เล่ม ๑-๒ ๒ เล่ม

แม้ปัจจุบันจะมีการนำหนังสือของนายกุหลาบ ออกมาพิมพ์ใหม่ตามต้นฉบับเดิมอยู่บ้างก็ตาม หวังว่าท่านผู้อ่านทั้งหลายคงอ่านด้วยความพินิจพิจารณาให้รอบคอบ หากไม่เช่นนั้นแล้วความไม่ถูกต้องในอดีตก็จะกลับมาสู่ยุคโลกาภิวัตน์นี้อีกครั้งหนึ่งและคงจะต้องหาผู้ที่มีความรู้มาช่วยกันแก้ไข ดังเช่นบรรพบุรุษของเราได้ตามแก้กันมาแล้วหลายครั้งหลายหน ดังพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพระราชทานไว้ว่า

“...อนึ่งเรามีความเสียใจที่ได้กล่าวว่า หนังสือไทยนี้มีพงษาวดาร จดหมายเหตุแลตำหรับตำราที่นอกจากบทละครแลคำกลอน อันไม่เปนประโยชน์น้อยหนักหนาอยู่แล้ว เดียวนี้มีอันตรายเกิดขึ้นอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งมีไขปลวก แต่ร้ายยิ่งกว่าปลวก เพราะว่าปลวกขึ้นหนังสือแล้ว ก็ทำให้หนังสือนั้นสูญไป ไม่ให้อ่านเข้าใจ เนื้อความผิดเพี้ยนไปได้ แต่อันตรายที่เราว่ามานี้พิศมที่สามารภ จะชักให้นักเรียนทั้งหลายเข้าใจการผิดๆ ไปได้...”^(๓)

(๑) ให้พระยาอนุমান ฉบับพิมพ์ พ.ศ.๒๔๒๑ หน้า ๑๖๗.

(๒) สารานุกรม เล่ม ๑๑. องค์การคำครุสภา, ๒๕๐๔. หน้า ๑๐.

(๓) “พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่นักเรียน เวลาเสด็จพระราชทานรางวัลที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ วันพฤหัสบดี เดือนห้าแรมเก้าค่ำ ปีชวด ยังเปนนพคัคกราช ๑๒๔๙” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ.๑๒๔๙ หน้า ๔๖.

หากผู้ใดประสงค์จะทราบว่าหนังสือของนายกุหลาบมีเรื่องอะไรบ้าง ก็อาจศึกษาได้จากหนังสือ “บาณชีหนังสือไทย ต่างๆ ๑๕๐ เรื่อง” ที่นายกุหลาบนำออกแสดงในคราวสมโภชพระนคร ๑๐๐ ปีที่ท้องสนามหลวง กับเรื่องสยามประเพณี นั้นได้

ตู้หนังสือบทละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

เป็นตู้หนังสือที่จัดเก็บหนังสือบทละครและวรรณคดีเรื่องต่างๆ อันเป็นสมบัติของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี^(๑) ประทานให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๖๐ จำนวนทั้งสิ้น ๒๒๑ เล่ม ภายหลังจากเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงถึงแก่อสัญกรรม และกรรมการ หอพระสมุดได้จารึกชื่อที่ตู้นี้ว่า “ตู้หนังสือบทละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง” หนังสือดังกล่าวได้แก่

๑. รามเกียรติ์	๒๗	เล่ม
๒. ดาหลัง	๑๕	เล่ม
๓. ไชยเชษฐ	๑	เล่ม
๔. คาวี	๑	เล่ม
๕. ลังขันทอง	๒	เล่ม
๖. ไกรทอง	๑	เล่ม
๗. ขุนช้างขุนแผน	๑๓	เล่ม
๘. ลักษณะวงศ์	๑๔	เล่ม
๙. จันทโครพ	๗	เล่ม
๑๐. สิงหไตรภพ	๑๐	เล่ม
๑๑. ทินวงศ์	๑๐	เล่ม
๑๒. มณีสุริยง	๒๓	เล่ม
๑๓. สุวรรณหงษ์	๔	เล่ม
๑๔. ราชธานีราช	๒๕	เล่ม
๑๕. สุริวงศ์พรหมเมศร์	๗	เล่ม
๑๖. อาบู่หะซัน	๒	เล่ม
๑๗. พระสมุท	๑	เล่ม
๑๘. ยักษียักษา	๑	เล่ม
๑๙. ลามกีก	๒๔	เล่ม
๒๐. สามฤดู	๑๔	เล่ม
๒๑. บพระบำ	๑	เล่ม
๒๒. เทศนาในการพระราชพิธีทวิธาภิเศก	๔	เล่ม
๒๓. ห้องสิน	๔	เล่ม
๒๔. ใต้อัน	๓	เล่ม
๒๕. หงอโต้	๑	เล่ม

^(๑) พระราชธิดาในรัชกาลที่ ๕ กับเจ้าจอมมารตามรภักดิ์ ธิดาเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

๒๖. ชูยถั่ง ๑ เล่ม

๒๗. บัวนอวยเหล่า ๕ เล่ม

ปัจจุบันไม่อาจชี้ชัดได้ว่า ตู๋หนังสือใดเป็นตู๋หนังสือที่เก็บบทละครเหล่านี้มาก่อน

ตู๋หนังสือพิณยกรรม

เป็นตู๋หนังสือที่เก็บรักษาหนังสือประเภทหนึ่ง ซึ่งมีผู้นำมาฝากไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร โดยมีวัตถุประสงค์ว่าจะใช้จัดพิมพ์ในโอกาสต่างๆ ของตนเช่น วันเกิด วันขึ้นปีใหม่ หรืองานศพ หอพระสมุดวชิรญาณเก็บหนังสือเหล่านี้ไว้เป็นหนังสือลับในตู๋ที่สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ทรงประทานชื่อว่า **ตู๋หนังสือพิณยกรรม** และจัดพิมพ์ให้ตามความประสงค์ของผู้นำมาฝาก หรือได้แจ้งความจำนงไว้ล่วงหน้า หนังสือประเภทนี้มีหลายเรื่องเนื่องจากมีผู้ฝากไว้หลายคน แต่ปรากฏหลักฐานการฝากและพิมพ์หนังสือในตู๋พิณยกรรมเพียง ๒ เรื่องคือ

๑. อลันจิตต์คำฉันท พระนิพนธ์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา ที่ทรงนิพนธ์ไว้เป็นอย่างดีถือว่าเป็นยอดสำนวนของพระองค์ แม้สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬก็ทรงมีพระราชดำริกับกรมหมื่นกวีพจนานุกาฬว่า “...ที่จะพิมพ์ในงานของผู้อื่นหาสมควรไม่ ชอบแต่จะเอาไว้พิมพ์ในงานของกรมหมื่นกวีพจนานุกาฬเอง เช่นงานฉลองพระชันษาเปนต์ดิน หรือว่าอย่างที่สุดถ้าจะไม่มีโอกาสพิมพ์ในงานเช่นนั้น เก็บเอาไว้พิมพ์แจกในงานพระศพยังจะดีกว่าให้ผู้อื่นเอาไปพิมพ์...”^(๑) ซึ่งก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วย จึงทรงมอบคำฉันทเรื่องอลันจิตต์ให้หอพระสมุดวชิรญาณเก็บรักษาไว้ใน “ตู๋พิณยกรรม” ครั้นกรมหมื่นกวีพจนสุปรีชาสิ้นพระชนม์ลงเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๐ ราชบัณฑิตยสภาจึงรับจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๑ เพื่อเชิดชูพระเกียรติคุณของพระองค์ให้ปรากฏต่อไป

๒. นิทานเทียบสุภาษิต เรื่องนี้พระสุวรรณรศมี (พระยาสิทธิราชฤทธิไกร ทองคำ สีหุโร) แต่งไว้เมื่อกราบถวายบังคมลาออกบวชก่อนได้เป็นพระสุวรรณรศมีตำแหน่งพระราชาคณะ มีจำนวนทั้งสิ้น ๘๔ เรื่อง และได้มอบให้แก่หอพระสมุดฯ พร้อมทั้งแจ้งความประสงค์ไว้ว่า “ถ้าถึงมรณภาพเสียก่อนก็ให้กรรมการช่วยจัดพิมพ์เป็นหนังสือในงานศพของตน”^(๒) ต่อมาพระสุวรรณรศมีได้อนุญาตให้คัดนิทานกระทุ้งของท่านบางเรื่องไปพิมพ์สำหรับแจกในงานศพ หลวงวิเศษสมบัติ (รุ่ง รัชตประกร) เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๓ ก่อน ครั้นท่านถึงมรณภาพเมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๗๐ หอพระสมุดฯ จึงได้เลือกนิทานกระทุ้งเรื่องอื่นของท่านพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพต่อไป

เป็นที่น่าเสียดายว่า ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานว่าตู๋หนังสือใดที่ใช้เป็นตู๋จัดเก็บหนังสือประเภทนี้ และมีเรื่องอะไรบ้างนอกจาก ๒ เรื่องดังกล่าวมาแล้ว

นอกจากหอสมุดแห่งชาติจะเป็นผู้ดูแลรักษาตู๋ต่างๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ อีกทั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่ยังเก็บรักษาตู๋หนังสือของพระสมุดวชิรญาณบางส่วนไว้ด้วยเช่นกัน

^(๑) ตำราฐานานุภาพ, สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ, คำนำ ในอลันจิตต์คำฉันท. พ.ศ. ๒๔๗๑. หน้า (๒๐)

^(๒) ตำราฐานานุภาพ, สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ, คำนำ ในนิทานเทียบสุภาษิต. พ.ศ.๒๔๖๓. หน้า (๑)

บรรณานุกรม

“กฎกระทรวงมหาดไทย ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๔๙๘) ออกตามความในพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔.”

ราชกิจจานุเบกษา ๗๒, ๗๖ (๒๗ ก.ย. ๙๘) ๑๓๙๕-๑๓๙๖.

กรมธนารักษ์ “เหรียญที่ระลึกหอบพระสมุทวชิรญาณ”, เหรียญที่ระลึกกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕. กรุงเทพฯ: ศรีบุญพับลิเคชั่น, ๒๕๒๘. หน้า ๔๔-๔๕.

กรมศิลปากร. บัญชีหนังสือจากต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๑ ถึงพุทธศักราช ๒๔๙๒. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

..... สารบัญค่นเรื่อง เล่ม ๑ ในหนังสือพิมพ์จากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๐. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๔.

กระทรวงธรรมการ. รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ ๑๐ ประจำปีพุทธศก ๒๔๖๐. ม.ป.ท., ๒๔๖๒

กระทรวงวัฒนธรรม. รายงานกิจกรรมประจำปี (๒๔๙๕-๒๔๙๘) ของกรมศิลปากร. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, ๒๔๙๙. ๑๐๗ หน้า.

กวีพจน์สุปรีชา, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. อลินจิตต์คำฉันท์. พระนคร: ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑).

กองแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสุนทร. ตูไทยโบราณ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๑.

“ข้อบังคับบรรณคดีสโมสร”. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๔ (๒๙ เม.ย. ๒๔๖๐) ๖๘-๗๑.

“คำกราบบังคมทูลถวายประกาศนียบัตรและเหรียญวชิรญาณ.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ (๒๔๕๙).

“คำกราบบังคมทูลในการเปิดหอบพระสมุทฯ ใหม่ พ.ศ. ๒๔๕๙.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓

(๑๔ ม.ค. ๒๔๕๙) ๒๘๕๗-๒๘๖๓.

จดหมายเรื่องไตสวนนายกุหลาบ ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราช ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย. พระนคร:

ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒. (พิมพ์ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไข่มุกด์ ตรีศกตมาท วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒).

“แจ้งความ”. วชิรญาณ เล่ม ๔ ร.ศ. ๑๑๕

“แจ้งความ”. วชิรญาณ เล่ม ๓ ร.ศ. ๑๑๔

เชลล์, ยอช. โบราณวัตถุพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร. ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. “ความเจริญของหอสมุดสำหรับพระนคร”.

ดุสิตสมิต ฉบับพิเศษเฉลิมพระชนมพรรษา ๒๔๖๔. หน้า ๑๕-๔๙.

..... ตำนานหอบพระสมุท หอบพระมณฑิยธรรม หอบวชิรญาณ หอบพุทธศาสนสังคหะ แลหอบสมุดสำหรับพระนคร.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๙. ๑๐๖ หน้า. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ภูมายนก กับกรมการแลเจ้าพนักงานหอบพระสมุท เรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อเสด็จเปิดหอบพระสมุทสำหรับพระนคร ณ วันเสาร์ที่ ๖ มกราคม ปีมะโรง พ.ศ.๒๔๕๙

..... เรื่องตั้งหอบพระสมุทวชิรญาณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๗๑. ๒๑ หน้า.

..... “เรื่องหนังสือหอบหลวง” นิทานโบราณคดี. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๗. หน้า ๑๐๒-๑๓๐.

ตำราคัดตำรารงค์ เทวกุล, หม่อมเจ้า. พระประวัติสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้า ฯ

กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชฯ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข ณ พระเมรุท้องสนามหลวง).

ตำนานหอพระสมุดฯ. หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๕๙.

นริศรานูวัตติวงศ์. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา, และอนุমানราชธิดา, พระยา. **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ**

เล่ม ๒. พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๖.

_____ **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม ๕.** พระนคร: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๖.

_____ **สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๒.** พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ **สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๖.** พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ **สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒๕.** พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

“บัญญัติเหรียญวชิรญาณ” **วชิรญาณวิเศษ** เล่ม ๔ หน้า ๕๗๕.

บัญญัติคำภีร์ภาษาบาลี แลภาษาสันสกฤตอันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๑๕๓ หน้า.

บัญชีเรื่องหนังสือในหอสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แผนกบาฬี พ.ศ.๒๔๕๙. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. ๑๐๓ หน้า.

“ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องแต่งตั้งเจ้าพนักงานการพิมพ์ ตามพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔.”

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๘ (๒๘ พ.ย. ๒๔๘๔) ๔๔๔๓.

“ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๗.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๗ (๒๗ ต.ค. ๒๕๐๑) ๗-๑๐.

“ประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔.”

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ (๑๕ ต.ค.ร.ศ.๑๒๔) ๖๑๙-๖๒๑.

“ประกาศตราสำหรับตำแหน่ง.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๑ (ร.ศ. ๑๑๓).

“ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๓ (๒๕ เม.ย. ๒๔๖๙) ๑๐๒-๑๐๕.

“ประกาศยุบเลิกกรมศิลปากร.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๓ (๒๕ เม.ย. ๒๔๖๙) ๑๐๑.

“ประกาศหอสมุดวชิรญาณ ร.ศ. ๑๑๑” **กฎหมายรัชกาลที่ ๕** เล่ม ๔ หน้า ๑๓๕๙.

ประวัติหอสมุดวชิรญาณ. ม.ป.ท, ม.ป.ป. ๙ หน้า.

ประจักษ์ วัลลิโกดม. **วรรณคดีสโมสรในสารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** เล่ม ๒.

กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔. -

ปัญหาขัดข้องโปรดฯ ให้ผูกขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ สำหรับสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ. พระนคร:

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙. ๒๑๔ หน้า. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาเรือนในรัชกาลที่ ๕).

“พระราชกรณียกิจจัดวางระเบียบราชการกรมศิลปากร ในสำนักนายกรัฐมนตรี พุทธศักราช ๒๔๘๕.”

ราชกิจจานุเบกษา ๕๙, ๕๗ (๒๕ ส.ค. ๒๔๘๕) ๑๖๒๕-๑๖๒๙.

“พระราชกรณียกิจจัดวางระเบียบกรมในกระทรวงธรรมการ พุทธศักราช ๒๔๗๖.” **ราชกิจจานุเบกษา**

เล่ม ๕๐ (๒๓ พ.ค. ๒๔๗๖) ๒๒๙-๒๓๓.

“พระราชกรณียกิจจัดวางระเบียบราชการกรมศิลปากรในกระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ.๒๔๙๕”.

ราชกิจจานุเบกษา ๖๙, ๕๒ (๒๖ ส.ค. ๒๔๙๕) ๙๘๔-๙๘๗.

“พระราชกรณียกิจจัดวางระเบียบราชการกรมศิลปากรในสำนักนายกรัฐมนตรี พุทธศักราช ๒๔๙๕.”

ราชกิจจานุเบกษา ๕๙, ๕๗ (๒๔ ส.ค. ๒๔๘๕) ๑๖๒๕-๑๖๒๘.

- “พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการสำนักงานและกรมในกระทรวงธรรมการ (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๑.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๕ (๑๑ ก.ค. ๒๔๘๑) ๒๕๓-๒๕๖.
- “พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๓๑ (๑ ส.ค. ๒๔๕๗) ๓๐๙-๓๑๓.
- “พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๕๐๔.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๗๘, ๑๔ (๑๔ ก.พ. ๒๕๐๔) ๗๘-๘๒.
- “พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๕๑๘.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๙๒, ๕๔ (๕ มี.ค. ๒๕๑๘) ๗๗-๗๙.
- “พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๓๔.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๑๐๘, ๑๔๔ (๒๘ มี.ย. ๒๕๓๔) ๑๕-๑๗.
- “พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๓๖.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๑๑๐, ๒๒ (๒๖ ก.พ. ๒๕๓๖) ๑-๙.
- “พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๓๘.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๑๑๒, ๓๓ ก (๑๔ ส.ค. ๒๕๓๘) ๑๔-๒๑.
- “พระราชดำรัสตอบในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดหอสมุดสำหรับพระนคร วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๙.”
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ (๑๔ มี.ค. ๒๔๕๙) ๒๘๖๔-๒๘๖๖.
- “พระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ.๒๔๔๔) **กฎหมายรัชกาลที่ ๕** เล่ม ๑๘ หน้า ๒๘๖.
- “พระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๑ (๒๔ เม.ษ. ๒๔๗๗) ๑๐๘-๑๒๗.
- “พระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๘ (๓๐ ก.ย. ๒๔๘๔) ๑๒๒๘-๑๒๔๗.
- “พระราชบัญญัติการพิมพ์ (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๕.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๕๙, ๑๙ (๒๔ มี.ค. ๒๔๘๕) ๗๔๘-๗๕๑.
- “พระราชบัญญัติการพิมพ์ (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๘.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๖๒, ๕ (๒๓ มี.ค. ๒๔๘๘) ๑๑๙-๑๒๐.
- “พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พุทธศักราช ๒๔๗๔.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๘ (๒๑ มี.ย. ๒๔๗๔) ๑๒๗-๑๔๖.
- “พระราชดำรัสตอบในการถวายประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสรและเหรียญชริฎาณ.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๓๓ (๒๔๕๙).
- “พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่นักเรียนเวลาเสด็จพระราชทานรางวัลที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ วันพฤหัสบดี เดือนห้า แรมเก้าค่ำ ปีชวด
ยังเป็นนพคคักราช ๑๒๔๙.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕ (จ.ค. ๑๒๔๙).
- “พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ ๔) พุทธศักราช ๒๔๘๕.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๕๙, ๒๙ (๒๘ เม.ย.๒๕๐๑) ๑๒๘-๑๔๖.
- “พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ ๖) พ.ศ.๒๕๐๑.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๗๔, ๖๗ (๓๑ ส.ค. ๒๕๐๑) ๑-๑๐.
- “พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์พุทธศักราช ๒๔๗๗.” **ราชกิจจานุเบกษา** ๑๑๑, ๕๙ ก (๒๑ ธ.ค. ๒๕๓๗) ๑-๒๒.
- “พระราชบัญญัติว่าด้วยราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๔๗๖” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๑ (๒๔ เม.ย. ๒๔๗๗) ๑๒๘-๑๔๖
- “พระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๓๙ (๓๐ มี.ค. ๒๔๖๕) ๕๖๕-๕๘๕.
- “พระราชบัญญัติ สมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๗๐.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๔ (๕ ก.ย. ๒๔๗๐) ๑๗๘-๒๐๔.
- พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. “พระประวัติลูกเล่า” ปาฐกถา เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระประวัติลูกเล่า. พระนคร: องค์การคำคุณุสภา, ๒๕๐๖ หน้า ๒๐๑-๒๖๘.

แม่น้ำมาส ชาลิต, คุณหญิง. **ประวัติหอสมุดแห่งชาติ**. พระนคร : คิวพร, ๒๕๐๙. ๑๐๒ หน้า. (พิมพ์เนื่องในงานพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๙)

ยิ้ม ปั่นทองยางกูร. **สารบาณคดีเรื่องในหนังสือที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์ พ.ศ.๒๔๗๑-พ.ศ.๒๕๑๐ เล่ม ๒**.

พระนคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๑๒. (คัดสำเนา).

รวมเหรียญ ร.๕ และภาพชุดเบญจภาคี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิ.ซี.พรีนติ้ง, ๒๕๓๖. ไม่มีเลขหน้า.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ นายช่วง ปรีชญเสวี).

รายงานหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พ.ศ.๒๔๖๑-๒๔๖๗. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ม.ป.ป. ๒๗ หน้า.

วชิรญาณ เล่ม ๑ ร.ศ.๑๑๒.

วชิรญาณ เล่ม ๑ ร.ศ.๑๑๓.

วชิรญาณ เล่ม ๒ ร.ศ.๑๑๔.

วชิรญาณ เล่ม ๔ ร.ศ.๑๑๕.

วรพจน์ วีรพลิน. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ : พระประวัติและผลงานที่เกี่ยวกับหอสมุดแห่งชาติ**.

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕. ๓๗๖ หน้า.

วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม ๒. พระนคร : รัชดารมภ์การพิมพ์และหล่อตัวพิมพ์, ๒๕๐๕ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ).

ศรีวรวงศ์, พระยา. **พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ)** ม.ป.ท., ๒๕๕๙.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ).

ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. และรัชนี ทรัพย์วิจิตร. **หนึ่งศตวรรษตึกถาวรวัตถุ**. กรุงเทพฯ :

ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์, ๒๕๔๐.

สมุดมรดกเทศนาเที่ยวหอพระสมุดและพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร. พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒. ๔๔ หน้า.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ “สำเนาพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ.๒๔๕๐.”

ศิลปากร ๑, ๑ (๒๔๕๐).

หอพระสมุดวชิรญาณ. **บาณชีสมาชิกแลกรรมสัมปาทิก แต่ปัจจุลศักราช ๑๒๔๓ จน ๑๒๔๗ แลบาณชี**

หนังสือไทยเรื่องต่างๆ ในหอพระสมุด. ม.ป.ท., ๒๔๒๙. ๘๐ หน้า.

_____. **รายงานหอพระสมุดวชิรญาณจำนวนปีที่ ๘**. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ร.ศ.๑๐๙.

เหรียญที่ระลึกของไทย. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๓. ๑๐๔ หน้า (พิมพ์เป็นบรรณาการในงานฉาบปกศพ

นางเหม ไกรทวิจารย์).

อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณ แลพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,

๒๔๗๐. ๓๑ หน้า.

Coedes, George. **The Vajirana National Library of Siam**. Bangkok : Bangkok Times Press, 1924.

Frankfurter, Oscar. “The National Library of Siam”, **Twentieth Century Impressions of Siam**. London : The Gresbam Press, 1908.

Seidenfaden, Major Erik. **Guide to Bangkok**. Bangkok : The Royal State Railways of Siam, 1932. p.189-198.

Sveistrup, Chas.S. **Catalogue of the Books of the Royal Vajirajan Library**. Bangkok : R.Gottf, 1892. ๖16 p.

เอกสารจดหมายเหตุ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๑๘.๑๐/๑๒ เงินเดือนหออพระสมุด (๒๖ เม.ย.-๕ มิ.ค.๑๒๐)

- เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ.๓.๑/๑๓, ๑๑๕ พระราชทานสิ่งของที่ได้มาจากยวาท โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์
ที่หออพระสมุด
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๒๑/๑ หออพระสมุดวชิรญาณ (ม.ป.ป.)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่หออพระสมุด (ค.ค.๑๐๔-๑๔ มิ.ค.๑๑๗)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๒๑/๔ เบ็ดเตล็ดหออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๑๑๐-๙ ก.ย.๑๑๑)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๒๑/๕ เรื่องหออพระสมุดวชิรญาณ (๓๐ เม.ย.๑๑๔-๒๘ ต.ค.๑๒๔)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๒๑/๖ หออพระสมุดเรื่องเงินค่าเรื่องต่างๆ สำหรับหนังสือพิมพ์วชิรญาณ (๒๐ ต.ค.๑๑๕
-๑ ก.พ.๑๑๖)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๒๑/๘ เรื่องตั้งหออสมุดสำหรับพระนคร (หออวชิรญาณ) ๒๗ ก.ย.๑๑๒-๑๗ ก.ย.๑๒๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๒๑/๙ อังกฤษส่งบัญชีรายชื่อหนังสือมาแลกเปลี่ยนหนังสือบาลีหรือหนังสือไทย (๑๗
ก.ค.๑๒๔-๒ ก.ย.๑๒๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ คค. ๐๗๐๑.๖/๑๔ หออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๒๔๕๐-๒๔๕๑)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ คค. ๐๗๐๑.๖/๑๗ หออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๒๔๕๑-๒๔๖๓)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ คค.๑๑/๑๐ เรื่องหออพระสมุดวชิรญาณส่งจำนวนหนังสือของหออพระสมุดที่จะจำหน่าย (๓๑
พ.ค. - ๘ มิ.ย.๒๔๕๔)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ คค. ๑๑/๑๒ หออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๒๔๕๙-๒๔๖๖)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ คค. ๑๑/๑๓ เรื่องต้องพระราชประสงค์หออพระสมุดวชิรญาณ (๒๔ พ.ย. - ๑๓ มิ.ค.๒๔๙๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ คค. ๑๑/๑๘ หออพระสมุดวชิรญาณ (๑๕ ส.ค.๒๔๕๑)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คค. ๑๑/๑๕ เรื่องพระราชทานยศให้ข้าราชการหออพระสมุดวชิรญาณ ๖ นาย (๘ - ๒๕
มี.ค. ๒๔๖๐)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คค. ๑๑/๑๘ หออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๒๔๕๙-๒๔๖๐)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖-๗ คค. ๕/๓๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ต้องพระประสงค์
ศิลาจารึกที่พิพิธภัณฑ์มาเก็บไว้ ณ หออพระสมุด (พ.ค.๒๔๕๑)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖-๗ คค. ๕/๕๖ พนักงานตรวจการ ๕ แขวง ส่งบัญชีจำนวนนักเรียนที่จะไปชมหออพระสมุด
และพิพิธภัณฑ์สถาน (พ.ค.๒๔๗๓)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ บ. ๕/๓๙ เรื่องศาสตราจารย์ยอร์ชเซเดิล บรรณารักษ์หออพระสมุด
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ บ. ๑๐/๑ เรื่องสืบหาหนังสือเรื่องเมืองไทยในหอหนังสือต่างๆ ณ ประเทศยุโรป
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ บ. ๑๐/๓๑ เรื่องศาสตราจารย์เซเดิล ทูลเกล้าถวายหนังสือที่แต่งขึ้นเรื่องรูปเจ้าหญิงโบราณ
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ รล.๑๑/๘ ตราสำหรับตำแหน่งกรมพระคลังข้างที่และหออพระสมุดวชิรญาณ (๒๗ ก.พ.๒๔๕๔
-๒๖ มี.ค.๒๔๕๕)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คค. ๐๗๐๑.๖/๒๔ การประชุมกรรมการหออพระสมุดวชิรญาณ ครั้งที่ ๑ (พ.ค.๒๔๕๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คค. ๐๗๐๑.๖/๒๘ หออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๒๔๕๔)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คค. ๐๗๐๑.๖/๓๙ หออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๒๔๕๖-๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คค. ๐๗๐๑.๖/๔๐ หออพระสมุดวชิรญาณ (พ.ค.๒๔๕๗)

- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คธ. ๐๗๐๑.๖/๔๖ หอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ.๒๔๕๗-๒๔๕๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คธ. ๐๗๐๑.๖/๖๒ หอพระสมุดวชิรญาณ (หอพระสมุดใหม่ พ.ศ.๒๔๕๘-๒๔๕๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คธ. ๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความก้าวหน้าของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (พ.ศ.๒๔๕๘-๒๔๖๕)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คธ. ๐๗๐๑.๖/๑๕๐ เงินที่ได้มาในสถานการณ์เริ่มต้นหอพระพุทธสถานสังคหะ (พ.ศ.๒๔๖๐-๒๔๗๐)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คธ. ๐๗๐๑.๖/๒๐๗ รูปการซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณ จัดแสดงในสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (พ.ศ.๒๔๖๔-๒๔๖๘)
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คธ.๑๑/๑๔ เรื่องขออนุญาตทำสัญญาจ้างไปรษณีย์เซอร์เชเดเป็นบรรณารักษ์ใหญ่สำหรับหอพระสมุดสำหรับพระนคร
- เอกสารรัชกาลที่ ๖ คธ.๑๑/๑๗ ตำนานหอพระสมุด หอพระสมุดวชิรญาณส่งรายงานประจำปีของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๙ เม.ย. - ๑๐ พ.ค.๒๔๖๒)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๑.๓/๒ (๒๖) กำหนดการเสด็จพระราชดำเนินเปิดหอพระสมุดวชิรญาณกับพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (พ.ศ.๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘/๒ ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา และกรรมการ (พ.ศ.๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘/๓ ตั้งราชบัณฑิตยสภา (พ.ศ.๒๔๖๙-๒๔๗๔)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘ก/๔ เสด็จทอดพระเนตรหอพระสมุดและพิพิธภัณฑ์ (พ.ศ.๒๔๖๘)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘ก/๔ จัดระเบียบการราชบัณฑิตยสภา (พ.ศ.๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘ก/๕ โอนพิพิธภัณฑ์สถานขึ้นหอสมุด (พ.ศ.๒๔๖๘)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘/๕ ตั้งและย้ายตำแหน่งแผนกหอพระสมุด แลราชบัณฑิตยสภา (พ.ศ.๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘ก/๑๐ เปิดหอพระสมุดวชิรญาณ หอพระสมุดวชิรราช พิพิธภัณฑ์สถาน (พ.ศ.๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘ก/๑๑ เสนอความชอบข้าราชการที่จัดหอพระสมุดวชิรญาณ และพิพิธภัณฑ์กับชอยกโทษ ม.จ.อนุชาติ (พ.ศ.๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘ข/๑ ประกาศโอนพิพิธภัณฑ์สถานไปขึ้นในความปกครองของหอพระสมุดสำหรับพระนคร (พ.ศ.๒๔๖๘)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘ข/๙ เหยียบวชิรญาณที่จะให้ ร.ท.โพเดอเกล ซึ่งได้ส่งของบำรุงพิพิธภัณฑ์สถาน (พ.ศ.๒๔๗๐-๒๔๗๑)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘/๑๒ เครื่องแต่งตัวข้าราชการบัณฑิตยสภา (พ.ศ.๒๔๖๙)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๓.๘/๒๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครศึก กราบบังคมทูลเรื่องหม่อมเจ้าอิทธิเทพ ทำการเบิกจ่ายเงินของราชบัณฑิตยสภาหละหลวม (พ.ศ.๒๔๗๒-๒๔๗๓)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๑๑ เรื่องตั้งราชบัณฑิตยสภา เล่ม ๑
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ บ.๑๑ เรื่องข้าราชการราชบัณฑิตยสภา เล่ม ๒ (๒๖ เม.ย. - ๒๗ พ.ค.๒๔๗๕)
- เอกสารรัชกาลที่ ๗ คธ. ๐๗๐๑.๗.๓/๑-๘ เรื่องสัญญาว่าจ้างชาวต่างประเทศและราชการแผนกศิลปากร

